

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ
ПРИ ПРЕЗИДЕНТОВІ УКРАЇНИ

ЛЬВІВСЬКИЙ РЕГІОНАЛЬНИЙ ІНСТИТУТ
ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

На правах рукопису

ЛОЗИНСЬКИЙ АНДРІЙ ФЕДОРОВИЧ

УДК 355.1 (436) (091) “1867-1918”

ЗБРОЙНІ СИЛИ АВСТРО-УГОРЩИНИ (1867–1918 РР.)

Спеціальність 20.02.22 — військова історія

Дисертація

на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук

Науковий керівник –
доктор історичних наук, професор
Малик Ярослав Йосипович

Львів — 2006

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ І ДЖЕРЕЛА	10
1.1. Характеристика досліджень	10
1.2. Огляд джерел	18
РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ І ПОБУДОВИ ЗБРОЙНИХ СИЛ АВСТРО-УГОРСЬКОЇ МОНАРХІЇ	24
2.1. Особливості державно-правового устрою монархії	24

2.2. Важка індустрія і транспорт як основа військово-промислового комплексу	42
2.3. Організаційно-правові засади	55
2.4. Єдині вищі керівні органи	66
РОЗДІЛ 3. СУХОПУТНІ ВІЙСЬКА	79
3.1. Структура	79
3.1.1. Піхотні формування	79
3.1.2. Кавалерія	89
3.1.3. Ополчення	96
3.1.4. Артилерія	98
3.1.5. Транспорт і зв'язок	101
3.1.6. Підрозділи спеціального призначення	108
3.2. Українці в територіальних і національних формуваннях	118
3.3. Обмундирування і екіпіровка	128
РОЗДІЛ 4. ВІЙСЬКОВО–МОРСЬКИЙ ФЛОТ ТА АВІАЦІЯ	136
4.1. Флот Австро-Угорщини	136
4.1.1. Організаційні основи побудови та особовий склад	136
4.1.2. Корабельний склад	145
4.1.3. Флот на завершальному етапі Першої світової війни	153
4.2. Авіація	158
ВИСНОВКИ	166
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	172
ДОДАТКИ	190

ВСТУП

Актуальність теми. Розвиток науки залежить від загальної атмосфери у країні, суспільно-політичного клімату. Цей постулат особливо яскраво підтверджує наше сьогодення. Десятиліття командно-бюрократичних методів керівництва згубно вплинули і на військово-історичну науку. Від неї вимагалось здебільшого пропагувати нерідко вигадані успіхи і досягнення тодішньої системи.

Це призвело до однобічного зображення минулого – без об'єктивного вивчення і розкриття труднощів та суперечностей історичної, в тому числі й військово-історичної науки. Проте сьогодні ми повною мірою

усвідомлюємо, що не можна впевнено рухатися до майбутнього, не відтворивши історичну справедливість. Тому важливо дослідити не лише історію українського війська, але й збройних сил тих держав, у склад яких входили українські землі.

Перед військовими істориками стоїть завдання показати нашу історію як закономірний процес з притаманними йому суперечностями, досягненнями і втратами, боротьбою нового зі старим. Адже, як зазначав у своїй праці „Хто такі українці і чого вони хочуть” Михайло Грушевський, „є події, що по короткім часі мають виключно історичне, сказати б, антикварне значення; є знов такі, що служать вихідною точкою для подальших поколінь на довгий час, створюють для них цілком нові обставини життя, виносять на верх змагання й ідей, що стають бойовим прапором для віків, святощами для одних і страхом для інших” [83, 3].

Вивчення і оцінка раніше створених процесів, фактів справа непроста. Вони вимагають копіткої праці, ретельного дослідження архівних документів та матеріалів. Широкий загальний нашої громадськості прагне отримати виважені відповіді на цілу низку найболючіших питань з часів давніх і близьких.

У сучасній історичній та політологічній науці часто звертається увага на монархію Габсбургів як позитивну модель наднаціональної організації. Особливої актуальності це набуло в умовах розширення Євросоюзу і НАТО на початку ХХІ ст. Питання вступу України до цих міжнародних структур висвітлює багато важливих проблем не лише економічного, але й військового характеру. За таких умов доцільним є вивчення досвіду історичного минулого, зокрема організації збройних сил Австро-Угорщини, дослідження форм і методів австро-угорського військового управління в умовах багатонаціональної держави, яка зуміла створити повноцінні збройні сили, які склалися з усіх видів та родів.

Багатогранність військової сфери, правові аспекти у суспільному, політико-правовому плані, її пізнавальне та практичне застосування на різному ступені розвитку суспільства, недостатня наукова розробленість проблеми й зумовила вибір теми „*Збройні сили Австро-Угорщини. 1867–1918 рр.*”.

Дисертант вважав за потрібне не досліджувати участь австро-угорської армії у воєнних діях, оскільки вони можуть бути предметом спеціального вивчення. Ці сюжети враховані у дисертації лише в міру необхідності при наведенні та узагальненні фактичного матеріалу, який стосується діяльності війська.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертація виконана в рамках наукової проблематики Львівського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України і є складовим компонентом планового комплексного наукового проекту „Державне управління та місцеве самоврядування” (номер державної реєстрації

наукового проекту ДР-ОК 0200И004103).

Об'єктом дослідження є збройні сили Австро-Угорської монархії в період 1867-1918 рр., а *предметом дослідження* стали особливості формування і побудови збройних сил Австро-Угорської монархії: сухопутних військ, військово-морського флоту та авіації, їх кількісного та якісного складу.

Хронологічні межі роботи охоплюють час існування дуалістичної Австро-Угорщини, а саме 1867-1918 рр. Такі часові рамки зумовлені особливістю державно-політичної системи Австро-Угорської монархії як конституційної держави, тобто від часу створення дуалістичної монархії та її розпаду.

Мета дослідження – здійснити комплексний аналіз організаційно-правових засад, структури та особливостей побудови, управління та озброєння збройних формувань Австро-Угорської монархії.

Для досягнення мети дослідження були поставлені наступні *завдання*:

– дати характеристику державно-правового устрою Австро-Угорської монархії у контексті формування збройних сил;

– проаналізувати розвиток важкої індустрії і транспорту монархії як основи військово-промислового комплексу, визначити їх роль в оснащенні і модернізації армії;

– охарактеризувати нормативно-правову базу формування збройних сил монархії у досліджувальний період, визначену законодавством систему підготовки військовослужбовців та офіцерських кадрів;

– висвітлити систему державного управління збройними силами, зокрема, функції та повноваження головнокомандувача, військової канцелярії, військового міністерства, технічного військового комітету, генерального штабу та інших структур вищих керівних органів;

– дослідити структуру сухопутних військ імперії, висвітлити військово-територіальний поділ, чисельність як в цілому, так окремих видів та підрозділів сухопутних військ, їх екіпіровку та обмундирування, проаналізувати роль і місце українців у територіальних і національних формуваннях;

– дослідити організаційні основи побудови військово-морського флоту імперії, його військову могутність, структуру командування та особового складу флоту, стан флоту в умовах воєнних дій;

– визначити роль і місце авіації у структурі збройних сил Австро-Угорщини, дослідити процес її становлення, визначити чисельність літаків та іншої авіаційної техніки, їх військову боєздатність.

Методологічною основою дослідження є головні положення і висновки гносеології державно-правових явищ, історичні та сучасні загальнотеоретичні уявлення про державу, право і військо. У роботі використані принципи єдності логічного та історичного, дослідження явищ у конкретних історичних умовах, переходу від конкретного до абстрактного і навпаки з використанням загально-наукових (

функціональний, діалектичний) та спеціальних методів. Хронологічний метод дає можливість прослідкувати етапи розвитку збройних сил Австро-Угорської імперії в досліджуваній період. На підставі системно-структурного методу розкрито структуру війська і його керівних органів. Відображено організаційні засади їх функціонування та взаємозв'язок між ними. Історичний метод допоміг показати еволюцію творення війська і його керівних органів на різних етапах державно-політичного розвитку держави Габсбургів. За допомогою порівняльного методу здійснено порівняння збройних сил Австро-Угорщини та її союзників і суперників. Ці та інші методи здебільшого використовувалися у їх взаємозв'язку.

Такий підхід до дослідження обраної теми уявляється дисертанту багато в чому виправданим. Адже він дозволяє розглянути визначені проблеми в комплексі і водночас висвітлити ряд невідомих або недостатньо вивчених аспектів і питань, які стосуються військової історії назагал і австро-угорських збройних сил зокрема.

Наукова новизна отриманих результатів дослідження полягає в наступному:

- дисертаційне дослідження є першим в українській історіографії комплексним монографічним дослідженням історії збройних сил Австро-Угорщини в період від створення дуалістичної монархії до кінця її існування;

- на основі залучення у науковий обіг маловідомих та невідомих документів, малодоступної літератури, спеціальних наукових праць проаналізовано процес становлення та формування різних видів та родів збройних сил імперії, особливості формування кадрового потенціалу сухопутних військ, авіації, військово-морського флоту;

- висвітлення проблеми здійснюється системно, показано взаємозв'язок між економічним потенціалом держави та матеріально-технічним оснащенням збройних сил;

- становлення і розбудова збройних сил імперії висвітлюється на фоні і в контексті подій на європейському континенті у другій половині XIX – на початку XX ст. та в умовах Першої світової війни.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що основні положення дисертації, фактичний матеріал та висновки можуть бути використані у навчальному процесі, зокрема, для вивчення курсів „Історія військового будівництва” у військових навчальних закладах, “Історія держави і права зарубіжних країн”, „Історія політичних і правових вчень” для студентів юридичних спеціальностей. Вони будуть корисними при підготовці спеціальних і узагальнюючих робіт, довідників та навчальних посібників як з історії війська, так і з нової історії Австро-Угорщини.

Особистий внесок здобувача характеризується тим, що автором виявлено і досліджено ряд неопублікованих архівних документів, які вводяться у науковий обіг вперше. Виявлено і використано маловідомих і

важкодоступних джерел та літератури, періодичної преси, що дало дисертанту більш системно відобразити процес розбудови збройних сил Австро-Угорщини у досліджуваний період.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертації апробовано на засіданнях кафедри європейської інтеграції та права Львівського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України.

Основні положення і висновки дисертації доповідалися автором на міжнародній науково-практичній конференції „Актуальні проблеми реформування державного управління в Україні” (Львів, 2006); на наукових конференціях „Історичні пам’ятки Галичини” (Львів, 2004), „Етнотериторіальні та політичні зміни в Україні після закінчення світових воєн у ХХ ст.” (Львів, 2005), „Львів: історична та культурна спадщина” (Львів, 2006).

Результати дисертаційного дослідження відображені у таких публікаціях:

- Організаційно-правові основи формування Австро-Угорської армії // Ефективність державного управління: Збірник наукових праць Львівського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України. – Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2005. – Випуск 9. – С.158-164;
- Організація Австро-Угорського флоту // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В.Гнатюка. Серія: Історія. – Тернопіль: ТНПУ, 2006. – Випуск 1. – С.177-186;
- Єдині вищі керівні органи Австро-Угорської армії // Мандрівець, 2006. – № 3. – С.38-43;
- Воєнізовані організації Австро-Угорщини // Актуальні проблеми реформування державного управління в Україні: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції Львівського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України (20 січня 2006 року). – Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2006. – С.191-195;
- Формування структури Австро-Угорської армії // Львів: історична та культурна спадщина (до 750-річчя заснування): Матеріали наукової конференції Львівського державного університету безпеки життєдіяльності. – Львів: ЛДУБЖ, 2006. – С.65-75.

Дисертація складається із вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури, додатків. Загальний обсяг дисертації – 199 с., із них основного тексту – 189 с.

РОЗДІЛ 1. ІСТОРІОГРАФІЯ І ДжЕРЕЛА

1.1. Характеристика досліджень

Політична та економічна історія монархії Габсбургів знайшла достатнє висвітлення в історичній літературі. Впродовж останнього двохсотліття підготовлені і опубліковані сотні узагальнюючих робіт німецькою, англійською, чеською, польською, російською, українською та іншими мовами. Ґрунтовно досліджені також окремі проблеми, пов'язані з державним розвитком дуалістичної імперії. Сьогодні в науковому обігу є певна література, присвячена австрійським і австро-угорським збройним силам, окремим полководцям та іншим історичним військовим діячам. Однак більшість вузлових питань, які стосуються військової сфери і пов'язаними з нею правовими відносинами та військово-промислового комплексу, вивчені недостатньою мірою.

Українська історіографія невелика і представлена лише поодинокими дослідженнями цієї проблеми. Фрагментарні відомості зустрічаються в узагальнюючих працях з історії Західно-Української Народної Республіки та Австро-Угорщини. Так, у загальних рисах про політичну ситуацію в Галичині на початку ХХ ст. писав М.Демкович-Добрянський [84]. Деякий матеріал про австро-угорські збройні сили і українське січове стрілецтво у їх складі поміщені у великому збірнику „Золоті ворота” [92]; воєнно-історичних нарисах “Історія Січових Стрільців” [98], “Українські Січові Стрільці” [138], у дослідженні З.Стефанів “Українські збройні сили в 1917–1921 рр.” [135] та „Українська армія. 1914–1955” [149]. До цієї проблематики тісно примикають монографічні дослідження львівських істориків С.Макарчука, М.Литвина, К.Науменка, В.Гордієнка та ін. У них подані детальні історіографічні відомості та розглянуті бойові дії

Українських Січових Стрільців [113; 109; 110; 111; 81; 79]. До історичного досвіду австро-угорської армії звертався український дослідник М.Кравчук у книзі „Правові основи будівництва Національних Збройних Сил України” [104].

Невелика стаття з питання роззброєння, яке розглядалося на двох Гаазьких конференціях (1899 і 1907 років) належить В.Небельському. У ній є вкраплений австро-угорський матеріал [118]. Відомості, пов’язані з утворенням дуалістичної Австро-Угорщини і основними тенденціями її політичного та державного розвитку, навів у своїй монографії М.Кріль [105].

Українське питання в Галичині у політиці австрійського уряду на початку ХХ ст. спеціально вивчала У.Уська, яка підготувала на цю тему кандидатське дослідження та опублікувала ряд спеціальних робіт [208; 139]. Політичні проблеми, пов’язані з територією Східної Галичини у роки Першої світової війни, спеціально вивчали М.Литвин, Я.Малик, О.Мазур, І.Патер та ін. [109-111; 114; 207; 112; 123].

Історіографічний огляд проблеми становища українських земель у Першій світовій війні, у тому числі, про історію воєнних дій на західноукраїнських землях і питання створення Легіону Українських Січових Стрільців був у полі зору Б.Кривошини [206].

Таким чином, аналіз української історіографії з цього питання свідчить, що вчені основну увагу приділяли політичній, соціально-економічній чи культурній історії Австро-Угорщини і при цьому лише побіжно згадували про її збройні сили. Найбільше їх вони вивчали під кутом зору формування перших українських національних збройних сил у роки Першої світової війни.

Натомість детальний історіографічний огляд військової історії держави Габсбургів підготували і опублікували у 2000 р. австрійські історики [156]. Вони зуміли прослідкувати основні тенденції вивчення цього питання від найдавніших часів до сучасних їм досліджень. Зосередившись переважно лише на працях австрійських і німецьких учених, вони проаналізували практично всю доступну і відому їм німецькомовну історіографію. Цим самим вони зуміли вперше показати ступінь розробленості проблеми, виявити мало вивчені або взагалі не досліджені ще сторони цієї проблеми. В цьому й полягає їх наукова заслуга, оскільки більшість проаналізованих ними праць є сьогодні бібліографічною рідкістю, принаймні більшість їх відсутня у бібліотеках України та суміжних з нею держав.

Таким чином, історіографічний доробок австрійських і німецьких учених став доступним для дослідників, передовсім українських, а їхні висновки виявилися можливими для використання при підготовці спеціальних і узагальнюючих робіт з військової історії Австрії, Угорщини, Австро-Угорщини, а також історії тих держав, які виникли на руїнах імперії Габсбургів у 1918 р. Серед них проаналізовані книги і статті М.

Гоена, К.Бардольфа, В.Дойчманна, О.Регеля та ін. [167; 154; 160; 189].

Проблеми політичного та економічного характеру, безпосередньо пов'язані з військовою історією монархії Габсбургів, в загальних рисах відображені в узагальнюючих працях з історії [165; 166; 161]. Передусім, значний фактичний матеріал поміщений у великій монографії Е.Цьольнера, український переклад якої появився у Львові в 2001 р. [145].

Ряд праць австрійських учених стосується розповідей про імператорів [170] і найвизначніших військових діячів монархії Габсбургів [177; 178; 179; 180; 190]. Окрема книга багатотомного дослідження історії монархії Габсбургів присвячена організації збройних сил імперії в другій половині XIX – на початку XX ст. [202]. Про австро-угорські збройні сили в роки Першої світової війни писали П.Юнг, Д.Павлович, К.Ортнер та ін. [173; 121]. Г.Сокол є автором великого дослідження про австро-угорський військово-морський флот. Свою працю він побудував на підставі аналізу діяльності військових міністрів та їхнього внеску у розвиток військово-морських сил Габсбургів [195]. Цікаве дослідження з історії військово-морського флоту написав Б.Фрей, російський переклад якого був опублікований у 1966 р. [141]. Ряд відомостей вузькопрофільного військового характеру міститься у роботах О.Греглера, І.Шнутцера, В. Вагнера та ін. [163; 194; 200]. Загальні відомості про військову символіку часів дуалістичної монархії навів у спеціальній статті Я.Аллмаєр-Бек [150].

Багатим є здобуток російських істориків. В числі перших варто згадати навчальні посібники для російських військовослужбовців, які появилися ще на початку XX ст. [213; 214]. У 1914 р. цікаву брошуру за назвою „Австро-Угорщина як воєнна держава” опублікував Т.Матов [117].

Загальні відомості про австро-угорську армію навели С.Котляревській, А.Свечін та ін. [102; 103; 133; 134]. Велику увагу австро-угорським збройним силам приділив А.Зайончковській. У 1938 р. він опублікував спеціальне дослідження про Першу світову війну, яке було перевидане в 2002 р. у Санкт-Петербурзі [88; 89; 90; 91].

Ряд ґрунтовних праць, у яких частково розглядалися і аналізувалися питання збройних сил Австро-Угорщини, вийшло у 60-80-х роках XX ст. Причини реорганізації австро-угорського війська показав у своїх монографіях Л.Шнеєрсон [147; 148]. Серед інших робіт привертає увагу монографія Є.Рубінштейн [132], двотомник про Першу світову війну [96; 97], книги і статті Ю.Пісарєва [125; 126], Т.Ісламова [93; 94] та деякі інші [82; 95; 124].

Ідеологічно заангажованою виявилася книга московського історика М.Полтавського, опублікована у 1992 р. У ній автор відвів невеликий параграф про військово-стратегічне становище Австро-Угорщини напередодні і в роки Першої світової війни. Значну увагу він приділив також проблемам економічного розвитку імперії [127]. Про особливості економічного і політичного розвитку Австро-Угорщини напередодні та у роки Першої світової війни писали А.Айрайпетов [77] та К.Віноградов [80]

].

Нові акценти, пов'язані з історією Австро-Угорщини, з'явилися у працях російських істориків в останнє десятиріччя [72]. У книзі І. Дроговова „Фортеці на колесах” є великий розділ про історію бронепоездів в австро-угорській армії, зібраний і систематизований фактичний матеріал [85].

Окремо варто згадати про роботи Д.Адаменка і С.Пріщепи. Ці автори опублікували в московському журналі „Сержант” ряд статей, підготовлених на основі перекладів праць австрійських учених. З ними можна було ознайомитися в мережі системи інтернет. Важливість цих праць у тому, що автори популяризують історію збройних сил Австро-Угорщини, що дозволяє краще зорієнтуватися у проблемі. Оскільки ці праці не є оригінальними, то вони мають перш за все пізнавальне і навчальне значення, в чому й їх важливість. Адже, все-таки, німецькі оригінальні тексти не завжди доступні для сучасного читача, тим більше для не підготовленого і такого, що не володіє у достатній мірі німецькою мовою [73; 75; 76; 128; 129].

Питання мілітарної історії Австро-Угорщини спеціально вивчали польські вчені. У міжвоєнні роки вийшла невелика брошура про польські формування у складі австро-угорської армії [196]. Дослідник Т. Новаковський підготував спеціальну працю про австро-угорську армію останнього десятиліття її існування [183]. Цікаву працю з історії австро-угорського війська підготував і опублікував Я.Ридель, який звернув увагу на внесок польських офіцерів і генералів у розбудову збройних сил Австро-Угорської монархії впродовж останнього століття її існування [193].

Організацію австро-угорської армії на прикладі австрійського гарнізону Перемишля в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. детально прослідкувала Б.Сьвентоянська [197]. Загальні відомості про військо Габсбургів можна також почерпнути з книги Г.Батовського про Австро-Угорщину [155], а також з багатотомного видання про польські військові традиції [187]. Про польську участь у Першій світовій війні та перебування поляків на службі в австро-угорській армії йдеться у двох книгах М. Згурняка [203; 204].

Окремо слід згадати статтю М.Бачковського „Галичани в австрійській армії з погляду подій 1848–1849 рр.” Хоча вона безпосередньо з огляду на часові рамки не стосується питань, які розглядаються у дисертації, вона цікава з методологічного боку. Польський дослідник звернув увагу на набір новобранців в австрійські полки під тим кутом зору, що всіх їх записували не за національністю, а за місцем проживання. Тобто, і поляки, і українці фігурували в особових списках як галичани [151]. Подібний характер мало комплектування полків і в досліджуваний період.

Названі дослідження польських учених мають важливе значення передовсім з огляду на зібраний фактичний матеріал. Майже всі вони торкаються загальних або вузьких питань щодо австро-угорського війська і

польської дотичності до нього. Особливо це стосується формування територіальних частин у польському регіоні, участі поляків в армії Габсбургів тощо.

Чималою є угорська історіографія з цього питання. Переважну увагу вона звертає на угорську частину спільної імперської армії, а також угорські територіальні формування (гонвед) [198; 181; 184; 153]. Викликає зацікавлення праця угорця К.Чонкареті про австро-угорський військово-морський флот. Її переклад польською мовою появився у Кракові в 2004 р. [157]. Цю працю вигідно відрізняє від інших подібних досліджень насиченість фактичним матеріалом. Подані детальний опис бойових кораблів, їхні технічні характеристики і численні ілюстрації тогочасними фотографіями. Цікавою сторінкою дослідження К.Чонкареті є завершальна історія австро-угорського флоту та його поділ між сусідніми державами у 1918–1919 рр.

Частково проблеми, пов'язані з політичним і державним розвитком монархії Габсбургів, її національним складом розглядав англійський історик Роберт А.Кан. Йому належить також нарис про військову доктрину імператора Франца Йосифа I та її втілення в роки Першої світової війни [174; 175; 176]. Подібної проблематики торкався Р.Плашка [186]. Книга англійського ученого А.Дж.Тейлора присвячена політичній історії Австрійської імперії і Австро-Угорщини [136].

З окремими спеціальними дослідженнями, які стосуються історії австро-угорського війська, можна ознайомитися у всесвітній мережі інтернет [210, www.austro-hungarian-army.co.uk; 211, www.airwar.ru/aww1.html; 212, www.ah.milua.org]. Бібліографічний перелік багатьох праць, які стосуються військової історії держави Габсбургів, поміщений на спеціальній веб-сторінці „Історія держави Габсбургів” [209, [HYPERLINK "http://www.austro-hungary.iatp.org.ua" www.austro-hungary.iatp.org.ua](http://www.austro-hungary.iatp.org.ua)]. Тексти окремих з цих робіт доступні для ознайомлення. Проте більшість з них має вузькопрофільне спрямування (технічні характеристики стрілецької зброї, фотографії, ілюстрації, які свідчать про особливості обмундирування в Австрії і Угорщині та у різних родах військ, зображення нагородних знаків), а ознайомлення з ними дозволяє розширити кругозір дослідника військової історії. Крім того, ця бібліографія важлива для підбору літератури при глибшому вивченні окремих сюжетів з історії спільної австро-угорської, австрійської, угорської, а також тих армій, які виникли на руїнах колишніх багатонаціональних збройних сил монархії Габсбургів.

Оперативно відшукати необхідний матеріал по темі кандидатського дослідження дозволили відомості, наведені у спеціальному покажчику літератури [230] та в описах архівних фондів [233]. Зокрема, з останніх почерпнуті деякі дані про діяльність військових клубів в Австро-Угорській державі, відомості про наявні мемуари, щоденники, різного виду матеріали військового характеру [232].

Аналізуючи історіографічний доробок про австро-угорські збройні сили, не можна оминати узагальнюючих статей в енциклопедіях і довідниках, передовсім військового профілю. Саме в них акумульовані найважливіші відомості до розглядуваної проблеми. Частково наведена література, яка є ключовою до вивчення і дослідження конкретних питань з названої тематики [215; 219; 224; 227; 228; 231; 235; 242]. Довідковий характер мають відомості, подані у фундаментальній історичній енциклопедії, а також в біографічному лексиконі про династію Габсбургів [241; 236; 237; 238; 239; 240].

Таким чином, аналіз української і зарубіжної історіографії свідчить, що проблема утворення і розбудови австро-угорських збройних сил певною мірою знайшла своє вивчення в історичній та військово-історичній науці. Дослідники писали про структуру армії, бойові дії. Деяка увага приділялася окремим особистостям, австрійським посадовим особам вищого рангу, які запроваджували військові реформи у державі.

Водночас питання, пов'язані з формуванням збройних сил Австро-Угорщини спеціально вивчали переважно австрійські вчені. Відсутні спеціальні і узагальнюючі праці в Україні. Переважна більшість існуючих робіт не виходить за межі простої описовості та звичайної констатації фактів. Перекладні праці містять чимало помилок фактичного характеру. Це пов'язано з тим, що окремі дослідники просто запозичували відомості з опублікованих видань, у які вкралися помилки технічного характеру і які не були виправлені. Тому при опрацюванні наукової літератури треба було проводити деяку сепарацію.

1.2. Огляд джерел

Джерельну базу дослідження становлять опубліковані та почасти рукописні неопубліковані матеріали, які зберігаються в Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України, Центральному державному історичному архіві України у місті Києві, Центральному державному історичному архіві України у місті Львові, а також у відділі рукописів Львівської наукової бібліотеки імені Василя Стефаника Національної Академії Наук України.

Використані джерела можна поділити на кілька умовних груп: а) офіційні урядові документи; б) роботи тогочасних авторів; в) статистичні відомості; г) спогади.

Серед рукописних документів, які використав автор при підготовці цього дослідження, найважливішими виявилися матеріали з Центрального державного історичного архіву України у місті Львові, які стосуються розміщення австрійських військових з'єднань на території Галичини. Зокрема вагомими документи відкладені у фонді коменданта Перемишльської фортеці [8, оп. 1, спр. 12], а також у фонді Другої австро-угорської армії, в якому є матеріали про її дислокацію у різні довоєнні роки та становище на фронті [21, оп.1, спр.1–5, 10], відомості про пересування Галичиною і

Буковиною російських військ [19, оп. 1, спр. 1–13; 20, оп. 1, спр.1–16]. Певною мірою опрацьовані матеріали двох фондів які стосуються Легіону Українських Січових Стрільців [11, оп. 1, спр. 296; 12, оп. 1, спр. 235, 279].

Важливі матеріали про загальноукраїнський національно-визвольний рух містяться у фондах 146 (Галицьке намісництво), 309 (Наукове Товариство імені Шевченка), 358 (Шептицький Андрій), 359 (Назарук Осип, адвокат, письменник, громадсько-політичний діяч), 365 (Дорошенко Володимир Вікторович), 581 (Колекція документів про діяльність урядів та армій УНР та ЗУНР) [9, оп. 1, спр. 17; 10, оп. 1, спр. 49; 13, оп. 1, спр. 114; 14, оп. 1, спр. 329; 15, оп. 1, спр. 43; 17, оп. 1, спр.179].

Цікаві відомості до історії польських національних формувань в роки Першої світової війни містить спеціальна колекція документів. Серед них численні звернення, звіти, листи, а також спогади польських легіонерів [18, оп. 1, спр. 7]. Значним фактажем наповнена документація про проходження військової служби українців з спеціальною вищою освітою (військовими капеланами, військовими журналістами, військовими юристами) тощо [22, спр.1156, 3125, 5764].

Документальні свідчення пов'язані з історією австрійського військово-морського флоту зберігаються в окремому фонді Ярослава Окуневського, який був австрійським адміралом [16, оп. 1, спр.14].

Вагомий корпус документів до вивчення теми зберігається у Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України, зокрема, у фондах 1216 (Міністерство внутрішніх справ Української держави. 1918 р.), 1792 (Подільський губернський комісар Тимчасового уряду), 1793 (Подільський губернський староста), 1794 (Інспектор Державної варти при Подільському губернському старостві) та Центральному державному історичному архіві України у місті Києві, у фондах 301 (Подільське губернське жандармське управління), 365 (Жандармський заклад тимчасового воєнного генерал-губернаторства Галичини), 1153 (Бесарабське губернське жандармське управління). У них містяться матеріали, які стосуються міністерства закордонних справ Австро-Угорщини та дій австро-угорського війська на випадок зайняття ними України, справи військовополонених українців, звіти про культурно-освітню та національно-патріотичну роботу серед полонених українців у таборах Австро-Угорщини [1, оп. 1, спр. 2, 7, 8; 2, оп. 2, спр. 12; 3, оп. 1, спр. 71, 72; 4, оп. 2, спр. 21, 24; 5, оп. 2, спр. 72; 6, оп. 1, спр. 11, 14; 7, оп. 1, спр. 3].

В роботі частково використані документи, які зберігаються в Австрійському державному архіві у місті Відні, зокрема, у фонді „Міністерство закордонних справ, політичний архів”. У ньому знаходяться окремі папки, які стосуються України, українського питання у 1914-1916 роках [23].

При підготовці дисертації недостатню кількість рукописних документів, які ще не використовувалися дослідниками, а значить і не

запроваджені до наукового обігу, дисертант намагався компенсувати якомога ширшим використанням і аналізом опублікованих джерел. Вони у різний час були видані в Австрії, Польщі, Росії та Україні.

Повнотою змісту відзначаються протоколи засідань австрійського парламенту, які склали серію спеціального видання [29]. Документи, які стосуються ролі і місця в державно-політичному устрої Галичини, надрукував Я.Каспарек [34]. Різний документальний матеріал був опублікований спеціальним збірником у 1975 році [31]. Офіційна документація тогочасної австрійської адміністрації щодо військових проблем частково опублікована в 1966 р. у багатотомному виданні Східно-європейського дослідного інституту імені В'ячеслава Липинського (упорядник Т.Горникевич). У даному дисертаційному дослідженні використані документи, поміщені у його першому томі [33]. Деякий матеріал почерпнутий з опублікованих текстів законів [24]. Під кутом зору вивчення історії міжнародних відносин того часу теоретичне значення мають опубліковані документи, які стосуються завершального періоду Першої світової війни [25; 27].

Дії австрійської адміністрації в усіх ланках державно-політичного життя, найповніше відображені у „Шематизмах”. Це ґрунтовне видання містить детальні відомості про військові частини та їх командирів [43; 44; 45; 46]. Документальний матеріал щодо військово-промислового комплексу якнайповніше почерпнуто з праці А.Моссера, який у додатках опублікував архівні джерела [41].

Важливу інформацію щодо населення почерпнуто з різних австрійських статистичних видань [36; 37; 38; 39; 40; 47; 48]. Багатий фактичний матеріал містять енциклопедії [215; 216; 217; 218; 219; 221; 222; 223; 224; 225; 229; 231; 235; 236; 237; 238; 239; 240; 241; 242], видання довідкового характеру, які за змістом мають характер дослідження, заснованого на переважному джерельному матеріалі. Вони стосуються детальних біографічних відомостей про австрійських імператорів та їх найближчої родини, вищого командного складу австро-угорської армії та Української галицької армії тощо [234; 220; 226; 243].

Цікавий і цінний фактичний матеріал знаходиться у джерелах мемуарного характеру. Серед них найважливіше значення мають спогади довголітнього начальника австро-угорського Генерального штабу Ф. Конрада [58]. Деякий матеріал, який стосується краху Австро-Угорщини, можна почерпнути зі спогадів англійського прем'єр-міністра Д.Ллойд-Джорджа про передісторію Версальської системи договорів [53; 54]. Зі збройними силами Австро-Угорщини тісно пов'язана історія формування Легіону українського січового стрілецтва, який згодом став основою Української галицької армії – регулярного війська ЗУНР. Під цим кутом зору важливі фактичні відомості містять спогади Л.Ляйнберга про систему зв'язку в австро-угорській армії та її зв'язок з аналогічною системою комунікації в Українській Галицькій Армії [55], К.Левицького „Історія

визвольних змагань галицьких українців” [51; 52], С.Єфремова „До історії „Галицької руїни” 1914-1915 рр.: В жандармському освітленні” [50] та деякі інші [49; 57].

Окремо треба згадати про дві праці Б.Шапошнікова, присвячені роботі австро-угорського генерального штабу напередодні і в роки Першої світової війни [56; 146]. Автор опрацював численний документальний матеріал, особисті документи військового характеру, спогади сучасних йому військових керівників, Австро-Угорщини, Німеччини і Росії, і таким чином зумів подати оригінальне дослідження, насичене великим фактичним матеріалом. З огляду на наведений матеріал, враховуючи, що автор свою книгу писав на початку ХХ ст., використав численні документи, більшою мірою досі не опубліковані, її за поданими відомостями можна характеризувати як джерело до вивчення австро-угорських збройних сил.

Джерельний характер мають роботи тогочасних авторів, які писали про монархію Габсбургів до 1914 р. Зокрема, характер документального нарису має робота про утворення дуалістичної монархії, опублікована у Кракові в 1867 році [28]. У 1876 р. вийшли дві брошури, які за змістом і характером були навчальними посібниками для молодшого командного складу. Проте з огляду на поміщений матеріал, сьогодні вони є важливим джерелом до вивчення тогочасної австро-угорської армії. Брошура Г. Ратценгофера „Утворення і управління австро-угорськими збройними силами” подає не лише структурний склад війська і ступені підпорядкування, але й насичена фактичним цифровим матеріалом: відомості про чисельність сухопутного війська і військово-морського флоту, кількість батальйонів за родами військ тощо [188]. Не менш цікавим є навчальний посібник Л.Цвайтурма „Військова гігієна”. У ній автор, зокрема, детально розписав харчування вояка, таке собі своєрідне меню. З цієї праці можна дізнатися про особливості харчування в мирних і воєнних умовах, які продукти шкідливі і не бажані тощо. Окремо автор описав солдатський одяг і взуття та догляд за ними [205].

Конкретні відомості, які свідчать про підготовку Австрії до війни, навів у своєму полемічному виступі в австрійському парламенті польський посол І.Дашинський. Ця його промова вийшла друком окремою брошурою у Кракові в 1901 році [158].

Зважаючи на конкретні статистичні відомості, наведені у дослідженнях польських і російських авторів кінця ХІХ – початку ХХ ст., їхні праці про військово-політичну історію імперію Габсбургів також можна розглядати як особливий вид джерела [188; 213; 214; 117].

Певні документальні відомості почерпнуті з матеріалів тогочасної та сучасної преси. На її сторінках знайшли своє відображення спогади сучасників подій, а також короткі хронікальні замітки і невеликі дослідницькі статті про специфіку в устрої збройних сил, розвитку і модифікації зброї [60; 61; 62; 63; 64; 65; 66; 67; 68; 69; 70; 71].

Опрацьовуючи джерела, дисертант мав змогу перевірити їх достовірність шляхом співставлення та аналізу. Комплексне і критичне використання документального матеріалу дозволило не лише прослідкувати основні напрямки і особливості військової політики віденського уряду, але й показати формування військової доктрини як в імперії назагал, так і в її обох частинах зокрема. Все це дало можливість подати загальну картину австро-угорських збройних сил, висвітлити невідомі або призабуті сторони їх організації з історичного, правового і військового погляду тощо.

РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ І ПОБУДОВИ ЗБРОЙНИХ СИЛ АВСТРО-УГОРСЬКОЇ МОНАРХІЇ

2.1. Особливості державно-правового устрою монархії

Державні кордони монархії Габсбургів формувалися впродовж віків і за неоднакових обставин. Ще у 1156 році майнцькі маркграфи Бабенберги домоглися від імператора Священної Римської імперії права називати свої володіння герцогством. Цей рік прийнято вважати часом заснування Австрійської держави, яка виникла на альпійських землях на південь від Дунаю. У XII–XIV ст. Австрія купила або по спадковості отримала Штирію, Каринтію, Крайну і Тіроль. Ці володіння у 1282 р. перейшли до рук Габсбургів і з цього часу аж до розпаду імперії у 1918 р. вважалися спадковими австрійськими землями.

На початку XIX ст. монархія Габсбургів вступила у нову смугу свого політичного і економічного розвитку. Об'єднання окремих земель габсбурзького конгломерату в єдину державу під назвою „Австрія” було завершено в 1804 р. Тоді Франц II Габсбург, імператор Священної Римської імперії, видав указ, у якому зазначив, що „приймає імператорський титул на себе і своїх наступників” з тим, що існуюче становище її складових частин не зміниться. Так був встановлений титул австрійського імператора. У серпні 1806 р. Священна Римська імперія офіційно припинила своє існування, а Франц II правив далі як австрійський імператор Франц I. В його повному титулі були такі слова: „австрійський імператор, апостольський угорський король, король чеський, галицький, володимирський, ломбардський, хорватський, словінський, хорватський і далматський, архікнязь австрійський і князь міланський, хорутанський, штирійський, крайнський, сілезький, семигородський, сербський і венеційський, маркграф моравський і граф тірольський, горицький, триденський, істрійський” [192, 38]. Монарші декрети 1812 і 1813 років зобов'язували офіційно іменувати об'єднання габсбурзьких земель Австрійською імперією. На цей час припадає максимальна бюрократизація державного апарату.

Віденський конгрес 1815 р., у якому взяло участь 5 монархів, більше 50 представників правлячих династій і понад 250 дипломатів, утворив особливий орган колективної безпеки в Європі – Священний союз. Габсбурги значно зміцнили свої політичні позиції у регіоні, повернули собі володіння, втрачені у попередніх війнах. Після смерті Франца I імператорський престол посів його син Фердинанд I. Новий імператор у державні справи майже не втручався. Всю повноту влади перебрала Державна конференція, в якій ключовими фігурами були ерцгерцоги Людвіг і Франц Карл, К.Меттерніх та чеський магнат граф Ф.Коловрат. Останній відав адміністративними справами і фінансами, мав тісні зв'язки з чеською аристократією, зважав на її вимоги [165, 617].

Після видання октройованої конституції віденський уряд видав ряд законів, покликаних реформувати адміністративно-політичну систему. Зокрема, було створено міністерство внутрішніх справ. Йому підпорядковувалися нові адміністративні одиниці – намісництва, а церква дістала право внутрішньої автономії у релігійних справах.

Наприкінці грудня 1851 р. октройована конституція була відмінена, а вся влада зосередилася в імператора. Він призначав Імперську раду з дорадчими правами. Рада міністрів склала міністерську конференцію, а самі міністри розглядалися як прості виконавці указів імператора, перед яким несли персональну відповідальність. Провідником абсолютної влади монарха на ціле десятиліття став міністр внутрішніх справ А.Бах. Новий політичний режим в імперії здобув назву бахівського абсолютизму (неоабсолютизму). Відновлення абсолютної влади імператора з династії Габсбургів супроводжувалося перебудовою не лише центрального державного апарату, але й системи управління на місцях. Земельна влада підпорядковувалася намісництву, які замінили колишні адміністративні одиниці. Землі поділялися на округи, у яких діяли суди найнижчої інстанції. Була також реорганізована податкова справа, видані перші поштові марки тощо [172, 672].

Така абсолютистсько-централістична система управління проіснувала до 1859 р., призвівши до ще більшого невдоволення демократичних політичних кіл, що протестували проти антидемократичних форм і методів управління. Невдалою була і зовнішня політика Австрії. Намагаючись вести свою, самостійну політику, Австрія не підтримала Росію, давню союзницю, у Кримській війні. Більше того, вона потрапила під вплив Англії, а також Франції, де 1851 р. відбувся бонапартистський переворот і проголошено Другу імперію на чолі з Наполеоном III.

Спроба Австрії 1859 р. збройним чином перешкодити П'ємонту в справі об'єднання Італії та проголошення там незалежної держави закінчилася для неї поразкою. Австрійські війська були розбиті, а більша частина габсбурзьких володінь в Італії втрачена.

Військові поразки, тиск нових політичних сил змусили Габсбургів переглянути свій державно-політичний курс. У намаганні забезпечити

майбутнє для своєї імперії у все важчих для себе політичних умовах, бажаючи зберегти свої володіння, Габсбурги пішли на децентралізацію влади.

Перші кроки до цього були зроблені наприкінці 50 – на початку 60-х років минулого століття. У 1859 р. Франц Йосиф видав так званий Лаксенбурзький маніфест, який обіцяв політичні реформи. Їх практичною реалізацією було прийняття на зламі 1860–1861 рр. нових конституційних законів. Жовтневий диплом 1860 р. юридично відмежовував попередній курс неоабсолютизму. Видання цього документу з державно-правового погляду відобразило тенденцію до поєднання централізованого управління імперією з принципами децентралізації. Жовтневий диплом, який загалом прокламував принципи вірності історичному державному праву монархії та її традиційній адміністративно-політичній структурі, прирівнювався до федеральної конституції, оскільки закріплював за окремими австрійськими володіннями (королівствами і коронними землями імперії) традиційні автономні права [122, 25; 116, 7].

Тоді було ліквідовано Сербську Воєводину і Банат як окрему адміністративну одиницю, а її територія знову включалася до складу Угорщини і (частина Срему) Хорватії-Славонії. Угорщині поверталася хорватська за населенням область Міжмур'є (вона була у складі Хорватії з 1848 р.). За Жовтневим дипломом 1860 р. угорським Державним зборам (сейму) і хорватському Сабору надавалися законодавчі функції, тоді як представницьким установам власне австрійського комплексу – лише право готувати закони [28, 16]. Цими актами Відень демонстрував визнання Габсбургами „державного права” Угорського королівства.

У лютому 1861 р. з'явився так званий Лютневий диплом, затверджений імператором, який детально регламентував процедуру виборів до загальноавстрійського парламенту і визначав його повноваження.

Політико-адміністративний поділ території володінь Габсбургів з самого початку проводився з урахуванням державотворчих традицій тих земель і народів, які з різних причин втратили свою незалежність. Приєднання численних територій з різними державницькими традиціями призвело до складної державно-правової ситуації у політичному житті монархії.

Австро-угорська угода 1867 р. призвела до утворення дуалістичної конституційної держави, яка імператорською постановою від 14 листопада 1868 року одержала офіційну назву *Австро-Угорської монархії*. Вона складалася з Австрії та Угорщини, пов'язаних між собою як династично, так і визнанням наявності загальних справ для всієї монархії. Такими справами були: закордонні, військові (що стосувалось загального війська), фінансові.

Управління загальноімперськими справами знаходилося у компетенції загального австро-угорського кабінету. Поряд з ним існувало дві делегації,

обрані австрійським парламентом та угорським парламентом. Кожна з них складалася з 60 послів, котрих обирали відповідні парламенти: по 20 осіб від верхньої палати і 40 осіб – від нижньої палати. Делегації збиралися по чергово у Відні та Пешті (з 1872 р. – Будапешті). Законодавчою владою делегації не володіли: закони, що стосувались загальних справ, видавались одночасно парламентом та угорським парламентом. Функції делегацій полягали лише у встановленні спільного бюджету, використанні кредитів для загальноімперських потреб та контролю над загальним міністерством [152, 412].

Попри загальні, існував перелік справ, котрі вирішувались австрійськими та угорськими законодавчими органами за взаємною домовленістю на визначений проміжок часу. Вони стосувалися державного боргу, що визначались часткою участі Австрії та Угорщини в загальноімперських витратах, торгівлі, непрямих податків, залізниць, які торкалися взаємних інтересів. Частка участі у загальних витратах була визначена у 1867 р. наступним чином: 70% сплачувала Австрія, 30% – Угорщина. Всі ці питання регулювалися австро-угорськими угодами, які періодично підписувалися терміном на 10 років [29, 53; 161, 51].

Австрійська частина монархії отримала назву Цислейтанія. Доцільно пояснити, що назви Цислейтанія (300 024 кв. км., 24 млн. осіб) і Транслейтанія (322 041 кв. км., 17,5 млн. осіб) виникли від річки Лейта, правої притоки Дунаю. З погляду Відня вона розділяла монархію Габсбургів на дві частини. Цислейтанію склали ерцгерцогства Верхньої і Нижньої Австрії, королівства Чехії, Далмації, Галіції, Лодомерії з Великим князівством Краківським, герцогства Зальцбурга, Штирії, Каринтії, Крайни, Буковини, Верхньої і Нижньої Сілезії, маркграфства Моравії, Істрії, князівства Тіролю, Гориці і Градиськ, місто Трієст, земля Форарльберг.

У 1867 році набула чинності так звана Груднева конституція. Вона включала закон про створення Австро-Угорщини. Водночас, визнаючи за всіма землями всю повноту державної влади, вона розглядала їх лише як історико-політичні індивідуальності. Це означало, що всі 17 королівств і земель Цислейтанії були окремими державними одиницями, представленими у рейхсраті. Формально це була союзна держава за назвою *Співдружність королівств і земель, представлених у рейхсраті*. Назва *Австрійська імперія* обґрунтовувалася титулом австрійського імператора, прийнятим Габсбургами у 1804 р. З кінця XIX ст. все частіше використовувалася назва *Австрія* [105, 11].

Землі або краї формально зберігали ще свої „історичні” назви. Це були, зокрема, королівства (три) – Богемія, Галичина і Далмація; ерцгерцогства – Нижня Австрія, Верхня Австрія; герцогства – Зальцбург, Штирія, Каринтія, Крайна, Сілезія, Буковина; маркграфства – Істрія, Моравія; графства – Герц і Градиска, Тіроль; область Форальберг; місто Трієст з областю [108, 46-47].

Отже, налічувалося 17 адміністративно-територіальних одиниць - земель або країв, різних по своїй території. Поруч з великими землями, такими, наприклад, як Галичина (78 495 кв. км) та Богемія (51 948 кв. км), розташовувалися Трієст з областю (95 кв. км), Герц і Градиска (2 018 кв. км) тощо. Всі ці землі чи краї були адміністративними одиницями, територія і межі яких визначилися ще в добу феодалізму і не відповідали новим умовам, запитам виниклих і оформлених націй, часто відірваних від материкових, основних частин. Те, що вони збереглися і в нових умовах насамперед пояснюється тим, що австрійці, розділивши інші національності на низку адміністративних країв і тим самим ослабивши їх, самі могли становити більшість у різних краях, використовувати панівні економічні позиції та допомогу держави з метою збереження своїх привілеїв за рахунок інших націй.

Сила австрійців полягала не тільки в тому, що вони займали провідні економічні позиції в усій Австрії, (промисловців, банкірів, найбільших землевласників тощо), а й заручалися підтримкою австрійських урядовців, чиновників усіх посад і рангів, офіцерства, духовенства, поліції та ін. Тобто над пригнобленими націями здійснювався і економічний, і позаекономічний примус - політичний, духовний, мовний, освітній тощо.

Саме з метою посилення австро-німецького впливу п'ять „коронних країв” через надто дрібні розміри території у другій половині XIX ст. були об'єднані в дві більші адміністративні області. До однієї з них входив Трієст з областями Герц і Градиска та Істрія. Інша об'єднувала Тіроль і Форальберг [26, 219; 108, 58]. Щоправда, ця особлива, суто австрійська система управління виглядала нібито демократично, про що багато тоді (та й пізніше) писали як австрійські державознавці, так із сусідніх країн. Вони наголошували, що в Австрії офіційно признається „національна ідея”. Королівства і землі мають національну автономію, управління країною здійснюється за принципом своєрідної федерації і т.п.

Насправді ж так не було. Австрійська система управління була добре продуманою системою, розрахованою на підпорядкування австрійцям усіх інших націй. Стосовно останніх, то національна ідея втілювалася у них хіба-що через аристократичні, промислово-фінансові та клерикальні верстви [72, 23].

Конституційною основою державного будівництва був основний закон від 19 травня 1868 року. До речі, у ньому чи інших австрійських основних законах слово „нація” ніде не фігурує. Австрійська держава не визнавала прав за націями, а тільки за підданими з різними мовами. Ці піддані групувались по різних регіонах і йменувались за належністю до того чи іншого краю, герцогства чи маркграфства. Отже, були хорвати, тірольці, богемці, моравці, галичани та інші – незалежно від національності [116, 43].

Майже кожен з австрійських країв став ареною національних конфліктів. Там, де австрійці становили меншість, вони намагались через

державні структури, освіту, культуру насильно нав'язати іншим націям свій правопорядок, свою мову, свою лінію поведінки, свої національні цінності. Якщо зустрічали опір інших національностей, то звертались за допомогою до центральної влади, яка, звичайно, ніколи у ній їм не відмовляла. У тих же краях, де австрійці становили більшість, вони безпардонно ігнорували інтереси національних меншин. Так було, наприклад, у Нижній Австрії, де чехам не дозволяли відкривати свої школи, друкувати книжки, видавати пресу [175, 373].

Очоловав кожен край крайовий (земельний) начальник, котрий призначався імператором і ніс відповідальність перед ним та його міністрами. Начальник краю очолював всю крайову адміністрацію, керував діяльністю правоохоронних органів, поліції, жандармерії, представляв імператора в ландтазі та в різних церемоніях. Тобто йому належала в краї повнота виконавчої влади, йому підпорядковувалися повітова адміністрація, управи міст та ін. Він контролював пресу, союзи і товариства, оголошував про вибори, призначав всіх місцевих урядовців [172, 672].

У Зальцбурзі, Штирії, Каринтії, Крайні, Сілезії та Буковині крайові начальники називались *крайовими президентами*, в інших місцях – *крайовими намісниками*. Крайові адміністрації при президенті чи начальниках називались *крайовими управліннями*, при намісниках – *намісництвами*. Поряд з урядовими органами адміністративного управління в Австрії існували ще органи крайового і місцевого самоуправління - ландтаги або крайові сейми, та повітові, міські і сільські ради [137, 73-74].

Угорські землі разом з Трансильванією, Хорватією, Славонією, портом Ріскою, Банатом, Словаччиною і Закарпатською Україною отримали назву *Транслейтанія* і утворили єдину парламентську монархію, на чолі з імператором. Його влада формально була обмежена рейхсратом (в Австрії) і сеймом (в Угорщині).

Певну автономію у складі Транслейтанії мали Хорватія і Славонія із своїм парламентом (сабором), а також порт Фіуме, який володів статусом окремої території (*Corpus Separatum*). Адміністративною одиницею в Транслейтанії був комітат, що займав історично складену територію. Всього таких комітатів було 71. Угорський парламент складався з депутатів верхньої і нижньої палат.

Особливе місце у володіннях Габсбургів посідав Військовий кордон. Як особлива військово-адміністративна одиниця, він виник у першій чверті XVII ст. Його мешканці (граничари) мали самоуправління, право власності на землю, значні свободи. З метою адміністративного контролю Військового кордону з боку Відня, монарший патент 1735 р. перетворював його у військово-ленну територію. На цей раз відмінялося старе самоуправління, запроваджувалися військові суди. Військовозобов'язаними стали всі чоловіки віком від 15 до 60 років. Як

вояки австрійського монарха, вони зобов'язані були не лише нести прикордонну службу, але й брати участь у всіх війнах Габсбургів. Під час воєн Військовий кордон давав австрійській армії 40–50 тис. вояків, що складало майже половину всіх його військовозобов'язаних мешканців. Граничари, які перебували на повному самозабезпеченні, складали найдешевшу армію у світі. Під час війни держава брала їх на своє утримання лише з дев'ятого дня, та й то при умові їх значної віддаленості від рідних домівок [106, 188].

Австро-угорська угода 1867 р., запровадження загальної військової повинності змусили офіційний Відень реорганізувати Військовий кордон. Шляхом тривалих переговорів і узгоджень було домовлено про перехід цієї території під угорське управління. Вже у 1872 р. її було демілітаризовано, а граничарське військо перетворили на шість піхотних полків (16, 29, 43, 70, 78 і 79). У серпні 1881 р. Військовий кордон був остаточно ліквідований, а його територія приєднана до Хорватії і Славонії. Згодом ця частина склала Сербську крайну у Хорватії [199, 38].

Складовою володінь Габсбургів, але з особливим статусом, в останній чверті XIX ст. була Боснія і Герцеговина. Її включення стало можливим після поразки Австрії у війні з Пруссією. Усунувши небезпечного конкурента, Пруссія все ж допускала можливість австрійського реваншу. Намагаючись відвернути офіційний Відень від цих планів, прусський дипломат О.Бісмарк натякнув австрійській дипломатії на її свободі дій в районі Балкан. Вже у 1872 р. австрійський імператор і прусський король домовилися про австрійську окупацію Боснії і Герцеговини. Офіційну ухвалу про це прийняв Берлінський конгрес і 1878 р. вона була окупована Габсбургами, а через тридцять років, у 1908 р. – анексована. На цей час вона займала територію 51 119 кв. км з населенням майже 1 млн. осіб (станом на 1910 рік) [191, 445-447, 562-564].

Небезпека поширення на цю територію ідей молодотурецької конституції змусила імперську владу надати цій території певне самоуправління. За таких умов у лютому 1910 р. Боснія і Герцеговина отримала конституцію (так званий Конституційний статут) і власний парламент. Кількість депутатів в останньому відповідала етноконфесійній структурі населення провінції. Досить швидко боснійсько-герцеговинський парламент став ареною гострої міжконфесійної і релігійної боротьби між його депутатами. З огляду на це у 1913 р. австрійський уряд запровадив у цій провінції надзвичайне становище [130, 133].

Пікантність ситуації з Боснією і Герцеговиною полягала ще в тому, що ця провінція не входила ні до Австрії, ні до Угорщини, а знаходилася у віданні міністерства фінансів. Представник цього міністерства іменувався „земельний начальник”. Місцевий парламент владою практично не володів, а жителі не мали австрійського чи угорського громадянства [171, 139].

Володіння Габсбургів не мали природно-географічної єдності. Форальберг географічно був частиною Швейцарії, а Тіроль – Південної Німеччини. Крайна, Каринтія та більша частина Штирії були відділені від Дунайської долини великим гірським бар'єром і належали до віддаленого Адріатичного району. Далмація не мала жодних зв'язків з Австрією, а була лише Рів'єрою для імперських чиновників. Чехія була відокремлена від Моравії лінією гір. Її великою рікою була Ельба, а не Дунай, а економічним ринком збуту — Гамбург. Галичина була відрізана від Австрії, за винятком вузького коридору в Тешині. Таке ж становище було і з Буковиною [174, 251].

Угорщина була географічно цілісною країною, розташованою на великій рівнині середнього Дунаю. Хорватія географічно тяжіла до Крайни і Боснії з Герцеговиною. Якщо дивитися на карту, масштаби Габсбурзької монархії вражають. Однак імперія часто сама руйнувала свою єдність в інтересах саме Угорщини. Тож не існувало залізничного сполучення між Моравією та словацькими районами північної Угорщини. Не було вкрай важливої залізниці між Загребом та Віднем. Відстань між Загребом та залізничним вузлом Відень–Любляна становила більше сорока миль. Цю відстань можна було здолати за три години залізницею. Однак, і це парадоксально, перевезення вантажів здійснювалося через Будапешт. Між Далмацією і Хорватією та між Далмацією і Боснією та Герцеговиною теж не було жодного залізничного зв'язку [164, 94].

Назагал же монархія Габсбургів була великою імперією, яка за площею – 726 911 кв. км займала друге місце у Європі і третє – за населенням – 49,3 млн . осіб (1910 р.). На початку ХХ ст. вона мала спільні кордони з Німеччиною, Росією, Румунією, Сербією, Чорногорією, Італією, Швейцарією і Ліхтенштейном.

Східна криза 1876–1878 рр. зблизила Австро-Угорщину і Німеччину: обидві держави були зацікавлені у зміцненні своїх позицій на Балканах. Вже у 1879 р. між ними був укладений двосторонній договір, на підставі якого й розвивалися відносини до розпаду імперії Гогенцоллернів і Габсбургів. У 1882 р. до нього приєдналася Італія, чим було оформлено Троїстий союз [140. 44].

Вся повнота влади в дуалістичній монархії належала імператору. В Австрії він іменувався *імператором*, а в Угорщині – *королем*. Спільний уряд в Австрії називався *імператорський і королівський*, в Угорщині – *королівський і імператорський*, а в інших землях – *імператорсько-королівський*. Новий державний устрій спричинив зміну офіційних найменувань державних, військових та інших органів управління, установ, організацій тощо. Спільні для обох комплексів земель (австрійського і угорського, а з 1878 р. – Боснії і Герцеговини), іменувалися в Цислейтанії *імператорськими і королівськими*, у Транслейтанії – *королівськими і імператорськими*. Ті ж, які стосувалися виключно австрійського комплексу земель отримали назву *імператорсько-королівських*, а угорського – *королівських* [161, 59-63].

Парламент мав права дорадчого органу і складався з Палати панів і Палати депутатів. Наприкінці XIX ст. Палата панів мала у своєму складі 21 ерцгерцога, 66 спадкових перів і 125 пожиттєвих членів. Після прийняття закону про загальне виборче право (1907 р.) Палата панів зберігалася, залишала за собою попередні функції і мала мати не більше, ніж 170 і не менше як 150 членів. Палата депутатів складалася з представників королівств і земель, яких спочатку обирали земельні сейми. Перші прямі вибори до віденського парламенту відбулися лише у 1873 році.

У австрійському виборчому праві діяв майновий ценз: 20 крон прямих податків (1873 р.), 10 крон (1882 р.), 8 крон (1896 р.). Право голосу мали лише чоловіки від 24 років. Виконавча влада в коронних землях була в руках намісників, а рівнем нижче – старост. У свою чергу кожна коронна земля мала свій власний земельний парламент і органи самоврядування.

Отже, монархія Габсбургів складалася з двох держав, які мали окремі уряди і парламенти, двох різних адміністративних систем управління. Вони часто накладалися одна на одну, паралізуючи виконання рішень. Спільні міністри – у справах міжнародних відносин, фінансів і війська – не творили окремого уряду, а лише відповідали за свою конкретну сферу роботи. Обидва уряди, австрійський і угорський, практично не вирішували справи війська.

Неоднорідністю характеризувався національний склад Австро-Угорської імперії. На початку XX ст. в ній проживало близько 51,4 млн. осіб. З них найчисленнішими були австрійські німці (12 млн. або 23,5 %) і угорці (10 млн. або 19,5 %). Разом вони склали 43 % населення імперії. 47 % (близько 24 млн.) населення склали слов'яни. З їх числа чехів було 6,4 млн. (19,5 %), поляків – 4,9 млн. (9,9 %), українців – 4 млн. (8 %), хорватів – 2,9 млн. (6,4 %), сербів – 2,6 (5 %), словаків – 1,9 млн. (3,9 %) і словенців – 1,2 млн. (2,5 %). Значну кількість склали румуни – 3 млн. (6,5 %) і італійці – 0,7 млн. (1,5 %). Всього в імперії розмовляли одинадцятьма мовами [175, 341].

Національний баланс конституційної Австрії в 1910 р. був таким: німці – 9,95 млн. (35 %), чехи – 6,45 млн. (23 %), поляки – 4,97 млн. (17 %), українці – 3,52 млн. (12 %), словенці – 1,25 млн. (4 %), серби і хорвати – 0,79 млн. (2,8 %), італійці – 0,77 млн. (2,77 %), румуни – 0,27 млн. (0,98 %) [155, 38].

Німецько-альпійські землі відігравали роль стартового майданчика для династії, за винятком Зальцбурга, який приєднали лише за часів наполеонівських воєн. З цих земель Форальберг, Зальцбург, Верхня та Нижня Австрія були виключно німецькими. У Форальберзі мешкала незначна кількість італійців. У Відні, що входив до складу Нижньої Австрії, мешкали представники різних національностей. Тіроль був виключно німецьким у північній частині Альп, а у південній – італійським. Штирія та Каринтія були німецькими, з компактною словенською меншиною на південному кордоні. Словенці у Штирії і Каринтії склали по 29 %. Країна була завжди

переважно словенською. У 1910 р. там проживало 520 тис. словенців і 28 тис. німців. Горіца, Істрія та вільне місто Трієст складала три прибережні провінції. В Трієсті італійці складала більшість. В Горіці словенців було більше, ніж італійців. В Істрії південнослов'янська більшість складалася здебільшого з хорватів. Ці три територіальні одиниці утворювали адміністративну цілісність Далмація завжди була виключно сербською і хорватською [142, 59].

У Чехії жило 62 % чехів проти 38 % німців, а у Моравії ці цифри складала відповідно 70 % і 30 %. Сілезія була переважно німецькою: 281 тис. німців, 178 тис. поляків, 129 тис. чехів. У всій Галичині мешкало в 1910 р. 4, 75 млн. поляків і тільки понад 3 млн. українців. На Буковині у 1910 р. було 305 тис. українців, 273 тис. румунів, 168 тис. німців, 36 тис. поляків, 10 тис. мадярів. У Боснії та Герцеговині серби і хорвати становили 96 % населення, з них чверть були мусульманами.

Строкатою була національна структура Транслейтанії. Кількість мадярів у цій частині монархії зроста з 24 % (1846 р.) до 34 % (1910 р.). Зростання відбувалося передусім за рахунок мадяризації німців, чисельність яких зменшилася з 14 % (1846 р.) до 8,8 % (1910 р.). Єдина Угорщина складалася не з провінцій, а з графств: це були просто виборчі та адміністративні райони, контрольовані, звичайно, угорськими чиновниками.

Угорщина (без Хорвато-Славонії, але з Трансильванією) мала у 1910 р. 54 % мадярів, 16 % румунів, 10,7 % словаків, 10,4 % німців, 2,5 % українців, 2,5 % сербів, 1,1 % хорватів. Мадярське населення жило в центрі Угорщини, а інші національності – на прикордонних смугах: словаки – на півночі, українці – на північному сході, румуни – на сході, серби – на півдні. Мадяри виключали Хорвато-Славонію зі своїх статистичних обрахунків, коли прагнули представити себе більшістю населення. Натомість, вони включали цей край, коли хотіли підкреслити велич Угорщини. Тим не менше, у цілій Транслейтанії мадяри складала меншість населення: 48 % у 1910 р. [143, 217-220].

При врегулюванні міжнаціональних відносин конституція проголосила загальну рівноправність. Закон 1868 р. про національності передбачав обмежене використання національних мов у адміністрації, судочинстві, школах. Загалом уся національна політика віденського уряду була мінімумом, необхідним для збереження контролю над їхніми володіннями і статусу імперії як великої держави.

Гостроту національного питання віденський уряд пробував вирішити шляхом реформування державного управління [131, 21-22]. Нова урядова концепція (липень 1915 р.) засновувалася на ліквідації історичних коронних земель і встановлення єдиної Австрійської імперії, у якій особливе місце займали б лише Галичина, Буковина і Далмація. Чеські землі поділялися на німецькі та німецько-чеські провінції. Ця концепція стала офіційною програмою німецьких націоналістичних партій. У жовтні

1915 р. Франц Йосиф I видав декрет про зміну державного герба, який геральдично закріпив дуалізм. Була також змінена назв володінь Габсбургів в австрійській частині імперії з „Королівства і землі, представлені в імперській раді” на „Австрійські землі і Австрія на чолі Цислейтанії” [119, 92-93].

Однак, спроби внутрішньої перебудови виявилися безплідними. Новий імператор, Карл, намагався ухилитися від коронації в Будапешті, щоб уникнути присяги на угорській конституції і, більше того, присяги про єдність „земель святого Стефана”. Угорський прем'єр-міністр І.Тіса відповів на це погрозою припинити продовольче забезпечення Відня. В таких умовах Карл віродив старий проект загального виборчого права для Угорщини, а І.Тіса під віденським тиском подав у відставку. Замість нього до влади в Угорщині прийшов Г.Векерле, мадяризований німець [170, 194]. Брак продовольства у Відні та промислових районах Австрії перетворив династію та її слуг на безпорадних прохачів мадярської милості. Дуалістична система могла захитатися лише від воєнної поразки, але ця система вже не була спроможна врятувати імперію Габсбургів.

Навіть у межах самої Австрії Карл нічого не зробив. Але намагався створити собі імідж миролюбного монарха: чеські лідери, засуджені за державну зраду, були виправдані. Рейхсрат було відновлено і скликано 30 травня 1917 р. Представники різних народів висловлювали їхню волю. Всі розуміли, що живуть в умовах революційної ситуації. Лунали ті ж самі вимоги, що містилися в програмах 1848 р.

Німці зберігали вірність маніфестові 1915 р. Їх задовольняло фактичне підпорядкування Австрії Великій Німеччині, яка вже звикла до ролі сильної держави і була невдоволена спробами династії повернути політичну незалежність. Поляки поєднували дві речі: свободу для себе та підкорення інших. Вони мріяли відновити монопольне владарювання в Галичині, яке втратили під час війни та воєнної окупації, і потребували допомоги габсбурзької армії, щоб відірвати українську територію від ослабленої Росії.

Як і в 1848 р., альтернативу до програми „панівних націй” розробили чехи і підтримали словаки. Чехи висували вимогу об'єднання всіх чехів та словаків в єдиній Чеській демократичній державі. Південні слов'яни, особливо словенці та частина далматинських хорватів, вимагали об'єднання всіх земель монархії, заселених словенцями, хорватами, сербами, в єдину незалежну політичну структуру. Ця вимога була підсилена апеляцією до прав хорватської корони. Отже, і чехи, і південні слов'яни могли розшматувати історичну Угорщину та унітарну австрійську державу в ім'я націоналістичних ідей, проголосивши створення історичної Чеської і Хорватської держав.

Федеративна перебудова Габсбурзької монархії була можливою лише як добровільна поступка з боку німців та мадярів. Однак, їх гегемонію можна було захитати лише воєнним розгромом. Але цей розгром

неодмінно знищив би і саму династію [192, 49].

Останній раз у світовій історії Австро-Угорщина заявила про себе на Брест-Литовських переговорах початку 1918 р. Їх наслідком став остаточний розпад монархії Габсбургів. За умовами Берестейського миру з Росії на батьківщину повернулося близько 500 тис. військовополонених, які брали активну участь в антивоєнних виступах. Численні дезертири разом з тими, хто зумів ухилитися від військового призову, переховувалися в лісах та горах. З їх числа виникали загони „зелених”, які не лише чинили набіги на поліційні відділки, але часто вступали у збройні сутички з жандармерією [94, 40].

Водночас насувалася господарська катастрофа, особливо у містах. У липні 1918 р. норма видачі хліба на особу дійшла до 82 грамів, на продовольчі картки люди одержували майже самі овочі. Примусові конфіскації й реквізиції продуктів неспроможні були зарадити справі. Поширювалися пошесті, зростало народне обурення. Почастішали напади зубожілих і доведених до відчаю людей на склади та ешелони з продовольством. Монархія Габсбургів невідворотно наближалася до свого краху.

У жовтні 1918 р. Карл I видав Маніфест про перебудову австрійської частини імперії в союз чотирьох національних держав у їх етнічних межах: німецько-австрійської, чеської, південнослов'янської та української. Проте, в умовах політичного краху Габсбургів, народи імперії цей документ відхилили. До кінця жовтня 1918 р. вони відкинули габсбурзьку владу і утвердили власну національну державність. 24 жовтня про свою повну самостійність оголосила Угорщина, 28 жовтня – Чехословаччина, а 29 жовтня – Держава словенців, хорватів і сербів. 1 листопада українські політичні сили проголосили створення Західноукраїнської народної республіки, а 7 листопада про відновлення своєї державності заявила Польща.

В умовах краху імперії Габсбургів швидко розклалося австро-угорське військо. Його останні залишки вперто оборонялися на італійській території. Та в нових умовах єдина армія вже не мала свого майбутнього. Хорватські полки присягнули на вірність Державі словенців, хорватів і сербів, а австро-угорський флот підняв її прапори. Чеські полки підтримали Чехословацьку республіку. Українські формування повністю перейшли на сторону ЗУНР і склали основу Української Галицької армії. Нарешті, 3 листопада, вище командування Австро-Угорщини вирішило остаточно припинити воєнні дії [136, 239-242].

Від Габсбурзької монархії залишилися лише імператор та уряд „що працював після смерті своєї держави”. Велика Габсбурзька монархія зменшилася до однієї кімнати, де чиновники думали тільки про те, як врятувати „австрійську ідею”, таку гарну на папері і таку катастрофічну в дійсності. Лише 11 листопада 1918 р. Карл I остаточно відмовився від престолу в Австрії, а через два дні зрікся влади над Угорщиною. Кількасот

річне правління династії Габсбургів стало набуттям історії. Проте їхній досвід керування багатонаціональною імперією наприкінці ХХ ст. стане прискіпливим об'єктом вивчення для істориків.

Як видно, держава Габсбургів сформувалася як комплекс земель. Дуалізм 1867 р. призвів до фактичного державного відокремлення Угорського королівства. З цього часу в імперії існували два окремі уряди, які вели свою самостійну політику. Обидві частини держави об'єднувала лише особа імператора і найважливіші міністерства, в т.ч. військо. Такі особливості існування багатонаціональної монархії впливали на її політичну могутність, визначали військову доктрину та функціонування єдиної армії і територіальних військових сил.

2.2. Важка індустрія і транспорт як основа військово-промислового комплексу

Промисловий переворот, який мав місце в державі Габсбургів у другій третині ХІХ ст., обумовив значні зміни в економіці. Вони охопили промисловість, сільське господарство, транспорт, торгівлю, розширювали ринок, сприяли переборенню місцевих відмінностей, господарському об'єднанню територій, формували економічні регіони. Швидко зростали підприємства, місце мануфактур поступово стали займати фабрики. Виникли нові галузі промисловості (машинобудівна, цукроварна, хімічна), сформувалися великі торгові та фінансові фірми, безпосередньо зв'язані з індустрією, був відкритий загальноавстрійський банк.

Розвиток промисловості і торгівлі вимагали покращення шляхів сполучення, появи нових видів транспорту. До ладу вступили залізниці. Зокрема, лінія Ческе Будейовіце–Лінц стала першою на європейському континенті. У 1846 р. налагоджено телеграфний зв'язок між Віднем і Брном, а згодом його продовжили до Праги.

Нового типу відносини проникли в сільське господарство. Поступ у промислового виробництва, розвиток торгівлі, зміни у сільському господарстві створювали сприятливі умови до того, що Австрія швидко перетворилася в економічно розвинуту державу [168, 247].

У другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. Австро-Угорщина була вже економічно потужною державою з добре розвинутою промисловістю і налагодженим сільським господарством. Швидкими темпами розвивалася гірничо-видобувна промисловість і важка індустрія. Однією з важливих причин їхнього посиленого розвитку стали затяжна криза та напруженість європейської зовнішньої політики та спровокована нею гонка озброєнь, потреба будівництва стратегічних шляхів, залізниць, мостів та інших об'єктів.

Гірнична промисловість та залежна від неї важка індустрія розвивалися з середини ХІХ ст. надзвичайно бурхливими темпами. Загальний видобуток вугілля в монархії становив у 1848 р. 8,7 мільйонів метричних центнерів, а в 1904 р. – 338,6 мільйонів. Форсований видобуток у багатому

моравсько-силезькому вугільному регіоні перебував у руках фінансово спроможних промислових магнатів С.Ротшильда та А.Гутманна, які мали відповідну підтримку на ринку капіталу. Кам'яне вугілля також постійно ввозили із Німеччини. Вугілля, добуте в альпійських районах, не могло конкурувати із судетським ні за якістю, ні за кількістю. У центральних штирійських районах знаходилися багаті поклади якісного антрациту. Що ж до кам'яного вугілля, то на противагу потужним силезьким копальням (Острава-Карвін) в Австрії воно добувалося у невеликих обсягах лише в Грюнбасі. Видобуток бурого вугілля та антрациту в альпійських регіонах становив лише 12 % від загального.

Несприятливі умови у вугільно-видобутковому секторі призвели до тимчасового перебезування плавильних процесів штирійської залізної руди. Видобуток залізної руди в альпійських регіонах був удвічі більший, аніж у Чехії. З 1863 р. у сталеплавильній промисловості застосовують метод Бессемера. Альпійська гірничо-промисловість хоч і була через свою низьку рентабельність витіснена судетськими, німецькими та англійськими конкурентами, все ж внесла й свою відповідну частку в загальний процес індустріального розвитку. Коксові печі Сіменса дозволили збагачувати буре вугілля для потреб металургії.

Спостерігалось укрупнення невеликих підприємств. У 1881 р. невеликі штирійські і каринтійські сталеплавильні підприємства об'єдналися у „Австрійсько-альпійське гірничо-товариство”, створивши, таким чином, найбільший на європейському континенті металоплавильний концерн. Капфенберзькі заводи у 1894 р. перейшли до фірми „Брати Белер і К^о”. Досить швидко „белерська сталь” завоювала славу австрійської спецсталі. Напередодні Першої світової війни Макс Маурманн запатентував виробництво нержавіючої сталі [145, 433].

Порівняно із залізом та сталлю, кольорові метали залишалися на задньому плані. Щоправда, видобуток міді в Альпах (Брікслегг, Кітцбюгель, Міттерберг) мав, з огляду на потреби армії (артилерійська бронза) та електропромисловості, досить велике значення. Повністю використовувалися й каринтійські поклади свинцю, та все ж обидва ці метали доводилося імпортувати. Дуже важливим був видобуток графіту. На Австро-Угорщину припадала третя частина її світової продукції. Цей мінерал добували у Південній Чехії, Нижній Австрії і Верхній Штирії. Цинком забезпечували родовища Каринтії і Південного Тіролю. Велике значення мали альпійські поклади магнезиту, який був незамінним матеріалом для облицювання доменних печей. З середини ХІХ ст. почалися промислові розробки нафти в Галичині [144, 87].

Машинобудівна промисловість постачала локомотиви. Особливим попитом користувалися гірські локомотиви для австрійської залізниці. У Відні та Граці були споруджені великі локомотивні та залізничні ремонтні заводи. З середини ХІХ ст. розпочалася виробництво самохідних машин. Виробництвом у 1847 р. першої автомашини з кінською упряжжю

розпочалася у Відні діяльність автомобільного заводу Лонера, який експортував у всі європейські країни кузова для автомашин і електромобілі. Ф.Порше у 1900 р. створив свої перші знамениті автомобільні моделі. Й.Пух заснував у 1899 р. Грацькі велосипедні заводи, які незабаром почали випускати мотоцикли і швидко перетворилися на потужне підприємство [145, 434].

Найбільше військово-промислове підприємство Австро-Угорщини складала заводи „Шкода” (Пльзень, Моравія). Вони були утворені у 1869 році для лиття сталі і мали суто комерційний характер. З 80-х років вони вже відомі як фірма „Шкода” і переорієнтовуються на військові замовлення. Першим з них (1886 р.) стало виготовлення броньованих плит для фортечних укріплень. Через два роки ця фірма випустила першу гаубичну установку і взяла патент на виготовлення кулемету. З 1889 р. „Шкода” розпочала виробництво польової артилерії, а у 1896 р. приступила до виготовлення морської артилерії. У 1900 р. фірма „Шкода” при допомозі Кредитного товариства і Чеського рахункового банку перетворилася в акціонерне товариство. Вже у 1908 р. „Шкода” постачала зброєю Іспанію, а у 1912 р. отримала замовлення від Китаю на виготовлення артилерії і особистої зброї. У 1909 р. „Шкода” отримала державні замовлення на суму 7 млн. зол. крон зі строком здачі до 1914 р. У 1913 р. компанія уклала з угорським урядом угоду про будівництво великого гарматного заводу в Гіорі. Для реалізації задуманого офіційний Будапешт виділив 7 млн. зол. крон, а австрійська фірма – 6 млн. Зв’язана тісно з „Австрійським товариством моторів Даймлера”, „Шкода” у 1913 р. почала встановлювати на автомашини Даймлера свої важкі гаубиці (28 см) [145, 434].

Іншим великим австрійським військово-промисловим підприємством була „Кам’яновугільна і металургійна компанія Вітковіца” у Моравії. Вона виготовляла броню, гарматні стволи, снаряди, гарматні установки та ін. Ця компанія входила до складу акціонерного товариства „Нікельний синдикат сталезаводів” (Англія).

Третім по важливості військово-промисловим підприємством було Австрійське зброярське фабричне товариство Йозефа Верндля (Штирія). Воно спеціалізувалося на виробництві піхотинської (передусім гвинтівки Манліхера) та мисливської зброї. Засноване в 1830 р., першу свою військову продукцію випустило у 1867 р. Через два роки фабрика стала акціонерним товариством, у якому в 1878 р. працювало більше 3 тис. робітників. Промислова продукція складала майже 500 тис. гвинтівок на рік. Серед інших потужних підприємств, які працювали на військове відомство були динамітний завод у Празі і торпедний в Фіуме. Потужна промисловість монархії вимагала великої кількості робочої сили, яка зростала значними темпами. Якщо у 1869 р. в Австрії було 1 750 тис. робітників, то вже у 1910 р. їх чисельність досягла 3 млн. Причому, дві третини з них були зайняті в економіці Чеських земель, де

концентрувалися найважливіші підприємства військово-промислового комплексу. Так, на Пльзенських заводах „Шкода” у 1869 р. працювало 150 робітників, у 1914 р. їх було вже майже 10 тис. [78, 387-388].

Розвиток промисловості диктував розбудову залізничної мережі. Вона почалася ще в другій чверті XIX ст. і набула інтенсивного будівництва в 50-80-ті роки цього ж століття. На цей час ця нова комунікація була в основному завершена, держава більше не виявляла зацікавлення залізницею через брак належних коштів. Південну залізницю 1859 р. викупила приватна фірма, після того, як було закінчено будівництво надзвичайно важкого відтинку в Земмеррінзі. То була перша в Європі високогірна залізнична гілка з численними тунелями та віадукми. Австрійська промисловість надала в її розпорядження потужні гірські локомотиви. Південна залізниця проклала також Бреннерську гілку, яку було відкрито 1867 р. З особистої ініціативи дружини Франца Йосифа Єлизавети почалося будівництво Західної залізниці, спершу від Відня до Лінца (1858 р.), потім до Зальцбурга (1860 р.), а також відгалуження Вельс-Пассау (1861 р.). Тоді як Південна залізниця знаходилася в руках приватного власника (до 1924 р.), Західною залізницею з 1882 р. володіла держава. Вона продовжила будівельні роботи і залізнична колія пролягла від Альберга на захід. Державі належала також споруджена впродовж 1867–1874 рр. так звана залізниця імператора Франца Йосифа, яка сполучила Відень з Прагою та Егером. У вісімдесятих роках прокладалися здебільшого залізничні колії місцевого значення [86, 125-170].

У першому десятиріччі XX ст. були збудовані залізничні вітки в Тауерні, Караванкені, Вохайнері та Фірні. Вохайнерська залізниця пролягла аж до Трієста. Було прокладено перші електрифіковані залізничні вітки місцевого значення. Після спорудження чеської лінії з'явилася Стубайтальська (1904 р.) та Міттенвальдська (1912 р.). 1896 року австрійська державна залізниця одержала власне міністерство, серед керівників якого особливо вирізнявся фаховістю та ініціативністю Гайнріх фон Віттек (1897–1905 рр.).

У Паризькому мирному договорі, що підвів підсумки Кримської війни, була, окрім іншого, проголошена свобода судноплавства по Дунаю, але водночас постало питання про необхідність врегулювання русла річки. Будівельні роботи в Австрії розпочалися у 1856 р. За річковий відтинок в районі Відня взяли у 1869 р. Дунайський канал було обладнано дамбами та шлюзами. Судноплавство по Дунаю збільшило обсяги пасажирських та вантажних перевезень. Однак, урядові плани щодо побудови каналів, зокрема каналу Дунай-Одер, залишилися не реалізованими.

Хоч Австрія й не належала до традиційно морських держав, та все ж інтенсивно розбудовувала в цей період свій морський флот. На початок Першої світової війни його загальний тоннаж становив майже мільйон тонн бруто. Відкриття у 1869 р. Суецького каналу, прокладеного від Мольдель-бе за проектом Алоїса Негреллі, родом з Південного Тиролю (

внесок Австрії у спорудження каналу вперто замовчував Р.Лессепс, який завершував будівельні роботи), створило нові можливості для контактів з Індією та Східною Азією. Каналом, а також різними маршрутами в східному Середземномор'ї курсували кораблі австрійської філії компанії Ллойда, тоді як компанія Козуліха боролася за монопольне право на перевезення вантажів та емігрантів до Північної Америки. Розбудовувався порт Трієста. Його значення незмірно зросло після спорудження високооборотних залізничних ліній, що вели вглиб країни. Останніми роками перед Першою світовою війною місто переживало в економічному сенсі свій золотий вік. Та, незважаючи на все, процвітав іредентизм [182, 283].

В епоху неоабсолютизму Австрія знову почала плекати нові колоніальні плани, але далі виправ до Червоного моря справа не пішла (1857 р.). У вісімдесятих роках промислові та судновласницькі компанії цікавилися Соломоновими островами в південних водах Тихого океану, однак експедиція 1896 року не дала тривких результатів.

Внутрішньо-, а також зовнішньоторговельні операції монархії надзвичайно збільшили свої обсяги. Різні щодо природних характеристик, але переважно добре обжиті простори держави вигідно доповнювали одне одного в економічному сенсі, бо сучасна транспортна система забезпечувала швидший і об'ємніший товарооборот. Зникли внутрішні митні кордони. Особливою сторінкою у економічному житті монархії були взаємозв'язки між австрійськими землями та Угорщиною. Неоабсолютистський режим ліквідував 1851 р. між ними митний кордон. З того часу став інтенсивнішим товарообмін між індустріалізованою західною частиною монархії та багатою аграрною Угорщиною [164, 319].

Як видно, економіка Австро-Угорщини була досить потужною і конкурентноздатною серед європейських країн. Її основа давала можливість розвитку власного військово-промислового комплексу. Саме він зайняв з кінця XIX ст. ліву частку в загальній економіці імперії. Розбудова військової промисловості надавала роботу багато чисельному робітництву, що до певної міри відвертало соціальні негаразди в імперії. Військово-промисловий комплекс цілком забезпечував потреби власної армії, передусім щодо озброєння. Австро-Угорщина також мала значні військові замовлення з боку інших держав.

Тим не менше, військове міністерство Австро-Угорщини не поспішало з технічним переоснащенням своїх збройних сил, передусім сучасною зброєю, не проводило широкомасштабного переозброєння. Це пояснювалося насамперед недостатнім фінансуванням військової сфери. Якщо на початку XX ст. військова частина австро-угорського бюджету складала близько 13 %, то в Німеччині вона досягала вже 18 %. При цьому відчувався дисбаланс обох частин монархії (див. табл. 2.1), а найбільш неохоче збільшували військові видатки угорці [146, 30].

Таблиця 2.1.

**Військові витрати Австро-Угорщини в другій
половині XIX – на початку XX ст. (в млн. крон) [202, 590-591]**

<i>Роки</i>	<i>Всі держ. видатки</i>	<i>У т.ч. військові</i>	<i>Спільні</i>			<i>Гонвед</i>
			<i>Армія</i>	<i>флот</i>	<i>Ландвер</i>	
1868		206,75	190,15	15,85	0,45	0,30
1870		222,29	185,94	20,94	6,62	8,79
1875		228,90	187,37	19,72	9,22	12,58
1880	1028,66	242,04	203,69	16,59	8,38	13,38
1885	1110,53	261,70	214,97	21,93	9,62	15,18
1890	1203,09	323,37	243,99	24,29	25,12	29,97
1895	1373,53	358,93	268,34	26,60	30,89	33,10
1900	1575,45	410,34	291,69	44,81	38,39	35,45
1905	1783,04	481,08	330,61	63,98	46,19	40,30
1910	2452,87	681,92	453,42	100,65	68,60	59,25
1912	2830,27	780,89	489,76	170,20	75,91	45,02

Балканські війни поклали край існуванню Габсбурзької монархії як великої держави не лише в політиці назагал, але й за рівнем озброєння. П'ятдесят років тому, за часів К.Шварценберга та Й.Радецького, стара Австрія витрачала на озброєння такі ж кошти, як Франція чи Росія. У 1914 році Австро-Угорщина, хоч за кількістю населення поступалася тільки Росії та Німеччині, витрачала на озброєння менше за інші великі держави – четверту частину витрат Росії та Німеччини, третю частину витрат Великобританії та Франції і навіть менше, ніж Італія. Через тридцять років після Берлінського конгресу, німецькі витрати на озброєння зросли в п'ять разів, англійські, російські та французькі – в три рази, італійські – у два з половиною рази. Лише Австро-Угорщина не збільшила витрат на озброєння [80, 81] (див. табл. 2.2). Все це свідчило, що монархія Габсбургів фактично стала найменш милітаризованою державою в Європі. Країна мала чималий військовий досвід, вона володіла промисловими ресурсами, але їй бракувало національної єдності та патріотичного запалу. Це й стало однією з причин поразок Австро-Угорської імперської армії на початковому періоді Першої світової війни у 1914 р.

Таблиця 2.2.

Військові витрати провідних європейських держав на початку XX століття
[підготовлено на основі матеріалів 216]

<i>Держави</i>	1903 рік			1904 рік			1905 рік			1906 рік		
	<i>насе- лення (млн.)</i>	<i>всього (млн. німец. марок)</i>	<i>на особу (німец. марок)</i>	<i>насе- лення (млн.)</i>	<i>всього (млн. німец. марок)</i>	<i>на особу (німец. марок)</i>	<i>насе- лення (млн.)</i>	<i>всього (млн. німец. марок)</i>	<i>на особу (німец. марок)</i>	<i>насе- лення (млн.)</i>	<i>всього (млн. німец. марок)</i>	<i>на особу (німец. марок)</i>
Австро-Угорщина	46,6	410	8,81	47	421	8,95	47,4	516	10,88	47,8	431	9,23
Німеччина	58,8	872	14,84	59,7	854	14,30	60,6	929	15,32	61,5	998	16,23
Італія	32,9	327	9,95	33,1	344	10,40	33,3	343	10,30	33,6	371	11,03
Росія	139,7	1004	7,19	141,5	1044	7,41	143,0	1069	7,47	144,5	1034	7,16
Франція	39,10	811	20,68	39,15	797	19,68	39,20	853	21,87	39,30	940	23,93

Водночас були зроблені радикальні заходи в сфері економіки. Її військове регулювання здійснювали так звані військово-економічні центральні. Вони були створені урядом, але очолювалися власниками економічних і фінансових структур. Разом з військовим міністерством та міністерством торгівлі ці органи вишукували і розподіляли промислову та продовольчу сировину, регулювали ціни на неї і вироблювану продукцію. Проте ці центральні виявилися неспроможними вирішити всі економічні питання в імперії.

Війна порушила зовнішні торгові зв'язки. Вступ у війну Італії на боці Антанти боляче вдарив по австро-угорській торгівлі, адже припинилася доставка товарів через італійські порти з нейтральних країн. Можливості торгових операцій з заокеанськими державами значно скоротилися через блокаду Антантаю.

Для вирішення продовольчого питання уряд змушений був піти на крайні заходи. Так, вже у січні 1915 р. він видав постанову, яка зобов'язувала пекарів додавати до борошна 50 % сурогатів. Через місяць була заборонена вільна торгівля пшеницею, житом, вівсом, ячменем і кукурудзою. У березні 1915 р. в Австро-Угорщині запровадили карткову систему на хліб. Згодом військове регулювання поширилося на інші продукти харчування [127, 231-232].

Великі військові видатки підривали фінансову систему. Крона швидко знецінювалася, зростав державний борг. Умови праці на промислових підприємствах були повністю підпорядковані мілітаризму. Тривалість робочого дня подовжилася до 14, а подекуди і до 18-20 годин на добу. Були відмінені святкові і вихідні дні. Практично не дотримувалися закону від 21 лютого 1911 р. про заборону працювати вночі жінкам і дівчатам.

Війна внесла кардинальні зміни у суспільне і політичне життя монархії. Ще до офіційного оголошення війни, 25 липня 1914 р. імператорським указом були припинені на „невизначений час” засідання віденського рейстагу і крайових (земельних) сеймів. Впродовж наступних трьох років не скликалися навіть делегації, які за своїм політичним статусом мали контролювати зовнішню політику Габсбургів [165, 487]. Необмежені повноваження отримало верховне військове командування. Була відмінена свобода зборів, спілок, слова і друку. Фактично всі ці заходи означали повну відміну конституції 1867 р.

Однак, так довго тривати не могло. Адже з утворенням у 1904 р. Антанти (Сердечної угоди) та пізнішим приєднанням до неї Росії, посилювалося протистояння держав Троїстого союзу (Німеччина, Австро-Угорщина та Італія) з англо-франко-російським військово-політичним блоком. За таких умов економіка набувала все більше мілітаризованого характеру. Уряди всіх блокових держав взяли курс на посилену військову модернізацію, перш за все новою технікою. Звичайно, що всі ці зміни не могли обминути дуалістичну монархію Габсбургів, яка займала вигідне стратегічне становище і знаходилася на перехресті найважливіших шляхів

у Європі. На це також змусили вважати у своїй зовнішній політиці її найближчі сусіди.

У перші роки ХХ ст. найбільше військові витрати збільшив італійський уряд (18 %). Австро-угорські видатки склали набагато менше і досягли лише 9 %. Далі йшли Росія (6,6 %), Німеччина (3,5 %) та Франція (2 %). Однак, якщо зважити на кількість витрат відповідно до числа мешканців, то за податковим тиском найбільше потерпали французи, де частка податків на військові цілі складала майже 21,5 німецьких марки на одного мешканця. В Австро-Угорщині ця цифра складала лише 9,3 німецьких марки (див. табл. 2.3). Однак, якщо враховувати платоспроможність підданих монархії Габсбургів та інших блокових держав, то слід визнати, що 13 % австро-угорського бюджету практично рівнялися 18 % німецького. Звичайно, що таке збільшення військових витрат болісно вдарило по всій австро-угорській економіці, а також відобразилося в соціальній політиці.

Таблиця 2.3.

**Військові витрати провідних
європейських держав на початку ХХ ст.
[підраховано за матеріалами 216, 167-176]**

<i>Держави</i>	<i>Військові витрати (у % %)</i>	<i>У середньому на одну особу в рік (нім. марок).</i>
Австро-Угорщина	9	9,31
Німеччина	3,5	15,13
Італія	18	10,06
Росія	6,7	7,33
Франція	2	21,45

Як свідчить викладений матеріал, Австро-Угорщина мала достатньо потужну сировинну базу для піднесення власної економіки. Швидкими темпами розвивалася важка індустрія, яка стала основою для військово-промислового комплексу країни. Невеликі майстерні, призначені для виготовлення і ремонту зброї до кінця ХІХ ст. перетворилися на великі збройні заводи, які досить швидко піддавалися картелізації і монополізації.

Назагал же Австро-Угорщина у військово-політичному відношенні посідала одне з останніх місць серед країн Антанти і Троїстого союзу. Наявний склад військових частин був ослаблений і складав на початку війни 92 особи на роту. Для доведення військ до повної бойової готовності не вистачало запасу навчених військовій справі людей. Старші військові командири не мали досвіду і управління військами.

Відмінною рисою австро-угорської армії виявилася її багатонаціональність. Цю армію об'єднував лише офіцерський склад.

Враховуючи географічне розміщення Австро-Угорщини, її промисловий і економічний потенціал слід констатувати, що по швидкості мобілізації і концентрації військових сил імперія Габсбургів на початках

переважала російську, проти якої вона й діяла. Це було обумовлено воєнними планами Троїстого союзу.

В цілому, оцінюючи військову міць держав Антанти і Троїстого союзу, яка склалася напередодні Першої світової війни, можна зазначити, що чисельно Антанта переважала. Навчання військовій справі у всіх країнах велося в одному напрямку. Центральні держави переважали у швидкості і розгортанні мобілізаційних ресурсів.

2.3. Організаційно-правові засади

Поразка Австрії у війні з Пруссією, утворення дуалістичної монархії, нова політична ситуація в регіоні змусили габсбурзький уряд провести кардинальні військові реформи. З цією метою була утворена спеціальна комісія, до складу якої увійшли ерцгерцог Альбрехт, фельдмаршали Франц Джон і Франц Кюн, полковники Юліус Горст і Фрідріх Бек. Результатом її роботи став „Закон про загальну військову повинність”, який вступив у дію в 1868 році [202, 353].

За цим законом визначалася нова структура збройних сил: загальноімперська армія (регулярна армія), територіальна оборона (австрійський ландвер і угорський гонвед), австрійське і угорське ополчення (ландштурм) та військово-морський флот. Ландвер, як резервне військо, призначався для посилення у разі потреби регулярної армії, а також для внутрішньої оборони країни. Ополчення скликалося лише у воєнний час. Вперше було зафіксовано існування угорської армії (гонведу) як армії національної. Вона входила до загальної системи збройних сил Габсбургів як складова ланка. Пізніше до них додалися ще територіальні військові формування окупованої (1878 р.) і анексованої (1908 р.) Боснії і Герцеговини. Початково збройні сили територіальної оборони призначалися лише для оборони власних держав (комплексу спадкових чи приєднаних земель). З часом вони фактично перетворилися у звичайні військові з'єднання, які практично не відрізнялися від регулярної армії [156, 178].

Проте ця струнка військова система значною мірою ускладнювалася національними особливостями, характерними для імперії Габсбургів. Фактично в наявності було три армії, причому кожна управлялася окремим міністерством. *Імперське міністерство* підпорядковувалося безпосередньо імператору і відало справами регулярної армії і флоту. При комплектуванні лінійних військ витримувався принцип постійного поповнення частин або австрійськими, або угорськими новобранцями. *Австрійське міністерство народної оборони* займалося австрійським ландвером, ландштурмом і корпусом жандармів. *Угорське міністерство народної оборони* відало справами угорської територіальної армії, угорського ополчення і угорського корпусу жандармів [202, 371].

Унаслідок таких особливостей поставало питання комплектування збройних сил. Практика показала, що найефективніше це можна було

робити за територіальним чи земельним принципом, тобто, враховуючи державно-правові відносини і адміністративний устрій імперії Габсбургів. Для цього вся територія величезної монархії розділялася на 105 округів. Кожний з них мав завдання набирати один піхотний полк загальноімперської регулярної армії, причому ці частини отримували новобранців практично завжди з одного і того ж округу. Інші роди військ поповнювалися з декількох округів, але також переважно з одних і тих же близьких між собою місцевостей.

Для поповнення військ ландвера австрійська частина монархії розділялася на 39 полкових округів (117 батальйонних ділянок), а Транслейтанія (Угорське королівство) – на 94 гонведні ділянки. Крім того, австрійський Тироль був поділений на три ділянки, з яких поповнювалися чотири стрілецькі полки. Далмація комплектувала два окремі полки. Боснія і Герцеговина з 1879 р. розділялася на чотири округи і комплектувала чотири полки і один батальйон [202, 389].

За законом про загальну військову повинність 1868 р. військовозобов'язаними вважалися всі здорові чоловіки віком від 21 року. Їхня служба залежала від підданства, тобто від проживання в австрійському чи угорському комплексі земель і роду війська, де вони відбували цю повинність. Вся військова служба поділялася на активну (дійсну) і пасивну (у резерві та в запасі). У загальноімперській регулярній армії військовозобов'язані перебували три роки на дійсній службі, сім років – у резерві і десять років – у запасі. Австрійська територіальна оборона передбачала один рік дійсної служби, одинадцять – у резерві і дванадцять – у запасі. Угорський гонвед визначав два роки дійсної служби, десять – у резерві та дванадцять – у запасі. Таким чином, для дорослого чоловічого населення у монархії військовозобов'язаний стан тривав 24 роки, тобто до досягнення ними 45-річного віку. Для проходження дійсної військової служби закликалися чоловіки до досягнення ними 42 років [154, 92].

Щорічно кожний хлопець, якому станом на перше січня біжучого календарного року виповнювалося дев'ятнадцять років, заносився в списки австрійського або угорського ополчення. Ця загальна повинність відбувалася до досягнення ними 42-річного віку. На час, коли військовозобов'язані досягали двадцять одного року (станом на 1 січня) і до їх двадцятитрирічного віку (станом на 31 грудня) вони проходили спеціальну медичну і фізичну перевірку (комісію) на придатність до військової служби. При цьому до регулярного війська брали лише хлопців середнього і високого зросту, а низькорослих від військової повинності звільняли. Мінімальна межа встановлювалася у 155 см, а верхнього обмеження не було [154, 94].

Якщо призовника визнавали придатним для відбування військової служби в регулярній армії або у територіальній обороні (Австрії чи Угорщині), і він не мав жодних пільг, то такий проходив обов'язкове

жеребкування при спеціальній комісії. Це пов'язувалося з тим, що призовників було більше, ніж їх потребувала армія. З цією метою вони із закритої скриньки тягнули навмання кульки різного кольору. Таким чином визначався кількісний склад новобранців.

Ті призовники, які визнавалися частково придатними до військової служби, залишалися в списках ополчення на той же період, що й інші. На час війни у збройні сили могли призивати також чоловіків молодших за 19 років або старших за 45 років. Правда, передбачалося, що у бойових діях вони участі не братимуть [154, 95].

Визнані нездатними до військової служби за станом здоров'я мали щорічно платити відповідний податок, який в Австрії складав мінімум 2 крони (максимум визначався за загальним річним доходом. – *А.Л.*), а в Угорщині – від 6 до 200 крон. Якщо військовозобов'язаний не міг бути призваним через своє перебування за кордоном, військовий податок оплачували його батьки. Такий податок сплачували протягом дванадцяти років, тобто до часу, коли чоловік переходив у категорію ополченців на загальних підставах. Всі доходи від військового податку (у 1914 р. вони склали 4 млн. крон), передавались до спеціального державного фонду для військових потреб, з якого оплачувались видатки на утримання інвалідів війни, вдів і сиріт родин військовослужбовців [202, 392].

Певні категорії населення (священники, семінаристи, учителі народних шкіл, викладачі різного типу навчальних закладів, окремі землевласники, єдині годувальники родини), а також у випадках надлишку призовників записували до додаткового резерву і їх призивали на армійську службу тільки у випадку оголошення війни [22, ф. 11, спр. 3125/183, арк. 1зв.].

Після досягнення 32-річного віку військовозобов'язаний переходив у категорію *ополченців*. До них також зараховувалися особи з 19-річного віку, визнані не здатними до військової служби. Зарахованими в ополчення з досягненням 42-річного віку були рядові і унтер-офіцери і до досягнення 60-річчя – офіцери, які не закликалися на дійсну військову службу.

Боснійці закликалися у віці 19 років і служили: два роки на дійсній службі, потім десять років числилися в резерві першого розряду, до 37 років – в резерві другого розряду, до 42 років – в резерві третього розряду (фактично дві останні категорії відповідали австрійському чи угорському ландштурму). Придатних до служби, але не покликаних до дійсного війська, зараховували на дванадцять років до рекрутського запасу, а потім переводили в резерв другого або третього розряду.

Особливу категорію складали призовники з правом *добровільної однорічної служби*. До неї зараховували хлопців віком до двадцять одного року, які мали закінчену середню освіту. Студенти вищих навчальних закладів мали право вибору року призову [22, ф. 11, спр. 3125/183, арк. 4-5зв.], але не пізніше досягнення ними двадцяти чотирьох років. Однорічники могли обирати собі місце служби і рід військ. Добровольці-кавалеристи були зобов'язані покривати витрати на службу самостійно:

оплачували своє обмундирування, утримання коня тощо. Натомість їм дозволялося проживати поза казармою. Ті ж, які відбували службу за державний кошт, такого привілею не мали. Військова служба однорічників починалася з 8-тижневої початкової підготовки і закінчувалася екзаменом на здобуття офіцерського чину. Якщо іспит здавався успішно, доброволець одержував звання кадета – заступника офіцера, а в особливих випадках – лейтенанта. У випадку не успішної здачі, він залишався на службі в своєму званні (але не вище за фельдфебеля), а пізніше знову складав іспит [183, 64].

Подібним чином готувалися урядовці військово-судової служби (аудитори) і військові лікарі. Кандидати повинні були відслужити в піхоті шість місяців (до досягнення ними двадцяти п'яти років), а після отримання диплома про професійну вищу освіту ще півроку проходити практику у відповідних військових установах до досягнення ними 28-річного віку [22, ф. 11, спр. 5764/351, арк. 1зв-3]. Подібні правила торкалися також кандидатів на військових урядовців резерву по військово-інтендантському відомству, службі постачання, ветеринарному корпусу і т. д. Після закінчення терміну початкової підготовки їх направляли до профільних військових установ, де вони, після року служби, складали іспит на кваліфікацію. За законом офіцерами ставали волею монарха, але фактично офіцерські документи підписували відповідні міністри.

Призов до війська здійснювався відразу трьох віків (21–23 років) щорічно з 1 березня по 30 квітня. Новобранці прибували на місце служби до 1 жовтня, а однорічники – з 1 жовтня по 31 грудня. Всі військовослужбовці підпорядковувалися одним законам. Це, залежно від обставин, були військово-карне право або дисциплінарний статут, а поза службою – цивільне право [202, 343].

Зміни до Закону про загальний військовий обов'язок були внесені у 1890 і 1912 роках. Відповідно до закону 1912 р. строк дійсної військової служби в піхоті тривав два роки, а в кавалерії і кінній артилерії – три роки. Три роки служили також унтер-офіцери дійсної служби. До того часу, коли військовозобов'язаному виповнювалося 32 роки, він числився в резерві, а в кавалерії і кінній артилерії – 30 років. За цей час військовозобов'язаного чотири рази призивали на обов'язкову перепідготовку, яка в сумі тривала 14 тижнів. Кавалеристи і кінні артилеристи таку перепідготовку мали тривалістю в 11 тижнів. Після виповнення ними 35 років військовозобов'язаних заносили в списки ополчення першої черги, а по їх досягненню 42 років – другої черги [201, 471].

В результаті у резерві повинна була збільшитися кількість навчених військовій справі, але війна, яка почалася у 1914 р., не дозволила зреалізувати цей задум. Чергова зміна терміну служби була продиктована вже війною. На початку 1915 р. нижня межа призову була опущена до вісімнадцяти років, а верхня – піднята до п'ятдесяти років (січень 1916 р.) і п'ятдесяти п'яти років (кінець 1916 р.) [183, 19].

Щорічно на дійсну військову службу (сухопутні війська і флот) уряди призивали близько 122,5 тис. осіб. На початку ХХ ст. ця кількість дещо збільшилася і у 1913 р. було 130 650 рекрутів [42, 64-67]. Назагал же, за чисельністю військового призову Австро-Угорщина поступалася іншим провідним країнам Європи. Якщо в Австро-Угорщині на військову службу щорічно закликали менше 0,3 % всіх мешканців держави, то цей показник для Франції складав 0,64 %, а для Німеччини – 0,4 % (див. табл. 2.4).

Таблиця 2.4.

**Рекрутський набір
у найбільших європейських державах (1905 р.) [183, 27]**

<i>Держави</i>	<i>Населення (млн.)</i>	<i>Щорічний контингент</i>	<i>% від всього населення</i>
Росія	145	475 000	0,32
Німеччина	60	261 000	0,40
Австро-Угорщина	47	130 650	0,28
Франція	39	253 000	0,64

Відстаючи в розвитку армії мирного часу від Франції і Німеччини, Австро-Угорщина була на рівні Росії та Італії. Якщо відкинути абсолютну чисельну перевагу російської армії, то потрібно визнати, що військовий потенціал Габсбургів значно відставав. У 1905 р. загальна чисельність військовозобов'язаних складала 3,7 млн. (у т.ч. загальноімперська армія – 900 тис., австрійський ландвер – 160 тис., угорський гонвед – 160 тис., резерв – 500 тис., ландштурм – 2 млн). З цього числа лише 1,2 млн. могли вважатися навченими, інші ж мали погану підготовку або ж не мали її зовсім. Загальний запас військовозобов'язаних в армії імперії Габсбургів складав 8 % всього населення, стільки, скільки в Німеччині. Проте остання мала дійсно навчених близько 4,3 млн. проти 1,2 млн. австрійської армії. Водночас її сусіди (Італія, Сербія, Чорногорія) перевершували вказану цифру.

У 1913 р. були внесені зміни до цього закону, за яким призивали в загальноімперські збройні сили 103,1 тис. (в т.ч. 2,8 тис. – у військово-морський флот), 15 тис. – в австрійську територіальну оборону і 12,5 тис. – у гонвед [117. 23].

В основу рекрутування була покладена територіальна система. Загальноімперська армія поповнювалася зі всіх земель, а ландвер (австрійський і угорський) і боснійсько-герцеговинські війська відповідно з австрійського і угорського комплексу земель та Боснії і Герцеговини. Таким чином, окремі військові частини мали свій певний національний вигляд. Так, із загальноімперських піхотних полків слов'янськими були 35, німецькими – 12, угорськими – 12, румунськими – 3, а решта – змішаного складу [18, ф. 698, оп. 1, спр. 7, арк. 39 зв.- 40; 202, 356].

Враховуючи багатонаціональність монархії, особливості державно-правового устрою, специфіку рекрутування, визначалася мова у війську. Конституція 1867 року встановила для армії тримовність. Для загальноімперської армії, австрійських ландверів і ландштурму та боснійсько-герцеговинських військ (з 1878 р.) службовою і командною мовою була німецька. В угорському ландвері та ополченні такою мовою була мадярська. Хорватською мовою користувалися в хорватському ландвері, який входив до складу гонведа.

В умовах загостреної національної боротьби, яка в окремих частинах монархії відбувалася з різною інтенсивністю аж до 1918 р., питання про мову завжди виходило на перший план. Водночас, постійно зростало невдоволення з боку тих націй, мова яких не була визнана службовою чи командною.

Офіційно в імперії визнавалися дев'ять мов: німецька, угорська, чеська, сербо-хорватська, польська, українська, словенська та італійська. Проте найголовнішою, як державна, була німецька: кожен солдат повинен був знати нею всі спеціальні терміни і команди. Залежно від переважаючої в полку нації, визначалися одна-дві так звані полкові мови [105, 22].

Навчання у всіх видах збройних сил проходило згідно з єдиним статутом, розпорядженнями, регламентами та інструкціями, які перекладалися відповідною службовою мовою. Проте на практиці найважливіші з них, у скороченому вигляді, доводилося перекладати всіма мовами імперії.

Єдиною більш-менш зв'язуючою ланкою у великому ланцюгу відносин в армії були командири, причому найнижчого і середнього рівня. Так, у загальноімперській регулярній армії і в австрійському ландвері унтер-офіцерський склад комплектувався переважно з числа німців. Такий принцип постійно викликав незадоволення освічених представників інших національностей. В угорському ландвері молодших командирів підбирали з угорців, а для тих полків, де переважну більшість складали вояки-хорвати – з хорватів.

Офіцерів для армії готували в академіях і кадетських школах. Перші мали вищий статус, оскільки їх випускники готувалися до служби в Генеральному штабі. Одна із кадетських шкіл була створена і діяла у Львові. Кадетські школи готували до військової кар'єри старшого офіцера [214, 17]. Вибір місця навчання часто залежав від матеріальних можливостей батьків, оскільки рік навчання в академії коштував 1 600 крон (у 1914 р.). Річне навчання в кадетській школі напередодні Першої світової війни коштувало 24 крони для сина офіцера або унтер-офіцера, 160 крон – для сина військового чиновника і 300 крон – для інших. Решту витрат покривала держава [188, 14-21].

Майбутні офіцери піхоти і кавалерії навчалися у двох віденських академіях Фахівців технічного профілю готували віденська військова

технічна академія, артилеристів – відділення в Медлінгу та інженерів – відділення в Гайнбурзі. Офіцерів ландвера готували у Відні в імператорсько-королівській військовій академії Франца Йосифа, а гонведа – в будапештській академії. До навчання в академіях, яке тривало три роки, допускалися випускники вищих військових шкіл, які мали оцінки не нижче як „добре”, а також атестовані випускники цивільних середніх шкіл, що успішно пройшли відповідний конкурс. Після закінчення академічного навчання, відповідно до результатів, випускникам присвоювали звання лейтенанта або прапорщика.

Перш ніж потрапити в корпус офіцерів Генерального штабу, випускники академії повинні були не менше чотирьох років провести у військах, а потім витримати конкурс у віденській військовій школі. Якщо ж офіцери бажали продовжувати службу в Артилерійському або Інженерному штабах, вони були зобов’язані три роки прослужити у відповідних військах і прослухати вищий артилерійський або вищий інженерний курси. Офіцери Генерального штабу мали переваги в кар’єрі. За існуючими правилами звичайний військовий офіцер не міг просунутися по службі, перед рівними йому по званню офіцерами Генерального штабу.

Потреби регулярної армії в піхотних офіцерах задовольняли одинадцять кадетських шкіл, одна кавалерійська і одна артилерійська. Офіцерів для австрійського ландвера готували ті ж школи, а для угорського гонведа існували спеціальні навчальні заклади в Печі і в Нагівараді. У кадетські школи приймали хлопців віком від чотирнадцяти до сімнадцяти років, які мали закінчену військову початкову школу або чотирирічну гімназію. Після чотирьох років навчання випускники, що одержали оцінку „добре”, отримували чин прапорщика, а ті, які здали екзамени на „задовільно” – кадета або капрала (Korporale) [201, 469].

Офіцери були зобов’язані вивчати або покращувати свої знання мов мешканців тих земель, де вони проходили службу. У зв’язку з цим вони відвідували спеціальні мовні курси. Просування по кар’єрних щаблях здійснювалося, як правило, по вислужі. Але це не давало прямого права на заняття певної посади. Якщо присвоєння звання полковника могло відбутися за вислугою років, то призначення на посаду командира полку – тільки після розгляду послужного списку претендента і оцінки його професійних і особистих здібностей.

Ще одним джерелом поповнення офіцерського корпусу були так звані резервні офіцери. Ними ставали „річні добровольці”, які пройшли спеціальний курс військового навчання за три періоди: перші два місяці у військах, подальші шість – в офіцерській школі поповнення і ще чотири – знову у військах. Оцінювала результативність і якість навчання на курсах спеціальна комісія, а у військах – командир частини. На підставі їх думок і висновків кінцеву ухвалу про придатність на командира виносила спеціальна офіцерська корпусна колегія [201, 471].

Певні особливості мала підготовка нижчих керівних чинів. Єфрейторами ставали кращі солдати, які прослужили не менше шести місяців. Для того, щоб отримати звання капрала потрібно було прослужити не менше восьми місяців. Сержантами ставали лише капрала, які пройшли спеціальні підготовчі курси. Щоб здобути військовий чин фельдфебеля потрібно було добровільно згодитися на дійсну службу протягом трьох років [201, 342].

Ті добровольці і унтер-офіцери, які бажали продовжити військову кар'єру, могли залишитися на надстрокову службу, яка зараховувалася їм як дійсна. У мирний час максимальним ступенем для унтер-офіцерів в австро-угорській армії були звання військових чиновників по господарській частині або бухгалтери. Однак, стати офіцерами вони не могли за жодних умов.

Отже, правовою основою побудови збройних сил монархії були Закони про загальну військову повинність 1868, 1890 і 1912 років. Вони визначали структуру війська, його кількість, терміни призову і час проходження служби. Призов до війська здійснювався відразу трьох віків (21-23 років) щорічно весною. Особи з середньою або спеціальною освітою мали скорочений термін проходження військової служби і могли обирати місце служби. Підготовку офіцерського складу здійснювали спеціальні військові навчальні заклади, середньої командної ланки – полкові школи.

2.4. Єдині вищі керівні органи

Відповідно до Конституції 1867 року, що зафіксувала дуалізм в імперії Габсбургів, найвищу військову владу уособлював імператор. Ці повноваження на власний розсуд він міг передавати якійсь конкретній особі. Так, вже у 1869 р. головнокомандувачем був призначений ерцгерцог Альбрехт. Після його смерті в 1895 р. ці функції знову перебрав на себе Франц Йосиф I. Проте вже у березні 1898 р. головнокомандувачем усіх збройних сил він призначив престолонаступника ерцгерцога Франца Фердинанда. Після вбивства останнього у Сараєво в червні 1914 р., цю посаду посів ерцгерцог Фрідріх. Головнокомандувач всі накази отримував від імператора через Військову канцелярію. Відповідно, свої міркування він висловлював також через неї [202, 367]. Проте вже новий імператор Карл I (грудень 1916 – жовтень 1918 рр.) цю посаду собі повернув. У розпорядженні головнокомандувача були два генерал-ад'ютанти, шість флігель-ад'ютантів, два офіцери для особливих доручень.

Питаннями оборони при імператорі відала *Військова канцелярія*, яку очолювали начальник в чині генерала і його заступник. Їм підпорядковувалося більше десяти офіцерів і урядовців. Напередодні Першої світової війни таку ж канцелярію мав престолонаступник ерцгерцог Франц Фердинанд. Він титулувався як такий, що „знаходиться у розпорядженні головнокомандувача”. Ці канцелярії не були самостійними відомствами, а лише готували найважливіші документи для розгляду

імператором [200, 97].

За навчання і військову підготовку збройних сил відповідали генерал-інспектори, відповідальні перед імператором. У їх юрисдикцію також входила перевірка відповідності генералів посадам і висунення кандидатур на посади командувачів арміями і корпусами. У розпорядженні кожного генерал-інспектора був флігель-ад'ютант і особистий ад'ютант. У липні 1910 р. імператор затвердив Тимчасову інструкцію, яка визначала діяльність загальновійськових інспекторів. Кожен з них мав свого флігель-ад'ютанта і особистого ад'ютанта. На початку ХХ ст. ці посади займали: у Відні ерцгерцог Фрідріх (1, 5 і 10 Корпуси), Оскар Потьорек (2, 3 і 11 Корпуси) і Герхард Ріттер (6 і 7 Корпуси). В Інсбруку знаходився штаб ерцгерцога Євгенія (8, 12 і 14 Корпуси), у Будапешті – Віктора Клобучара (4, 9 і 13. Корпуси) і в Сараєво – Маріяна фон Варешаніна (15 і 16 Корпуси). Всі вони мали якнайширші повноваження з правом проведення великих маневрів [202, 370].

Ще на ступінь нижче у військовій ієрархії стояла *Лейб-гвардія* Його Величності імператора і короля. Її командир у чині полковника був одночасно гофмейстером імператорського двору. Командири окремих гвардійських частин іменувалися гвардійськими капітанами. Лейб-гвардія складалася з імператорсько-королівських і королівських підрозділів. До перших відносилися Перша Арцієрен (утворена в 1763 р.), Охоронців (утворена в 1767 р.), Кінний ескадрон (утворений в 1849 р. на основі гвардійської жандармерії), Піхотна рота (утворена в 1802 р. для охорони палацу Габсбургів у Хофбурзі). Королівські підрозділи складали угорські Лейб-гвардія (утворена в 1760 р.), Кінний ескадрон (утворений у 1904 р.), Охоронців (утворений у 1904 р.). Основним завданням Лейб-гвардії було забезпечення безпеки імператора на території резиденцій або під час його поїздок імперією або за її межами. Імператорсько-королівська Перша Арцієрен і королівська угорська Лейб-гвардії формувалися виключно з числа офіцерів, а всі інші – також і з унтер-офіцерського складу. Угорська Лейб-гвардія за всіма показниками прирівнювалася до австрійської. Її керівник обов'язково мав бути з угорського магнатського стану і призначався імператором за поданням угорського прем'єр-міністра. Неодмінною умовою членства в угорській гвардії було угорське підданство і знання угорської мови [200, 89].

Обидві гвардії склали невід'ємну частину армії. У випадку загальної мобілізації гвардійські офіцери поповнювали вище військове командування. Декрет Франца Йосифа I 14 жовтня 1904 р. остаточно закріпив принципи формування австрійської і угорської гвардій. Будапешт був визначений як постійне місце дислокації угорської гвардії, а її склад поповнювався виключно з жителів Угорського королівства. Гвардія Цислейтанії набиралася з мешканців австрійського комплексу земель. Цей закон вступив у силу в березні 1906 року [202, 430-431].

Центральним органом імперії, що займався військовими питаннями, було *Військове міністерство*. Його назва виходила від особисто написаного імператором листа 24 грудня 1867 р. Тривалий час назва міністерства була предметом для дискусій серед угорських урядових кіл. Останні у письмових документах писали „Військове міністерство” і „Спільне військове міністерство”. Остаточна назва як „Військове міністерство імперії” закріпилася лише в жовтні 1910 р., після того, як у такому формулюванні його наказав використовувати престолонаступник ерцгерцог Франц Фердинанд [202, 373].

Військове міністерство очолював міністр у званні генерала. Цю посаду займали послідовно Едуард Таафе, Фрідріх Фердинанд Бейст, Франц Джон, Юліус Горст, Зено Версершаймб, Александр Коллер (липень 1874–1876 рр.), Біланд Райдт (з червня 1876 р.), генерал від інфантерії Франц фон Шойнах (жовтень 1906 – вересень 1911 рр.), генерал від інфантерії Моріц фон Ауффенберг (вересень 1911 – грудень 1912 рр.), генерал-фельдцейхмейстер Александр фон Кробатін (грудень 1912 – квітень 1917 рр.), генерал-полковник Рудольф Штегер Штайнер фон Штайнштеттен (квітень 1917 – листопад 1918 рр.) [154, 27].

У складі Військового міністерства було п'ять управлінь, з яких чотири відали сухопутною армією, а п'ятий – флотом. Військовому міністру підпорядковувалося 5 начальників управлінь. Останні, у свою чергу, керували відповідними групами. До складу останніх входили 25 відділень. Крім відділень, у міністерстві були Бюро президії і Канцелярія. Певну автономію в міністерській структурі мало Адміралтейство [38, 143].

Статус допоміжних органів Військового міністерства мали також інспекторати, що відповідали за рівень бойової підготовки у військах. Їх виконавчими органами були так звані відряджені офіцери відповідних родів військ і служб. Діяли такі інспекторати: кавалерії, артилерії, фортечної артилерії, інженерних військ, саперних військ, обозів, корпусних офіцерських шкіл, військово-учбових закладів, кавалерійського ремонту, санітарної служби, а також польовий вікаріат і головний військовий суд. Всі інспектори, за винятком санітарної служби і вікаріату, мали генеральське звання [200, 84].

Організацією душпастирства у військах займалася Польова курія на чолі з єпископом. Останній мав чин п'ятого рангу, що відповідало званню генерал-майора. Начальниками військово-юридичної і військово-медичної служб були „шефи корпусів”. За проведення будівельних робіт в армії відповідав генерал-інспектор будівництва в чині офіцера або військового урядовця п'ятого рангу.

Для розробки нових конструкцій спорядження і озброєння та організації військового виробництва існував *Технічний військовий комітет*, яким управляв голова в чині генерал-майора. У Комітеті було чотири відділи, що ділилися на секції. Крім цього, при Комітеті діяло Дослідне автомобільне відділення. Інші органи військового міністерства склали

Військово-санітарний комітет (займався питаннями профілактики захворювань, охорони здоров'я і організацією військово-медичної освіти в армії) і Рахунково-фінансовий відділ (вів фінансове господарство) [189, 38-54].

З утворенням дуалістичної монархії були створені нові органи військового управління. У Цислейтанії ним стало Міністерство територіальної оборони. На початку ХХ ст. його очолювали послідовно граф Фрідріх фон Георгі (грудень 1907 – червень 1917 рр.), генерал Карл Чапп фон Біркенштеттен (червень 1917 – жовтень 1918 рр.), граф Фрідріх Лен фон Ленсгайм (жовтень – листопад 1918 р.). У Транслейтанії таке ж міністерство очолювали знані у військових колах генерали Лайош Екельфалуші (1906–1910 рр.), Саму Хазаї (1910–1917 рр.), Сандор Шурмай (1917–1918 рр.) [200, 85].

Австрійське міністерство поділялося на військову і політичну частини. Остання відала справами суспільної безпеки через жандармерію. Військова частина складалася з тринадцяти департаментів, об'єднаних у три відділи. Загальну роботу виконували Бюро президії і Управління президії. Крім цього, у міністерстві були такі допоміжні органи: генерал-інспектор кавалерії, експерт по кавалерійському ремонту, командир офіцерського корпусу аудиторів ландвера, командир офіцерського корпусу військових лікарів ландвера, інспектор жандармерії, військово-фінансовий департамент ландвера і військово-фінансовий департамент жандармерії. Подібну структуру мало угорське (транслейтанське) міністерство [200, 92].

Зважаючи на національний і політичний сепаратизм двох половин монархії, фактичне існування двох держав, кожне з цих міністерств перш за все піклувалося про свої війська. За таких умов австрійський ландвер чи угорський гонвед часто матеріально і технічно був краще забезпечений, ніж загальноімперська армія.

Історія австрійського *Генерального штабу* як найважливішого військового органу, своїми витокami стосується початку ХVIII ст. і пов'язана з іменем Євгенія Савойського. Саме цей визначний австрійський військовий діяч для розробки і керівництва воєнних операцій утворив генерал-квартирмейстерський штаб. У наступному цей орган зазнав значних реорганізацій і в середині ХІХ ст. став авторитетним і повноважним органом військового управління. Структурно його творили генералітет, військові радники імператора і генерал-квартирмейстерський штаб [214, 24]. Останній у 1869 р. зазнав певних змін, були запроваджені штабні посади у військових частинах, утворений кадетський корпус (Військова академія у Відні).

До 70-х років ХІХ ст. Генеральний штаб був невеликим і складався з п'яти відділень. Поразка Австрії у війні з Пруссією (1866 р.) викликала шквал критики, а основним винуватцем воєнних невдач вважали саме Генштаб. Правда, критика спрямовувалася не власне проти цього керівного органу, а тих офіцерів, які на службу потрапили за протекцією,

намагаючись швидко зробити військову кар'єру. На протигагу кастовому складу, в нових умовах було запропоновано комплектувати Генеральний штаб з числа стройових офіцерів. Це було закріплено „Основними постановами” 1871 р. Проте вже у 1875 р. Генеральний штаб виділили як особливий військовий орган, який, зокрема, був до певної міри незалежний у своїх діях від Військового міністерства. Надалі його становище і повноваження зміцнювалося законодавчим шляхом. З 1900 року повноваження Генерального штабу поширилися не тільки на загальноімперську армію і флот, але й на австрійський ландвер і угорський гонвед.

Загальні функції Генерального штабу, як мозку армії, були визначені „Організаційними основами”, прийнятими у 1900 р. У цьому документі зазначалося, що на чолі „Генерального штабу є генерал, якому присвоюється найменування *начальника генерального штабу всіх збройних сил* (виділення наше. – А.Л.) і який підпорядковується безпосередньо імператору” [58, 130]. Далі підкреслювалося, що начальник Генштабу є допоміжним органом загальноімперського військового міністра, подає йому свої пропозиції, але має також „право з конкретних питань, які стосуються його компетенції, прямо доповідати імператору і подавати свої пропозиції”. В обов'язки і повноваження начальника Генштабу входила оперативна і підготовча робота на випадок війни, участь у розгляді всіх військово-політичних питань, штатний розпис військ, мобілізація, фортечна оборона, залізничні та інші шляхи сполучення і зв'язку, контроль питань бойової готовності армії, підготовка воєнних маневрів, збройні запаси [58, 139].

Участь начальника Генерального штабу у вирішенні військово-політичних питань вимагала тісної службової співпраці і взаємодії з міністром закордонних справ, а у питаннях внутрішньої політики – з головами урядів Цислейтанії і Транслейтанії. У суто військових питаннях він взаємодіяв з загальноімперським військовим міністром, міністрами ландвера і гонведу та міністром фінансів у справах Боснії і Герцеговини. Крім цього, у військово-морських справах він домовлявся безпосередньо з начальником П'ятого відділення (Морського) військового міністерства і командував військово-морського флоту [146, 147].

Хоча начальник Генерального штабу у військовій ієрархії імперії вважався другою особою після імператора, він практично не мав повної самостійності у своїх діях. Різна ступінь залежності від багатьох державних органів управління неминуче призводила до відомчих конфліктів. З цього приводу, начальник Генерального штабу Ф.Конрад фон Гетцендорф зауважував, що його діяльність у мирний час була „безперервними битвами”, які він вів з чиновницьким апаратом.

На початку ХХ ст. Генеральний штаб складався з командування, управління, Військово-географічного інституту, Військового архіву, Військової академії, Залізничного і телеграфного полку. Власне

командування творили сам начальник штабу, його заступник, офіцер для доручень і особистий ад'ютант. В обов'язки штабного офіцера входило записувати всі розмови і усні доповіді, які вів начальник штабу [146, 149].

За часів австро-угорського дуалізму начальниками Генерального штабу були Франц Джон (1867 – березень 1869 рр.), Йозеф Галліна (березень 1869 – 1881 рр.), Фрідріх Ріттер Бек (1881 – 1906 рр.), Франц Конрад фон Гетцендорф (вересень 1906 – грудень 1911 рр. та грудень 1912 – лютий 1917 рр.), фельдмаршал Базіус Шойма (січень – грудень 1912 р.), генерал-полковник Артур Арц фон Штрауссенбург (березень 1917 – жовтень 1918 рр.) [202, 411].

Управління Генерального штабу складалося з відділів. Впродовж другої половини XIX ст. їх число постійно змінювалося внаслідок запровадження нових і поділу старих. Це призвело до того, що на початку XX ст. цей керівний орган австро-угорської армії мав такі відділи:

1. Адміністративний – відав особовим складом штабу (координував і управляв роботою решти відділів) і господарськими справами.

2. Оперативний – розробляв детальні плани військових операцій. Крім цього, в обов'язки цього відділу входили питання інженерної оборони держави. У зв'язку з цим там працювали спеціалісти, які проробляли відповідні питання (артилерійські, фортифікаційні). У компетенцію відділу входили питання вироблення різних статутів та інструкцій, складання проектів великих маневрів. Крім цього, через оперативний відділ велася переписка з міністерством закордонних справ.

3. Звітний – відповідав за польові поїздки, воєнні ігри, відрядження офіцерів зі спеціальними завданнями.

4. Воєнно-географічний мав завдання складання географічних описів монархії і сусідніх з нею держав.

5. Розвідувальний – вів розвідку іноземних армій, здобував дані про потенційні театри війни, військових перевезень, зв'язку, фіксував відомості про сили і пересування противника.

6. Залізничний мав обов'язок готувати роботу залізниць і водного транспорту на випадок війни.

7. Повноваження Телеграфного відділу (виник у 1900 р.) поширювалися на всі види зв'язку.

8. Етапний відділ діяв спільно з Оперативним і розробляв плани організації підвезення зброї та продовольства в район воєнних дій, налагодження управління в окупованій території.

Штатний розпис Генерального штабу висвітлюється нижче у таблиці (див. табл. 2.5).

Таблиця 2.5.

Штатний* розпис Генерального штабу на початку XX ст.

[підраховано за даними 146]

Роки	Гене- рали	Штаб. офіц.	Стар- ші	Дора- ховані	Прико- манди-	Чинов- ники	Служ- бовці	Всього
------	---------------	----------------	-------------	-----------------	------------------	----------------	----------------	--------

			<i>офіц.</i>		<i>ровані</i>			
1905	2	17	32	1	28	2	8	90
1911	2	26	36	3	50	6	-	126

* Не враховані 13 воєнних аташе в інших державах у 1911 р.

Як видно з відомостей, наведених у таблиці 3.2, за шість років штати Генерального штабу збільшилися більш як на третину. Це було пов'язано з ростом чисельності армії, розвитком техніки та загальною підготовкою до війни. Прикомандировані – це офіцери, які закінчили Військову академію і проходили професійне стажування перед призначенням на відповідальні штабні посади.

Для порівняння зауважимо, що штати Генерального штабу Росії на початку ХХ ст. комплектувалися відповідно до закону 1832 р. і мали 397 офіцерів і генералів. З них безпосередньо в штабі працювали лише 6 генералів і 47 офіцерів. Решта, а це 6 генералів, 47 штаб- і 12 старших офіцери, перебували безпосередньо у розташуванні військових частин [217, 286].

Військово-географічний інститут виконував завдання по складанню і забезпеченню армії різними картами. Інститут поділявся на п'ять відділень: геодезичне, знімальне, картографічне, технічне і адміністративне. У 1911 р. він нараховував у своєму штаті одного генерала (начальника інституту), 18 штабних офіцерів, 116 старших офіцерів і 156 чиновників [188, 11].

Центральний військовий архів займався обробкою і збереженням військово-історичного матеріалу. Він поділявся на чотири відділення: військової історії, рукописних документів, картографії і бібліотеки. В архіві працювали військові спеціалісти, офіцери дійсної служби, офіцери для доручень і офіцери у відставці. За штатом в архіві були один генерал (начальник архіву), один штабний офіцер, два старших офіцери (у відділенні військової історії) та 27 штабних і старших офіцерів [188, 12].

Військова академія готувала офіцерів для служби в Генеральному штабі. У її штаті були 15 осіб з Генштабу, а решта – з інших відомств. Для навчання у ній було заброньовано десять місць для обох ландверів. З їх числа поповнювався Генеральний штаб. Частину випускників на посади призначав особисто імператор. Деякі призначалися на високі командні посади в округах і з'єднаннях. Решта отримували свої посади за узгодженням з начальником Генерального штабу і Військового міністерства. Залізничний і Телеграфний полки були стройовими частинами, але підпорядковувалися безпосередньо начальнику Генерального штабу [188, 13].

Дуже детальну характеристику діяльності австро-угорського Генерального штабу початку ХХ ст., коли його очолював Ф.Конрад фон Гетцендорф дав у своєму дослідженні Б.Шапошніков. У цей час вузьке коло працівників Генштабу, яке готувало проекти практично всіх

документів, складали начальник оперативного бюро, його помічник і штаб-офіцер для доручень. З ними начальник штабу ділився своїми таємницями, вони були ознайомлені зі всіма оперативними задумами та ідеями. Найбільш довіреною особою Ф.Конрад фон Гетцендорф був штаб-офіцер для доручень. До 1910 р. цю посаду займав Франц Путц. Пізніше його змінив Рудольф Кундман, який працював на цій посаді до 1917 р. За влучним висловом Б.Шапошнікова, Р.Кундман був „тінню свого начальника штабу, всюди його супроводжував, слідкував за виконанням наказів, відповідав за всі переговори з дипломатами і зарубіжними військовими представниками”.

Заступником начальника Генерального штабу був спочатку Ф.Лангер, з 1911 р. – Г.Хофер, а у 1915–1917 рр. – Ф.Краусс. По суті, заступник не мав певних функцій, він працював за окремими завданнями, представляв начальника в різних комісіях. Проте роль фактичного заступника виконував начальник оперативного бюро, яким був полковник Ф.Краусс у 1910–1915 рр. З ним начальник Генерального штабу обговорював не тільки всі найважливіші оперативні, організаційні та політичні питання [146, 69].

Серед другорядних працівників Генштабу на початку ХХ ст. про найважливіші справи був проінформований помічник Мецгера Сламечка. Він помітно вирізнявся своєю грамотністю і високим стилем письма. Ці риси вигідно використав Ф.Конрад фон Гетцендорф, листуючись з іншими особами при вирішенні політичних і дипломатичних питань. З цієї причини М.Сламечка був допущений до найближчого оточення Конрада. „Мецгер, Сламечка і Кундман утворювали біля мене тісний круг”, а Сламечка постійно зазнавав тенденційної критики в парламенті, пресі та громадських колах”, – писав згодом Ф.Конрад фон Гетцендорф [146, 70].

Характеризуючи особовий склад оперативного бюро, Ф.Конрад фон Гетцендорф високо оцінював Р.Флуга, який, як артилерист вносив в роботу штабу свої широкі технічні знання по роду військ і сприяв своєю ініціативою удосконаленню австрійської артилерії. Йосип Шнейдер, в руках якого знаходилися організаційні питання, а під час війни справа поповнення армії, вміло справлявся з своїми обов'язками. Розвідувальне бюро очолював О.Урбанський, якого у травні 1914 р. замінив К.Гарнілович за наказом Франца Фердинанда, коли виявили, що начальник штабу VIII корпусу А.Редль шпигував на користь Німеччини. Водночас доцільно підкреслити, що О.Урбанський користувався великою довірою начальника Генерального штабу і не раз з секретними дорученнями їздив до начальника німецького Генерального штабу. З інших співробітників цього бюро Ф.Конрад фон Гетцендорф згадав Й.Роте, начальника відділу контррозвідки, а також Й.Покорного, який відав службою перехоплення радіозв'язку, і своєю ініціативною роботою на війні, що дозволяло дешифрувати всі російські радіограми.

Бюро військових сполучень було в руках Ф.Штрауба, який відмінно справлявся зі своєю роботою. Етапне бюро, створене Ф.Конрад фон

Гетцендорфом, очолював К.Меценчеффі. Останній після закінчення Першої світової війни, був начальником Шостої дивізії Червоної угорської армії і на цій посаді він загинув. Рудольф Шамшула був начальником телеграфного бюро. Начальником військового архіву впродовж довгого часу і навіть у післявоєнні роки був П.Хоєн (після війни цей архів був перейменований у Державний, а П.Хоєн його очолював до кінця 20-х років . – *А.Л.*), який підготував цінні історичні праці. Начальником Військової академії був Ф.Краусс, автор праці „Причини наших поразок”. Далекий від придворних інтриг, „пруссак”, – як його називали в армії, Ф.Краусс під час війни виявив себе відмінним практиком як в штабній службі, так і в командуванні військами [146, 71].

У 1872 р. була утворена постійна *Дорадча комісія* для важливих економічних справ [117, 16]. До її складу увійшли міністр фінансів, начальник рахункової палати і представники австрійського та угорського урядів. Дорадчий характер мали наради командувачів корпусів. З 1912 р. вони стали обов’язковими. Всі командувачі двічі на рік брали участь у спільних консультаціях, які відбувалися у Відні протягом тижня за участю військового міністра і начальника Генштабу.

Таким чином, в Австро-Угорщині склалася чітка структура збройних сил: регулярна армія, територіальна оборона, австрійське і угорське ополчення, військово-морський флот, На початку ХХ століття утворилася авіація. Склалася й відповідна система командування та підготовки офіцерів. Найвищу військову владу мали імператор і військова канцелярія. Центральним військовим органом в імперії було Військове міністерство. Повноваження австрійського і угорського Військових міністерств поширювалися лише на відповідні частини монархії. Генеральний штаб був практично позбавлений самостійності і залежав від різних державних органів управління. У суто військових питаннях він взаємодіяв з загальноімперським і державними військовими міністрами, а у питаннях внутрішньої політики – з головами урядів Цислейтанії і Транслейтанії. Адміралтейство формально входило у структуру Генерального штабу, але фактично мало свою автономію.

РОЗДІЛ 3. СУХОПУТНІ ВІЙСЬКА

3.1. Структура

3.1.1. Піхотні формування. Територіальні зміни у монархії Габсбургів після австро-пруської війни 1866 р., втрата італійських територій, утворення дуалістичної імперії кардинально змінили її *військово-територіальний* поділ. На початку 1869 року всі габсбурзькі володіння були розділені на 17 територіальних областей, які у військовому плані безпосередньо підпорядковувалися Військовому міністерству. Їхні центри були у Відні (Нижня Австрія), Лінці (Верхня Австрія і Зальцбург), Брно (Моравія і Сілезія), Граці (Штирія, Каринтія, Крайна), Трієсті (Трієст, Гориця, Градишка), Інсбруку (Тіроль і Форарльберг), Празі (Чехія), Львові (Східна Галичина і Буковина), Кракові (Західна Галичина), Задарі (Далмація), Буді, Пешті, Братиславі, Кошице, Темешварі (Угорщина), Германштадті (Семигороддя), Петервараждині (Банат) і Загребі (Хорватія, Славонія, Військовий кордон) [37, 103].

Ці області, залежно від географічного розміщення, іменувалися генерал-командами (Відень, Брно, Прага, Грац, Львів, Буда, Пешт – згодом Будапешт, Загреб) або військовими командами (Інсбрук, Задар, Германштадт, Петервараждин). Вони мали різне підпорядкування. Військова реформа 1883 р. визначила нові округи, які в практично не зміненому вигляді проіснували до Першої світової війни [37, 119].

В тактично-воєнному плані всі вони були згруповані в окремі групи, які іменувалися як Військове командування. За реформою 1905 р. вони були реорганізовані в чотири Оперативні військові командування, а після анексії Боснії і Герцеговини до них добавилося ще два [37, 94].

У мирний час в кожному такому регіоні дислокувався один армійський корпус. Нумерація корпусу позначалася римськими цифрами, а назва давалася по місту, де знаходився його штаб. До складу кожного корпусу в середньому входили дві піхотні дивізії, дві артилерійські бригади, кавалерійська дивізія або бригада.

Таким чином, корпус і його командування розміщувалося так: I – Краків, II – Відень, III – Грац, IV – Будапешт, V – Братислава, VI – Кошице, VII – Темешвар, VIII – Прага, IX – Йозефштадт (Літомержіце), X – Перемишль, XI – Львів, XII – Германштадт (Нагишебен), XIII – Загреб, XIV – Інсбрук, XV – Сараєво, XVI – Задар (Рагуза) [44, 43].

У мирний час корпус був територіально-адміністративною одиницею. Його очолював командир в чині не нижче за генерал-лейтенанта. Йому підпорядковувалися військові частини, військові установи і військові навчальні заклади, що знаходилися в межах округу. Командиру корпусу підпорядковувалися також прикомандирований генерал, начальник штабу корпусу, військовий відділ з декількох офіцерів і військових урядовців, начальник інтендантського відділу, начальник будівельного відділу,

допоміжні органи, військовий капелан в чині не нижчий штаб-офіцерського, юрист-референт, начальник медично-санітарного відділу, ветеринар-референт, інші фахівці при виникненні потреби в них.

На території корпусу проводився призов до військових частин по місцю їх дислокації. Для цього існували Окружні призовні команди. Вони за місцем свого перебування і охопленої території співпадали з цивільними адміністративними одиницями. У Цислейтанії це були округи, а в Транслейтанії – комітати. Всього напередодні Першої світової війни було 109 призовних команд [183, 67].

На початку XX ст. сухопутні збройні сили Австро-Угорщини нараховували майже 396,5 тис. осіб (див. табл. 3.1). Ця цифра різко збільшувалася внаслідок мобілізації в умовах війни. Так, влітку 1914 р. австро-угорська армія нараховувала у своєму складі 2,2 млн. вояків, а вже наприкінці 1915 р. ця цифра досягла – 2.7 млн. осіб.

Таблиця 3.1.

**Чисельний склад
австро-угорського війська на початку XX ст.**

[підраховано за даними 183, 69]

<i>Вид війська</i>	<i>Офіцери і службовці</i>	<i>Унтер-офіцери і солдати</i>
Загальноімперська армія	21 900	300 000
Австрійський ландвер	3 400	33 000
Угорський гонвед	2 800	28 000
Боснійсько-герцеговинські	400	6 800
Разом	28 500	367 800

Кожної весни відбувалася зміна гарнізонів, як в межах корпусу, так і поза ним. Такі заходи переслідували мету ознайомити військовослужбовців з особливостями рельєфу, а також мати сили, не зв'язані національно і політично з місцевими жителями.

Основну живу силу армії і найбільш чисельний її склад складали піхотинці. На початку XX ст. в регулярній армії були загальноімперські, австрійські, угорські та боснійсько-герцеговинські піхотні і єгерські частини і підрозділи. Відомчо і чисельно вони поділялися на такі полки: загальноімперські (102), боснійсько-герцеговинські (4), тірольські єгерські (4), австрійські ландверські (37), австрійські народних стрільців (3), угорського гонведу (32), австрійського ополчення (41), угорського ополчення (47), загальноімперські стрілецькі батальйони (32), боснійсько-герцеговинські стрілецькі батальйони (3), боснійсько-герцеговинські роти прикордонної служби (6) [підраховано на підставі статистичних даних 44].

Вся ця піхота – загальноімперська, ландверська і гонведська – була зведена в 50 дивізій. Крім них існували 19 окремих піхотних бригад і 5 гірських бригад. Дивізії спільної армії позначалися арабськими цифрами. На початку XX ст. ці дивізії за місцем розміщення штабу дислокувалися

так: Сараєво (1, 48), Ярослав (2), Лінц (3), Брно (4), Оломоуц (5), Грац (6), Оссіек (7), Больцано (8), Прага (9), Йозефштадт-Літомержіце (10), Львів (11, 30), Краків (12), Братислава (14), Мішкольце (15), Нагішебен (16), Нагівараден (17), Мостар (18), Пльзень (19), Перемишль (24), Відень (25, 49), Кошіце (27), Любляна (28), Терезієнштадт (29), Будапешт (31, 32), Комарно (33), Тімішоара (34), Колошвар (35), Загреб (36), Кастельново (47) [42, 17-23].

Піхотна дивізія нараховувала 10–16 піхотних батальйонів (або мінімум 15 000 бійців в першій лінії), 1–2 дивізійні кавалерійські ескадрони (близько 450 вершників), один полк польової артилерії, один гаубичний полк або дивізіон важкої артилерії (в середньому 42 артилерійські гармати), а також допоміжні підрозділи (зв'язку, санітарні, боєприпасів, постачання, пекарню і обози).

Основною організаційно-адміністративною піхотною одиницею був полк у складі 4 батальйонів (у ландвері і гонведі – 3). Загальноімперський і гонведний полки по штатах воєнного часу мали по 104 офіцери і 4 810 нижніх чинів. Для ландверного полку армії визначалося 3 648 військовослужбовців [48, 17].

Піхотні полки складали 408 батальйонів. Один батальйон формувався з чотирьох рот. Штати воєнного часу передбачали двократне збільшення чисельності роти: 4 офіцери, 1 кадет, 35 унтер-офіцерів, 183 рядових, 4 сапери, 3 санітари з носилками, 4 офіцерські денщики, 1 унтер-офіцер військово-фінансової служби, 1 сурмач. Штат роти стрілецького батальйону був вищим – 240 чоловік. Проте недоліком цієї системи було залучення із запасного резерву великої кількості слабо підготовлених військовослужбовців (8 тижнів служби плюс літні навчання). У роті було чотири взводи. Таким чином, батальйон воєнного часу мав 19 офіцерів і 1 062 вояки, а полк нараховував відповідно 84 офіцерів і 4 327 військовослужбовців іншого рангу, зокрема 305 нестройових.

Як формування другого ешелону після оголошення мобілізації для 14 корпусів створювалися маршові бригади. Вони складалися з двох запасних батальйонів кожного піхотного полку і двох запасних рот кожного стрілецького батальйону.

Третій ешелон був представлений батальйонами ополчення, які зводилися у відповідні бригади (в Цислейтанії) і полки (в Транслейтанії). До складу піхотного полку входили два кулеметні розрахунки (2 кулемети, один офіцер, 34 нижні чини). У полках територіальної оборони на кожен батальйон припадав один кулеметний розрахунок, так само як і в стрілецьких батальйонах [183, 64].

Елітними формуваннями вважалися імператорські *егерські* частини. До них відносилися чотири тірольські полки і 26 батальйонів. В роки війни за штатом у такому батальйоні було 22 офіцери і 1 075 солдатів і унтер-офіцерів. Історія цих частин своїми витокami сягає початку ХІХ століття. Ще у 1816 р. був сформований Тірольський егерський полк у складі 16

батальйонів. З цього часу до цих частин військовослужбовців набирали виключно з Тіроля і Форальберга. У 1895 р. ці частини отримали найменування Тірольських імператорських єгерських полків [37, 73]. Оскільки вони набиралися з жителів гірських регіонів імперії, то їх і застосували спочатку на високогірному італійському фронті, а потім і в Карпатах. Скрізь вони показали себе з найкращої сторони.

Польові єгерські батальйони як частини легкої піхоти були створені за зразком італійських берсальєрів. Вони проходили посилену фізичну підготовку, більше тренувалися у використуванні стрілецької зброї, краще екіпірувалися. Батальйоном, як правило, командував підполковник. Батальйон складався з чотирьох рот. Їх штати мирного і військового часу відповідали штатам рот піхотних полків регулярної армії. 11-й, 20-й, 24-й і 29-й батальйони мали тільки 3 польові роти, а четверта була велосипедною [202, 714].

Чотири *боснійсько-герцеговинські польові єгерські частини* відповідали за штатним розписом піхотинським частинам. Легка піхота була представлена одним батальйоном. Він був створений 1 жовтня 1903 р. з військовослужбовців, зібраних з чотирьох піхотних полків. Батальйон поповнювався з районів Сараєво і Задара. Його штаб знаходився в Сараєво. В ході війни кількість польових єгерських батальйонів була збільшена до 8. У 1918 р. їх зменшили удвічі, а військовослужбовці, що звільнилися, поповнили нові боснійсько-герцеговинські піхотні полки.

Кожен полк (крім боснійсько-герцеговинських) у мирний час мав резерв кадрових військовослужбовців з 7 офіцерів і 24 нижніх чинів для формування по мобілізації запасних і маршових батальйонів. Під час війни було додатково сформовано 6 єгерських батальйонів, 2 боснійські батальйони і 6 боснійських прикордонних рот з резервістів старшого віку.

Піхота австрійського ландвера в мирний час складалася з 37 піхотних полків по 3 батальйони в кожному (у батальйоні 18 офіцерів і 243 нижні чини) і 3 тірольських єгерних полків. У 1917 р. всі ландверні полки отримали назву стрілецьких [202, 711].

Гонведна піхота налічувала 28 піхотних полків, у тому числі 18 по 3 батальйони і 10 – по 4 батальйони (по 18 офіцерів і 208 нижніх чинів в батальйоні). Всі вони були зведені в 14 бригад. У 1917 р. число полків досягло 32 [128, 19-20].

Початок Першої світової війни і далішні воєнні дії спричинили певну еволюцію армії. Якщо на початку 1914 р. збройні сили Австро-Угорської імперії налічували 450 тис. осіб, з яких 36 тис. склали офіцери, то внаслідок мобілізації до війська були покликані резервісти регулярної армії, ландвера, гонведа і ті військовозобов'язані, які народилися в 1872 р. Призивалися також рекрути 1893 р., які ще не проходили службу. Таким чином, сукупно армія отримала 3,35 млн. військовослужбовців, з яких 90 тис. були офіцерами. З них близько 2 млн. потрапили на фронт, а решта були задіяні в тилу або у внутрішніх гарнізонах [128, 20-21].

Після загальної мобілізації військові частини були поповнені по штатах воєнного часу, а також сформовані нові. За таких умов виникли два додаткові корпуси і вся діюча австро-угорська армія складалася вже з 18 армійських корпусів. Всі з'єднання і частини розрізнялися так:

– 112 піхотних бригад, 93 з них входили до складу дивізій і 19 були окремими. Нумерація їх була наступною: від 3-ї до 92-ї (без 6-ї, 35-ї і 36-ї), 96-а, 121-а, 122-а, бригади ландштурму 1-а, 35-а, 36-а, 40-а, 94-а, 97-а, від 100-ї до 105-ї і від 107-ї до 112-ї. Ще чотири бригади називалися по іменах своїх командирів: генерал-майора Войтеховського і полковників Пфайфера, Пясецького, Рохеля.

– 14 гірських бригад, з них 9 у складі дивізій і 5 окремих. Гірські бригади склалися з піхотних батальйонів і підрозділів ландштурму і мали нумерацію від 1 до 14.

– 14 маршових бригад (1-14).

– 5 маршових бригад ландштурму (1-5).

– 11 кавалерійських дивізій, з них 9 загальної армії і 2 гонведні.

– 22 кавалерійські бригади (1, 3-11, 13-24).

– 17 територіальних бригад австрійського ландштурму (1-17).

– 9 етапних бригад угорського ополчення (1-9).

– 44 польові артилерійські бригади, які були включені в піхотні дивізії. Без артилерійських бригад залишилися чотири дивізії спільної армії (1, 18, 47, 48) і дві (95, 106) дивізії ландштурму. У число артилерії були включені три нові польові артилерійські полки ландштурму, які мали по чотири батареї з чотирьох гармат (9-см М.75/96).

– 5 бригад фортечної артилерії. Вони включали 12 батарей по дві 30,5 см мортири кожна, 12 батарей по чотири 24 см мортири, 32 батареї по 4,15 см гаубиць і 20 батарей по чотири 12 см гармати [8, ф. 88, оп. 1, спр. 12, арк. 2-3; 173, 312-326].

До складу армійських з'єднань не ввійшли 6 рот боснійсько-герцеговинських прикордонників. Призов народного ополчення дав 40 піхотних полків австрійського ландштурму (від 2 до 4 батальйонів кожен) і 32 піхотні полки угорського (19-й полк з 4 батальйонів, інші – по 3). Крім того, були створені півтора батальйони велосипедистів і 3 батальйони польських добровольців.

Всі ці сили сформували шість армій. Три з них (2, 5 і 6) діяли на Балканах, а інші (1, 3, 4) – на Східному фронті. Для їх посилення з Балкан вже 21 серпня перекинули другу армію, яка воювала в Галичині. До кінця грудня 1914 р. австро-угорська армія втратила вбитими, пораненими, хворими і полоненими 14 709 офіцерів і 716 174 нижніх чинів. Втрати в першу чергу несли бойові частини, поповнені резервістами. Серед них було чимало таких, які військову підготовку проходили у нестройових частинах або особи старшого віку, які забули особливості військової служби. Як наслідок, рівень підготовки армії неухильно знижувався в порівнянні з довоєнним. Пізніше, 8 травня 1915 р., була створена 7-а армія

[183, 37].

Вступ у війну 24 травня 1915 р. Італії, спричинило відкриття нового фронту, в австро-угорській армії відбулися дальші зміни. 25 січня 1916 р. була створена 10-а армія. Вона дислокувалася у високогірній Каринтії. Весною 1916 р., під час підготовки наступу в Південному Тіролі (так звана „Штрафекспедиція”), була створена Одинадцята армія. Її скомплектували з частин VIII, III, XIV корпусів і трьох армій (2, 3, 4). Таким чином, на весну 1916 р. збройні сили дуалістичної монархії мали такий вигляд: 22 армійські корпуси; 69 піхотних дивізій; 126 піхотних бригад; 31 гірська бригада; 11 кавалерійських дивізій; 26 кавалерійських бригад; 3 окремі кавалерійські бригади, бригади гусарів ландштурму; бригади австрійського ландштурму; 64 польові артилерійські бригади; 1 бригада фортечної артилерії.

У 1915 р. був розформований 36-й піхотний полк, що здався в російський полон і створені три нових. Польових егерських батальйонів стало 33 (додалися 30-32), а боснійсько-герцеговинських – 8. Ці останні були створені шляхом реорганізації п’яти батальйонів боснійсько-герцеговинських піхотних полків і місцевих кріпосних піхотних батальйонів. Ще п’ять останніх були використані для захисту постійних фортифікаційних споруд.

Крім того, кількість піхотних полків гонведа була доведена до 42 (1, 3 -4, 6, 9-32, 300-302, 305-315). Шість полків (2, 5, 7, 8, 303, 304), які потрапили в російський полон в березні 1915 р. під Перемишлем ніколи більше не відновлювалися. З числа угорських резервістів також створили 2 гусарські полки ландштурму (8 ескадронів) [184, 293].

Внутрішню безпеку держави забезпечували 6,5 батальйонів жандармерії, а для охорони кордонів з невоюючими сусідніми державами були створені 4 прикордонні роти. Узбережжя Далмації контролювали 8 батальйонів угорського ополчення. Значно збільшилася кількість добровольчих військових частин, які, в основному, зараховувалися в австрійське або угорське ополчення. До травня 1916 р. вони мали такий склад: 1 польський легіон з 6 піхотних полків і 8 кавалерійських ескадронів; 1 полк українських добровольців з 2 батальйонів; 1 добровольчий буковинський корпус з 2 батальйонів (Румунського і Гуцульського); 48 підрозділів з жителів Тіроля і Форальберга, із змінним складом від 80 до 500 чоловік; 1 добровольчий стрілецький полк Каринтії з 4 батальйонів; 1 добровольчий стрілецький полк Верхньої Австрії з 2 батальйонів; 4 добровольчих стрілецьких батальйонів із Зальцбурга, Каринтії, Крайни і Кюстенланда; 1 батальйон молодих стрільців; 1 албанський легіон з 9 батальйонів. Згодом до цих формувань додалися 5 рот трансильванської морської піхоти, які були об’єднані в батальйон під назвою „Тигровий” [204, 74].

На початку 1917 р. у складі угорського гонведа були створені два однобатальйонні полки (311, 316). Їх склали хворі на трахому і вірусний

конюктивіт. Тоді ж в регулярній армії були сформовані подібні два полки (203, 204-й), що дістали назву „Трахомних”. Ці частини використовували на ізольованих гірських ділянках фронту, щоб виключити їх контакт з іншими підрозділами [202, 772].

З реорганізацією армії на початку 1918 р. піхотні полки були переведені на три батальйонний склад, а надлишкові батальйони пішли на формування нових полків. Їх число довели до 138, хоча сумарна потужність армії не змінилася. Водночас кількість піхотних дивізій була зменшена з 73 до 66, а окремих бригад – до 12. Таким чином, в армії залишалася така кількість піхотних з'єднань: 41 піхотна дивізія регулярної армії; 11 дивізій австрійського ландвера; 12 дивізій угорського гонведа; дві окремі бригади і група (Східний корпус) регулярної армії; окремі бригади і групи австрійського ландвера; окрема бригада угорського гонведа.

Одночасно в кожній піхотній дивізії був сформований штурмовий батальйон, а в кожній окремій бригаді – штурмовий напівбатальйон, які мали номери своїх дивізій або окремих бригад. Деякі дивізії мали в своєму розпорядженні штурмову роту вже влітку 1917 р. Весною 1918 р. з трентських (італійських) єгерів були сформовані 8 „південно-західних батальйонів”. Оскільки італійців вважали політично неблагонадійними, то батальйони залишилися на Східному фронті [202, 763].

Не зважаючи на те, що збройні сили склалися з представників десяти різних національностей, австро-угорська армія була дуже спаяною і високо дотримувалася своїх традицій. Але чим довше продовжувалася війна тим частішими ставали випадки дезертирства. Військовослужбовці або не поверталися з відпусток, або покидали фронтові частини. Звичайно вони озброєними групами ховалися в лісах. Такі загони дістали назву „зелені кадри”. Влада змушено ігнорувати факт їх існування, оскільки не мала достатньої сили, щоб організувати облави [94, 31].

Водночас держава не мала можливості придушувати виступи і бунти в окремих тилових частинах. Солдати відмовлялися йти в окопи і вимагали повернення додому. Це перешкоджало своєчасній зміні частин на фронті, які, проте, продовжували завзято захищати свої позиції, навіть ціною величезних втрат. Вони покинули фронт тільки тоді, коли імперія розвалилася на національні держави і, відповідно, втратила свої багатонаціональні збройні сили.

За австрійськими офіційними даними за чотири роки війни в австро-угорську армію було мобілізовано близько 8 млн. чол. Всього втрати склали більше 2,7 млн., з яких вбитими 1,02 млн. (12,7 % новобранців).

Детальніші відомості про втрати у живій силі наведені в додатках (див. Додаток А).

Отже, піхотинці складали основну живу силу армії. Основною одиницею був полк. Відомчо вони ділилися на загальноімперські, боснійсько-герцеговинські, ландверські і гонведські.

3.1.2. Кавалерія. Наступним після піхоти за чисельністю і по значенню родом військ в австро-угорській армії вважалася *кавалерія*. Вона традиційно відігравала важливу роль у битвах. З 1868 р. відмінності в організації різних видів кавалерії були скасовані, і по складу всі полки стали однакові. Проте продовжували зберігатися традиційні найменування гусар, улан і драгун. Вони розрізнялися за обмундируванням, а також комплектуванням з огляду на національний склад (див. Додаток Б).

Драгунські полки набиралися переважно з числа німців і чехів, частково словаків і словенців. Виняток складав 9-й полк, у якому більше половини військовослужбовців були румунами, а решту складали поляки і українці. Це було пов'язано з тим, що він формувався на території Буковини, де значну кількість мешканців складали румуни. Уланські полки в основному складалися з поляків і українців, частково чехів, сербів і хорватів. У гусарських полках служили майже виключно угорці.

Кавалерійський полк за штатом мирного часу складався з штабу, шести ескадронів (у ескадроні – 3 взводи, 117 вершників). Крім цього, в полку були саперний взвод, взвод зв'язку (телеграф, сигнальні лампи), а також обоз і запасні кадри. Всього в кавалерійському полку без запасних налічувалося 37 офіцерів і 874 нижні чини [181, 69-70].

Штаб включав командира полку (полковника), двох командирів дивізіонів (підполковника і майора), полкового ад'ютанта (обер-лейтенанта), командира переднього взводу (обер-лейтенанта), офіцера провіантської служби (обер-лейтенанта), трьох лікарів, офіцера казначейської служби (капітана або обер-лейтенанта), ветеринара, двох вахмістрів, двох телеграфістів (старших унтер-офіцерів), двох санітарів, двох капралів казначейської служби, фельдфебеля, полкового сурмача, двох дивізіонних сурмачів, майстра з ремонту зброї і десяти денщиків. Таким чином. Штаб кавалерійського полку складався з 10 офіцерів, одного військового урядовця і 23 нижніх чинів.

За особовим складом у шести ескадронах було 27 офіцерів і 851 нижній чин. Вони розрізнялися так. Офіцери: шість ротмістрів 1-го класу, 4 ротмістри 2-го класу, 8 обер-лейтенантів, 9 лейтенантів. Кінні нижні чини: один кадет – заступник офіцера, 12 вахмістрів, 24 старші унтер-офіцери, 72 капрала, 6 ескадронних сурмачів, 24 єфрейтори, 732 драгуни (улани, гусари). Піші нижні чини: 6 унтер-офіцерів казначейської служби, 78 драгун (улани, гусари), 30 денщиків, 6 ветеринарів, 6 лимарів. Запасний кадр складали 4 офіцери і 23 нижні чини. Серед офіцерів запасу були один ротмістр 1-го класу, один обер-лейтенант, 2 лейтенанти. Серед піших нижніх чинів у запасі були один вахмістр, один старший унтер-офіцер, один унтер-офіцер казначейської служби, 3 капрала, 2 єфрейтори, 11 драгун (або відповідно улан чи гусар), 4 денщики.

Полк, який в мирний час налічував 1 175 чоловік і 1 062 коні, у разі початку військових дій повинен був мати навчених запасних коней для відшкодування втрат і збільшення штатів: 1 275 чоловік, 1 156 верхових

коней, 42 тяглових і 27 в'ючних. Таким чином, доводилося щорічно розраховувати на 12 % коней більше, ніж передбачалося штатним розкладом. Ці коні, віком від 5 до 7 років, частково поставлялися з семи військових конезаводів і 13 табунів племінних жеребців. Інших купували за середньою ціною, яку щорічно встановлювало Військове міністерство, на приватному ринку. Для останнього в полках регулярної армії існували спеціальні комісії, а в кавалерію ландвера і гонведа коней закупували безпосередньо [75, 27].

З метою скорочення витрат податкового відомства щороку близько шести тисяч понадштатних навчених коней передавали бажаючим приватним особам. Так, кожен кавалерійський полк регулярної армії віддавав у приватні руки 60, а полки ландвера і гонведа – 200 коней. Приватники зобов'язувалися добре утримувати коней, регулярно представляти їх для огляду військовим інспекторам, повертати коней в полк на період осінніх маневрів і, у разі початку мобілізації, повертати їх в полк протягом 24 годин. Як винагороду за доглядом, вони отримували премію (10 або 20 крон), а після п'яти або шести років такого догляду ставали власниками цих коней. Однак, якщо узяті зобов'язання не виконувалися, винні могли бути оштрафовані або, навіть, засуджені, і були зобов'язані відшкодувати завдані збитки.

Передні взводи кавалерійських полків, крім спеціального спорядження, були оснащені легкими понтонами для переправи через невеликі річки. У шести полках (6-у драгунському, 1-у, 2-у і 16-у гусарських, 3-у і 7-у уланських) вони мали у своєму розпорядженні засоби для форсування серйозніших водних перешкод [75, 28].

У мирний час кавалерія організаційно підпорядковувалася командуванню територіальних корпусів. З'єднання формувалися неоднакового складу, залежно від кількості кавалерійських частин, що дислокувалися на даній території. Всього до початку війни було 9 кавалерійських дивізій (по 1–2 бригади), 9 окремих бригад (по 1–3 полки) і 3 окремі полки.

У випадку загальної мобілізації кавалерія зводилася в одинадцять дивізій. Звичайно, дивізія складалася з чотирьох полків (24 ескадрони, близько 3 600 чоловік) і одного кінно-артилерійського дивізіону з трьох батарей (у ландверних і гонведних дивізіях була тільки одна батарея), а також одного санітарного загону і трьох спеціальних колон (для забезпечення переправ, підвезення боєприпасів, обозної).

Кавалерійська дивізія за штатом мала мати дві кулеметні команди. Проте у багатьох з'єднаннях до початку війни була тільки одна така команда з двома кулеметами. У кращій ситуації опинилися австрійські і гонведні кавалерійські дивізії, в кожній з яких було по одній кулеметній команді на бригаду. На озброєнні в кавалерії були кулемети „Schwarzlose” М.07 або М.07/12. Запас патронів для кожної команди визначався у 5 тис. шт. Вони перевозився на чотирьох в'ючних конях. Додаткових 60 тис.

патронів доставлялися на возах колон, які підвозили боєприпаси. Згодом, в ході війни, кількість кулеметів збільшилася до чотирьох на полк, а подекуди й більше.

Чотирнадцять полків (5-й і 14-й драгунські, 2-й, 5-й, 8-й і 15-й гусарські, 4-й і 10-й гонведні гусарські, всі шість ландверних уланських) не входили до складу дивізій, а розподілялися як дивізійна кіннота по піхотних з'єднаннях (як правило, по два ескадрони на одну піхотну дивізію). Вони виконували функції кінних розвідників і ординарців, патрулювали місцевість, охороняли штаб дивізії, несли військово-поліційну службу. У міру потреби для цього притягувалися по 1–2 ескадрони і від інших полків, що входили до складу кавалерійських дивізій. Крім того, кінний взвод прикомандировувався до штабу корпусу [184, 31].

Окремо доцільно розглянути тірольські і далматинські кавалерійські частини. У тірольському дивізіоні 58 % складала німці, а 38 % – італійці. Далматинський дивізіон мав у своїх лавах 82 % сербів і хорватів. Структурно ці дивізіони відрізнялися від лінійної кавалерії тим, що взводи зв'язку складалися тільки з телеграфних секцій, а розрахунки для ацетиленових сигнальних ламп були відсутні. Тірольці і далматинці взаємодіяли з єгерськими піхотними бригадами (з розрахунку по одному взводу на бригаду). Під час війни для цієї мети повзводно використовували також 5-й і 12-й уланські полки [75, 32].

В 1914 р. всі кавалерійські полки були зведені в дивізії зі штабами в Тімішоарі (1), Братиславі (2), Відні (3), Львові (4), Ярославі (6), Кракові (7), Станіславові (8), Будапешті (10). Крім перерахованих дивізій були дві самостійні бригади: 1-а в Празі і 9-а в Пардубіце. Влітку 1914 р. була створена 9-а кавалерійська дивізія.

Склад кавалерії на початку Першої світової війни був таким: 15 драгунських полків, 16 гусарських полків, 11 уланських полків, 6 ландверних (австрійських резервних) уланських полків, 10 гонведних (угорських резервних) гусарських полків, 1 тірольський дивізіон, 1 далматинський дивізіон і 47 угорських кавалерійських ескадронів ополчення [75, 33].

У випадку війни кавалерія мала завдання розгорнутися вздовж кордону і стримувати ворога на час, необхідний для проведення мобілізації. За сприятливих умов вона також мала вторгнутися на ворожу територію. Кавалерія повинна була діяти великою кількістю, про жодне маскування або тривалий артилерійський обстріл противника при такій тактиці не могло бути мови. При цьому враховувалося, що майбутня війна закінчиться протягом декількох місяців [134, 67].

Поєднання всіх цих чинників породило упевненість, що кіннота повинна бути готова переважно до безпосередніх сутичок. Під таким кутом зору і проводилися військові маневри різних рівнів. При цьому не останню роль відігравало також бажання показати яскраве видовище перед

гостями, похвалитися перед начальством [133, 112].

Перші бойові сутички змусили австрійське командування переглянути свої усталені погляди на роль кавалерії в бою, тактику її дій і озброєння. Намагаючись утілити в життя відпрацьовані в мирний час навички, австро-угорська кавалерія протягом серпня 1914 р. в декількох місцях великими масами (як правило, у складі бригади або дивізії з частинами посилення) перетинала російський кордон з метою стратегічної розвідки. За сприятливих умов вимагалось також попереджувати противника в занятті вигідних рубежів і важливих в тактичному відношенні пунктів. Результатом цього стали кавалерійські бої під Городком у Галичині (4 серпня) та ін. Зрештою ці завдання не були вирішені. Виховані в наступальному дусі, австрійські кавалеристи при щонайменшій нагоді прагнули зійтися з противником врукопашну. Проте, перед вогнем скорострільних гармат і кулеметів так званий кавалерійський дух виявився безсилий. Найчастіше атаки закінчувалися невдало, але навіть якщо їх супроводив успіх, він досягався такою високою ціною, що на його розвиток у кавалерії сил вже не вистачало, і справа закінчувалася відступом. Здобуті при цьому розвіддані вже фактично не мали сенсу [91, 113].

Вогнева потужність кавалерійських дивізій виявилася недостатня. Крім того, засоби посилення часто використовувалися хаотично, оскільки багато командирів намагалися провести сутичку красивою кінною атакою. В результаті швидко виснажувалися частини, катастрофічно збільшувалися втрати в людях і конях. Кавалеристи, позбавлені коней, зводилися в піші команди. Останніх використовували в ескадронах як піхотинців, головним чином для обстрілу противника та несення патрульної і караульної служби.

Брак коней постійно збільшувався. Так, станом на 5 грудня 1914 р. у 5-й гонведній кавалерійській дивізії 1-й гусарський полк мав 232 вершники, 8-й – 267 і 7-й – 125. Таким чином, у дивізії було всього 624 вершинки і 697 спішених. Австро-Угорщина і в мирний час не мала багатих ресурсів для поповнення армії кіньми. Тому командування не звертало увагу формування полків і навіть ескадронів по мастях. Адже безліч коней потрібні були для артилерії, обозів. Поповнення, яке прибувало в діючу армію, через нестачу коней часто вже взагалі не мало жодної кавалерійської підготовки. У таких умовах вище командування офіційно санкціонувало формування в кожному кавалерійському полку пішого батальйону. Він отримав назву „Стрілецький дивізіон”, у який були зведені спішені команди. Номер дивізіону присвоювався відповідно до номера полку. В міру можливості посилено формувалися нові кулеметні команди, які часто також включалися до складу цього Стрілецького дивізіону.

На початку 1916 р. відбулася кардинальна реорганізація кавалерії. Кількість ескадронів в полках зменшилася до чотирьох, штатною чисельністю по 150 чоловік (пізніше знижена до 110). Зате були

сформовані інші стрілецькі дивізіони, а де було можливо - також і треті. З'явилися артилерійські команди (траншейна артилерія), що спочатку комплектувалися з піхоти. У вересні цього ж року було встановлено, що кавалерійська дивізія повинна складатися з чотирьох полків, а полки – з вказаного числа ескадронів і одного стрілецького дивізіону. Проте число ескадронів в ньому могло бути різне. При цьому один з ескадронів приймав до своїх лав вершників, що втратили коней. Штатне число кулеметів в дивізії досягло 32 [184, 40].

На початку 1917 року кавалерія австрійського ландвера була перейменована в „кінних стрільців”. Проте нестача коней, їх передача для потреб артилерії на початку 1917 р. призвела до втрати основної властивості артилерії – рухливості. Кавалеристи все більше несли позиційну службу нарівні з піхотою в окопах, або перебували в резерві. У зв'язку з цим 13 березня 1917 р. почалася чергова радикальна реорганізація. У кожній кавалерійській дивізії повинен був залишитися кінним тільки один ескадрон. Решта гусарів, уланів і драгунів, зберігаючи кавалерійські назви і частково обмундирування, остаточно перетворювалися на піхоту [198, 87].

Після виходу Росії з війни майже всі кавалерійські дивізії стали перекидатися на Італійський фронт. Через інший характер місцевості і особливостей ведення позиційної війни, їх реорганізували. Внаслідок цього кожен полк налічував по сім піших ескадронів (по 200 багнетів) і по одному технічному ескадрону. На озброєнні така частина мала 16 станкових і 12 ручних кулеметів, дві траншейні гармати, міномет, бомбомет і вогнемет. Проте блискучої австро-угорської кавалерії початкового періоду війни в цей час вже не існувало.

3.1.3. Ополчення. Невід'ємну складову частину збройних сил Австро-Угорської імперії складало *ополчення* (ландштурм). Законом 1868 року передбачалося формування ополчення на добровільній основі. Проте вже у 1886 р. імператор видав зміни стосовно його організації. Склад ополчення формувався з числа військовослужбовців, звільнених у запас, а також звільнені від дійсної військової служби віком від 19 до 42 років. Для офіцерів вік обмежувався шістьдесятьма роками [235, 98].

Для несення гарнізонної служби утворювалися спеціальні батальйони, які в першу чергу мали поповнювати армійські втрати. Залишки ополчення реорганізовувалися у територіальні батальйони. З 1894 р. запроваджений обов'язковий запис в ополчення, час служби в якому збільшувався з дванадцяти до сімнадцяти років.

На початку Першої світової війни австрійське ополчення було сформоване у складі 19 полків. В ході бойових дій було укомплектовано ще 2 полки і окремі батальйони. Спочатку планувалося використовувати їх тільки для тилової і гарнізонної служби або, у крайньому випадку, для оборони окремих провінцій, які зачіпали воєнні дії. Однак, війна вносила

свої корективи і ополчення все частіше отримувало бойові завдання нарівні з кадровими частинами і ландвером. При цьому ландштурмістам видавали застарілу зброю, вживане обмундирування старих взірців. Були випадки, коли ополченців взагалі не обмундирували, а видавали лише нарукавну пов'язку державних кольорів, яка й позначала їх приналежність до збройних сил [242, 172-173]. Під час війни було сформовано 88 полків ландштурму, в т.ч. 41 австрійський. До вересня 1918 р. 15 австрійських 15 полків ландштурму знаходилися на фронті.

За національним складом ополченські полки були однонаціональні і змішані. До мононаціональних відносилися три німецькі (перший, другий, дев'ятий), два словенські (двадцять шостий і двадцять сьомий), один чеський (тридцять дев'ятий), один польський (шістнадцятий) і один український (тридцять третій). Чесько-німецькими були одинадцятий і чотириста дев'ятий. Два полки сформували серби і хорвати – двадцять третій і тридцять сьомий. Польсько-українськими були тридцять перший і тридцять другий, а румунсько-український – двадцять другий. Чехи з поляками склали також один полк – двадцять п'ятий. Три полки сформували представники трьох етносів – шостий (німці, чехи, поляки), тринадцятий (чехи, поляки, німці) і п'ятдесят перший (поляки, німці, чехи). Українці до вищого складу командування в австро-угорській армії не допускалися.

За національним принципом комплектувалися батальйони: 10-й (німці), 23-й (чехи), 29-й (змішаний), 37-й (німці, чехи), 38-й (німці, чехи), 39-й (німці, чехи), 40-й (німці, чехи), 41-й (німці, чехи), 42-й (німці, чехи), 44-й (німці, чехи, поляки), 45-й (німці, чехи, поляки), 46-й (німці, чехи, поляки), 75-й (німці), 148-й (поляки, українці), 150-й (німці), 151-й (німці), 152-й (німці), 153-й (німці), 157-й (німці), 158-й (поляки), 159-й (німці, чехи), 160-173-й (змішаний), 174-й (німці) [21, ф. 791, оп. 1, спр. 3, арк. 1-2].

Існували також різні окремі місцеві формування: Перший, Другий і Третій Каринтійські добровольчі стрілецькі батальйони, Четвертий Маріборський добровольчий стрілецький батальйон, Шостий Люблянський добровольчий стрілецький батальйон, Сьомий Трієстський добровольчий стрілецький батальйон, Верхньоавстрійський добровольчий стрілецький напівбатальйон, Зальцбурзький добровольчий стрілецький батальйон, Штирійський добровольчий стрілецький батальйон, Ветеранський корпус Ріва-Арко (1 рота), Австрійський військовий корпус (1 рота), Стрілецький корпус "Deuschemaister" (1 рота), сорок сім Тірольських і Форальберзьких стаціонарних стрілецьких рот [21, ф. 791, оп. 1, спр. 3, арк. 2-3].

Ескадрони ландштурму (ополчення) формувалися тільки у військовий час для допоміжної служби в тилу. Назагал, військова служба в ополченні була обов'язковою для військовозобов'язаних.

3.1.4. Артилерія. Артилерія в австро-угорській армії складалася з польової, гірської та фортечної.

Польова артилерія загальної армії ділилася на полки польової артилерії, гаубичні артилерійські полки і важкі гаубичні артилерійські дивізіони. Останні за потужністю прирівнювалися до полку. Всі полки були об'єднані в 14 артилерійських бригад, а їх нумерація співпадала з нумерацією армійських корпусів. Бригада складалася з трьох полків польової артилерії, одного гаубичного полку і одного важкого гаубичного дивізіону. Бригадою командував генерал-майор або полковник, полком – полковник, дивізіоном – підполковник, а батареєю – капітан. На початку війни число артилерійських бригад збільшили за рахунок їх же особового складу, а номер бригади почав співпадати з номером піхотної дивізії [44, 99].

У 1916 р. артилерійські бригади знову були реорганізовані. В них додали по одному полку польової, легкої і важкої гаубичної артилерії. Крім того, три полки одержали нумерацію піхотних дивізій, до яких були прикомандировані бригади. У 1917 р. 5-а батарея полків польової артилерії була озброєна зенітною артилерією, а 6-а – мінними загороджувачами.

Весною 1914 р. полк польової артилерії складався з чотирьох або п'яти батарей, кожна з яких мала шість гармат, а також іноді мав резервну батарею. Легкі гаубичні полки склалися з 4 батарей по 6 гаубиць і їх номер співпадав з номером армійського корпусу, при якому вони були. Важкі гаубиці були зведені в дивізіони важкої гаубичної артилерії, які склалися з 2 батарей по 4 гаубиці кожна. Їх номер співпадав з номером армійського корпусу. Дивізіони кінної артилерії, які по своїй силі прирівнювалися до половини полку, склалися з 3 батарей по 4 польові гармати кожна. У випадку війни, кожен дивізіон призначався для однієї з 9 кавалерійських дивізій регулярної армії [102, 119].

Була також *гірська артилерія*. Артилерійські підрозділи, які призначалися для ведення бойових дій в гірській місцевості, озброювалися гарматами із зменшеною ходовою частиною, щоб їх легше можна було транспортувати. Всі військові частини гірської артилерії були об'єднані в три бригади гірської артилерії. Вони розміщувалися відповідно в Брессаноні (1-а), Сараєво (2-а) і в Мостарі (3-я). Таким чином, XIV армійський корпус, штаб якого знаходився в Інсбруку, мав бригаду польової і бригаду гірської артилерії, тоді як XV (Сараєво) і XVI (Мостар) – тільки по одній гірській [182, 249-250].

Десять полків гірської артилерії мали ті ж номери, що й армійські корпуси, на території яких вони формувалися. Кожен полк складався з чотирьох, п'яти або шести батарей, озброєних гірськими гарматами і двох батарей по 4 гірські гаубиці. На початку 1917 р. кількість полків була доведена до 28. Їх озброєння стає якісно кращим завдяки новим гарматам, які виготовлялося на фірмі „Шкода”. 1 березня 1913 р. був створений далматинський окремий дивізіон гірської артилерії, що складався з 2

батареї по 4 гармати. Він набирался в Задарському окрузі (армійський корпус). Його штаб був розташований в Сине, амуніційний парк і кадрова школа – в Мостарі [42, 43].

Фортечна артилерія обслуговувала як стаціонарні, так і пересувні гармати, розташовані у внутрішніх або берегових фортецях, у прикордонних укріплених районах. У їх підпорядкуванні знаходилася артилерія великого калібру, призначена для руйнування фортифікаційних укріплень противника. Всі військові частини були зведені в п'ять бригад фортечної артилерії. Їх штаби дислокувалися у Відні (1), Кракові (2), Тренто (3), Фолу (4) і Сараєво (5). Частини цієї артилерії існували тільки в регулярній армії: 6 полків і 8 батальйонів.

Станом на 1917 р. артилерія австро-угорської армії мала такий склад: 42 імператорських і королівських полків польової артилерії; 14 імператорських і королівських полків гаубичної артилерії; 14 імператорських і королівських важких гаубичних дивізіонів; 9 імператорських і королівських дивізіонів кінної артилерії; 8 імператорсько-королівських дивізіонів польової артилерії територіальної оборони; 8 імператорсько-королівських дивізіонів гаубичної артилерії територіальної оборони; 8 угорських королівських полків польової артилерії територіальної оборони; 1 угорський королівський дивізіон кінної артилерії територіальної оборони; 10 імператорських і королівських полків гірської артилерії; 1 імператорський і королівський далматинський окремий дивізіон гірської артилерії; 6 імператорських і королівських полків фортечної артилерії; 10 імператорських і королівських окремих батальйонів фортечної артилерії.

Вони мали такі штати: полк польової артилерії – 5 батареї по 6 гармат; полк гаубичної артилерії – 4 батареї по 6 гаубиць; дивізіон важких гаубиць – 2 батареї; дивізіон кінної артилерії – 3 батареї по 4 гармати; дивізіон польової артилерії територіальної оборони – 2 батареї по 6 гармат; дивізіон гаубичної артилерії територіальної оборони – 2 батареї по 6 гаубиць; полк гірської артилерії – артилерійський дивізіон (4 батареї по 4 гармати) і гаубичний дивізіон (2 батареї по 4 гаубиці); полк фортечної артилерії – 2 або 3 батальйони, озброєні всім необхідним, починаючи від гармат і закінчуючи моторизованими мортирами [202, 764].

3.1.5. Транспорт і зв'язок. Окремими структурними одиницями у регулярній армії були *Інженерні війська* і бригада *Військ сполучень*.

У 1893 р. два інженерних і один піонерний полк були замінені на 15 окремих піонерних батальйонів. У 1912 р. вони були реорганізовані в 14 саперних і 8 піонерних батальйонів. Сапери переважно використовувалися для робіт технічного характеру при організації наступу, риття штолень і шахт, проведення складних фортифікаційних робіт і для будівництва (або навпаки, знищення) доріг. На початку війни кількість саперних частин збільшили на 2 батальйони. Піонери спеціалізувалися на будівництві

військових переправ і тимчасових мостів, організації перевезень через водні перешкоди. У 1913 р. понтонна секція, яка була створена в 1908 р. для наведення переправ, була реорганізована в понтонний батальйон. Його особовий склад набирився з Віденського округу поповнення (II армійський корпус), а дислокувався в Кремсі. Там же розташовувалася батальйонна школа для навчання молодого поповнення. У 1917 р. інженерні війська мали такий склад: 16 імператорських і королівських саперних батальйонів; 8 імператорських і королівських піонерних батальйонів; 1 імператорський і королівський мостобудівний батальйон; імператорська і королівська річкова рота мінерів [202, 767].

Важливе значення в армії відводилося комунікації. З цією метою створювалися спеціальні служби, які відали зв'язком і транспортом. Найважливішим був *залізничний зв'язок*. Ширина залізничного полотна в Австро-Угорщині визначалася загальноєвропейським стандартом – 1 435 мм. Існували також вузькоколійки – 760 мм, вперше застосовані в Боснії і Герцеговині. Звідти вони розповсюдилися по всій імперії. Ті залізниці, які будували в безпосередній близькості до лінії фронту і мали ширину колії 600 мм, отримали назву польових. Для організації залізничних перевезень на окупованих під час війни територіях існувала спеціальна організація – імператорські і королівські Військові залізниці. Вони були організовані за зразком звичайних цивільних і підпорядковувалися спільному Військовому міністерству. З початком війни 1914 р. ці залізниці перейшли в підпорядкування Верховного командування [86, 447].

Після окупації Габсбургами в 1878 р. Боснії і Герцеговини, Військові залізниці забезпечували роботу Військової залізниці Баня Лука–Берлін. Її штаб розташовувався в Бані Луці. Навіть після анексії цих територій в 1908 р. і, не зважаючи на будівництво нових залізниць, ця дорога залишилася підконтрольною Військовим залізницям.

З початком війни 1914 р. Військові залізниці перебравли всі повноваження і відповідальність за перевезення на окупованих територіях. Для цього їх розділили на дві секції. Східна секція відповідала за перевезення до Росії, а Південна секція здійснювала транспортування вантажів з Сербії і Румунії в Косово і Македонію. У жовтні 1917 р., після того як Австро-Угорщина окупувала значну територію Італійського королівства, в цьому регіоні була створена Південно-західна секція залізниці [80, 68].

Внаслідок підвищення ролі залізниць для переміщення військ, в 1875 році у складі Генерального штабу був створений відділ залізничного транспорту. Він мав повноваження корегувати мобілізаційні плани, втручатися у справи поповнення локомотивів і вагонів приватних залізничних компаній. Проте найголовніше його завдання стосувалося точного планування нових маршрутів державних залізниць відповідно до потреб армії. За інструкціями цього відділу державні і приватні залізниці були зобов'язані зберігати як військовий резерв 3 млн. тонн вугілля.

Військові плани щодо стратегічної ролі і значення залізниць змінювалися щорічно. Відповідно до передбачуваного театру воєнних дій вони одержували за латинською абеткою буквений шифр і друкувалися на кольоровому папері: „В” (Балкани, папір жовтий), „R” (Росія, папір білий) і „J” (Італія, папір голубий) [146, 124].

Перші місяці війни виявили значні недоліки цих планів, тому вся система залізничного зв'язку зазнала кардинальних змін. У складі спільного Військового міністерства, а згодом Верховного командування армією була встановлена посада Голови польових залізниць. Сам же відділ 27 вересня 1915 р. був трансформований в Центральне управління залізничних і пароплавних перевезень у складі Верховного командування. Як видно з назви, до колишніх завдань додали перевезення річковим і морським транспортом, а перевезення гужовим транспортом залишилося поза їх прерогативою. Оскільки у війну була втягнута вся економіка монархії, то Центральне управління забезпечувало не тільки військові, але й цивільні потреби. Персонал у нових умовах комплектувався військовослужбовцями і цивільними урядовцями. Серед останніх були представники від державних і приватних компаній. На рівні великих областей і у фронтових зонах, яких досягали Військові залізниці, Центральне управління було представлене Польовими управліннями перевезень. У 1917 р. таких Польових управлінь налічувалося 8 (1, 5–9, 11, 21). Для організації і контролю регіональних перевезень на великих залізничних вузлах Польові управління мали власні представництва. Найменшою ланкою були Вокзальні управління на великих залізничних станціях [204, 64-65].

На Дунаї і Адриатиці був водний еквівалент Польового управління – Управління морського транспорту. У 1917 р. воно було розквартироване в Рієці (Фіуме), а його представництва – в Спалато і Кастелнуово. На нижчому рівні були двадцять Управлінь корабельними стоянками на Дунаї (Відні, Будапешті та ін.). Управління групами кораблів знаходилися на Саві і Дунаї [157, 221].

Для вирішення нових специфічних завдань комунікації зв'язку, які назріли в умовах економічного розвитку, в 1883 р. був створений Залізничний і Телеграфний полк. Полковий штаб і 1-й батальйон розквартирувалися в Корнеубурзі, а 2-й батальйон – в Баня Луці. Кожен батальйон складався з чотирьох рот. У січні 1912 р. цей полк був розділений на два самостійні Залізничний (три батальйони) зі штабом у Корнеубурзі і Телеграфний.

З середини ХІХ ст. у системі зв'язку, крім посильних, все частіше використовували технічні нововведення. Так, під час військових маневрів в Оломоуці у 1853 р. вперше застосували електричний телеграф. Цією новинкою зацікавився імператор, який розпорядився працювати над його вдосконаленням з тим, щоб можна було використати у воєнних цілях. При Генеральному штабі в 1875 р. було утворено спеціальне Телеграфне бюро.

Поруч з телеграфом, починаючи з 90-х років XIX ст. почали використовувати телефон. У 1902 р. вперше під час маневрів задіяли безпроводовий телеграф – радіо [55, 130-132].

На початку XX ст. активізувалися наукові розробки в сфері цього виду зв'язку. У 1906 р. австрієць Роберт Лівен винайшов вакуумну лампу, яка стала основою дальшого розвитку радіотехніки. З 1912 р. в австро-угорській армії функціонувала служба радіопрослуховування, яка була підпорядкована розвідувальному відділу Генерального штабу. Практично вона не лише перехоплювала повідомлення, але й технічно визначала місцезнаходження радіостанції противника. Так, під час воєнних дій в липні 1914 р. саме радіорозвідка підтвердила дані агентурної розвідки про просування двох російських армійських корпусів в обхід четвертої австро-угорської армії, що дозволило австрійцям уникнути повного розгрому [100, 45-46].

Для послуг військових в 1907 р. були чотири радіостанції, а у 1911 р. їх число збільшилося удвічі. З утворенням спеціального Телеграфного полку на початку 1912 р. його штаб і два батальйони (1, 4) розмістилися в Санкт-Пелтені, а інші батальйони – у Шопроні (2) і Корнеубурзі (3). Цей полк був кадровий, тобто з неповними штатами: 68 офіцерів і 458 вояків-спеціалістів. Телеграфний полк міг забезпечувати зв'язком на відстань до 90 км. В 1913 р. був сформований другий полк зв'язку [202, 33-34].

Австрійські військові пильну увагу звертали на проблеми модернізації армії новою технікою з воєнною метою. Передусім йшлося про швидку доставку відомостей, військових наказів, командування в різні частини монархії, перевезення важкої артилерії. Історію австро-угорського військового автотранспорту започаткував 1898 р. Тоді вперше була використана вантажівка тоннажністю до п'яти тонн для перевезення боєприпасів. Перший мотоцикл використав ординарець (вістун) під час маневрів у 1903 р. Дальшому розвитку автотранспорту сприяло створення в 1904 р. Технічного військового комітету. У лютому 1906 р. при сприянні Генерального штабу і австрійського автоклубу резервісти, власники автомашин, створили Добровільне автомобільне об'єднання. Його члени зобов'язувалися у мирний час разом зі своєю технікою брати участь у військових маневрах, а у випадку війни – негайно вступити у регулярну армію. У перших великих маневрах австро-угорських військ вони взяли участь в тому ж у 1906 р. Однак, цей вид транспорту викликав тоді невдоволення у імператора, оскільки коні лякалися моторного шуму. Тим не менше, восени 1906 р. було створене Угорське добровільне механізоване об'єднання, а у 1908 р. – аналогічне мотоциклетне.

Зважаючи на такий технічний поступ в армії, у травні 1907 р. начальник Генерального штабу доповів імператору про потребу комплектування армійських частин *автотранспортом*. В першу чергу їх передбачалося використати для перевезення важкої артилерії, підвезення продовольства та для потреб вищого командування. Проте на той час ця

ідея не знайшла підтримки в імператора, який до автотранспорту поставився скептично і продовжував віддавати перевагу коням. Для того, щоб переконати імператора у перевагах автомобільного транспорту, йому запропонували проїхатися на автомашині з палацу на вокзал, а потім на маневри. Враховуючи позицію монарха, а також відсутність відповідних коштів, військове відомство пішло на компроміс і запропонувало утворити Добровільний автомобільний корпус [57, 162].

У 1907 р. розпочали роботу курси для офіцерів-резервістів, число яких швидко розширювалося. Протягом 1909–1914 рр. виникли військові автошколи у Відні, Кракові, Перемишлі, Трієсті [45, 41; 46, 17]. Вони мали також власний автопарк. Таким чином, у розпорядженні австро-угорської армії напередодні Першої світової війни виявилася велика кількість автомашин, залучених внаслідок мобілізації. Крім цього, військові в обмеженій кількості купували автомашини. Частина з них використовували для своїх потреб, а решту передавали для тимчасового користування приватним особам.

Технічний розвиток транспортних засобів відбувався у тісному поєднанні з індустрією. Військові ставили вимогу, щоб вантажівка (3–5 тонн) мала гарантію пробігу 3 тис. км. Використовували моделі Seilwinden, Seilwindewagen і Scheinwerferwagen. Цікавою технічною новинкою стало використання автодвигуна для вироблення електроенергії (1912 р.) [80, 68]. На початку 1914 р. австрійська армія мала у своєму розпорядженні 63 легкових машини, 87 тягачів, 21 автомашину-майстерню, 51 вантажівку для доставки продовольства, 600 вантажівок по всій країні і 12 приватних вантажівок, які фінансувалися військовим відомством. Крім цього, передбачалося купити впродовж цього року 120 тритонних „Фіати”, 14 автомайстерень (по одній на корпус), три автомайстерні для потреб тилу, два електропоїзди і 180 вантажівок. Останні мали передаватися приватним особам для тимчасового користування. Таким чином, всього в австрійській армії мало бути більше однієї тисячі вантажівок. Крім цього, у приватному користування населення мало більше 6 тис. автомашин [202, 34–36].

Був також розроблений детальний план мобілізації автомашин на випадок воєнних дій. Згідно з ним кожний корпус отримував три автоколони – вантажівок, легкову і бензозаправну. Одна тисяча автомашин призначалася для особистих потреб командування, а 1,5 тис. – для підвезення продовольства [146, 118]. У 1914 р. було вже 4 таких роти. Внаслідок мобілізації у 1914 р. був створений автомобільний дивізіон, який нараховував 58 транспортних колон.

Незадовго до початку війни при деяких стрілецьких батальйонах почали формувати роти велосипедистів, а 1915 р. вони були розширені до 3 велосипедних батальйонів.

Обозні війська призначались для доставки необхідних запасів в армію. У 1910 р. вони були реорганізовані в 16 дивізіонів, які дислокувалися при штабах 16 армійських корпусів.

Транспорту і зв'язку в австро-угорській армії приділялася, як бачимо, належна увага. Це пов'язувалося з наявною великою територією, розвитком військової техніки, модернізацією армії.

3.1.6. Підрозділи спеціального призначення. В австро-угорській армії діяли підрозділи спеціального призначення: медико-санітарна служба, ветеринарна служба та жандармерія.

Спеціальна *Військова медично-санітарна служба* була утворена в 1869 р. з числа спеціалістів – випускників військових шкіл і добровольців-однорічників. З часом її склад розширився. Для потреб військових виникали спеціальні школи, лабораторії, формувалися аптеки. З 1886 р. військових лікарів направляли на річні стажування в університетські клініки Відня, Праги, Граца, Інсбрука, Кракова, Будапешта, Клаузенбурга, де вони вдосконалювали свої знання у хірургії та інших сферах медицини.

Санітарні служби були в кожному підрозділі. У всіх полках з 1897 р. існували спеціальні школи для підготовки санітарів. На початку ХХ ст. виникли спеціальні відділення для попередження і лікування епідемічних хвороб, були запроваджені нові форми транспортування хворих різними видами транспорту. Розширювався лікарський склад з числа вузько кваліфікованих спеціалістів (бактеріологів та ін.) [202, 419].

Наприкінці ХІХ ст. офіційна статистика зафіксувала такі хвороби, які найчастіше мали місце в армії: порушення органів травлення, підвищення температури, простуда вуха і горла, кашель, грибок ніг, розладнання нервової системи, сифіліс. У 1894–1903 рр. зросли захворювання на бронхіт, сифіліс, болі живота і кишок, а також травми. Серед епідемій мали місце холера 1886 р. (115 захворювань, з яких 43 смертельні), 1892–1893 рр. (84 захворювання, з яких 36 смертельні, дизентерія 1892 р. (1 208 випадків).

Медична служба загальної армії управлялася 14-м відділом Військового міністерства. У мирний час вона складалася з 27 санітарних підрозділів. Вони обслуговували 25 гарнізонних госпіталів, у тому числі 18 – ландвера і 7 – гонведа. Ці госпіталі розташовувалися в тих містах, де дислокувалося командування армійських корпусів або була сконцентрована велика кількість військових частин: Відні (1, 2), Перемишлі (3), Лінці (4), Брно (5), Оломоуці (6), Граці (7), Любляні (8), Трієсті (9), Інсбруці (10), Празі (11), Йозефштадті (12), Терезієнштадті (13), Львові (14), Кракові (15), Будапешті (16,17), Комарно (18), Братиславі (19), Кошице (20), Темешоарі (21), Нагішебені (22), Загребі (23), Рагузі (24), Сараєво (25), Мостарі (26), Бадені (27) [39, 175].

У населених пунктах з гарнізоном в 500 осіб були організовані військові госпіталі, де не лише опікувалися хворими, але й діяли курси підготовки санітарів з носилками і санітарів з перев'язувальним матеріалом.

Міста з гарнізоном від 300 до 500 чоловік мали лікарні, в яких лікували запалення легень і нетранспортабельних хворих. У кожній казармі був організований медпунк. Крім того у віданні медичної служби знаходилися 11 бальнеологічних курортів (Баден, Карлсбад, Теплице, Тренчин та ін.) [39, 201].

Австрійський ландвер мав 18 госпіталів, аналогічних військовим госпіталям регулярної армії (Тешин, Краків, Оломоуц, Кремсаєр, Грац, Клагенфурт, Егер, Пльзень, Хохенмаут, Літомержіце, Часлау, Жешув, Ярослав, Стрий, Лінц, Сант-Пелтен і Вельсе). Крім того в його віданні знаходилися 56 лікарень для гарнізонів з особовим складом менше 500 чоловік [39, 202-203].

Угорська територіальна оборона (гонвед) мала у своєму розпорядженні окремих гарнізонний госпіталь в Будапешті, сім військових госпіталів і один санаторій [202, 529-531].

До складу *ветеринарної служби* австро-угорської армії входили ветеринари і ковалі (для підковування коней). Ветеринарів вербували з числа випускників Вищої ветеринарної школи у Відні і з ветеринарів резерву, що пройшли дійсну військову службу як однорічних добровольців. Всі ветеринарні фахівці були організовані в особливий корпус військових урядовців. Він складався з трьох груп: для спільної армії, австрійського ландвера і угорського гонведа. Весь ветеринарний штат був розподілений між Третім відділом військового міністерства, штабами корпусів, Угорським міністерством оборони і Угорським інспектором кавалерії.

Ковалі, крім своїх основних функцій, були зобов'язані допомагати ветеринарам. Вони вербувалися з числа унтер-офіцерів і солдатів, що прослухали у Відні або Будапешті спеціальний курс з підковування коней при Вищій ветеринарній школі у Відні. Ця школа була призначена для навчання цивільних і військових ветеринарів і професійній підготовці ковалів. Факультет очолював професор, а військове відділення – штаб-офіцер. Викладацький склад складався з професорів, урядовців, помічників і т.д. Головний ветеринарний курс тривав чотири роки, а для ковалів – три роки. Ще чотири тижні підготовки передбачалися для тих випускників, які далі вибрали військову службу.

В армії Австро-Угорської імперії ветеринари не відносилися до офіцерів технічних служб. Вони склали особливу категорію військових урядовців з власними рангами, а саме: *Oberstabstierarzt* (підполковник), *Stabstierarzt* (майор), *Militaerobertierarzt* (капітан), *Militaertierarzt* (оберлейтенант), *Militaeruntertierarzt* (лейтенант), *Militaertierarztlichepraktikant* (прапорщик).

У 1914 р. найстаршим за посадою і званням офіцером у ветеринарному корпусі був підполковник Йозеф Лоренц, який працював у Військовому міністерстві. До 1918 р. це звання вже мали 8 ветеринарів. Виходячи з ветеринарного табелю про ранги, можна припустити, що до складу кавалерійського чи полку польової артилерії входили один або два

ветеринари [202, 531-532].

В структурі армії значне місце відводилося *жандармерії*. Це була воєнізована організація, яка мала завдання підтримувати громадський порядок і забезпечувати державну безпеку, а під час війни – функції воєнної поліції при штабах різного рівня. Жандармський склад вербувався з середовища офіцерів та нижніх чинів, які відбули дійсну службу в спільній армії чи австрійському ландвері або гонведі.

Історія жандармерії започаткована у 1849 р., коли Габсбурги та їх уряд гарячково шукали нових, ефективних форм забезпечення громадського порядку, політичної стабільності в країні. Первісно жандармерія утворила складову частину австрійської армії і до її складу входили лише військові з відзнаками [162, 13]. На основі „Тимчасових приписів про жандармерію”, затверджених розпорядженням міністерства внутрішніх справ від 16 січня 1850 р., у коронних землях було сформовано 16 полків (по 1 000 осіб). Окремий полк був сформований для Галичини і Буковини. Крім цього, у 1850 р. утворили особливий підрозділ жандармерії чисельністю 100 осіб, основним завданням якого було забезпечення недоторканості та безпеки імператора, його сім'ї та двору.

Загальна мета жандармерії, як зазначалося у Службовій інструкції 1851 р., полягала в дотриманні спокою і безпеки краю, жителів і власників. Всі службові справи жандармів поділялися на самостійні (повсякденні) і за особливим розпорядженням. Пости складалися з піших або кінних жандармів з підкапралом, капралом і вахмістром.

В усіх коронних землях були організовані крайові управління на чолі з крайовими комендантами жандармерії. У повітах діяли повітові комендатури жандармерії, які керували роботою жандармських постів. На кожному з таких постів знаходились кінні чи піші жандарми на чолі з вахмістром. Залежно від місцевих обставин їх чисельність коливалась від 3 до 10 осіб [120, 261].

Після 1860 р. жандармерія була радикально скорочена – до 10 полків і 7 923 офіцерів і рядових особового складу. 4-й полк був створений у Львові для Галичини та Буковини. У 1866 р. 10 жандармських полків перетворено в 15 жандармських команд. З них Одинадцята команда призначалася для Галичини і Буковини з розташуванням у Львові. Це розпорядження особливо не позначилось на стані жандармерії чи на визначенні її обов'язків. У 60-і роки жандармерія перестала бути суто воєнізованим органом безпеки. Відповідно до імператорського рішення від 14 листопада 1859 р. та міністерського розпорядження від 16 липня 1860 р. у військовому і дисциплінарному відношенні вона підпорядковувалася військовому вищому командуванню, а у службовому й економічному – міністерству внутрішніх справ. Закон від 25 липня 1871 р. визначив службову оплату і порядок забезпечення жандармерії. Так, для вахмістра встановлювалася платня 600 флоринів, для рядового жандарма – 400 [24, 122].

Остаточну організацію і структуру жандармерії, яка була чинною до Першої світової війни, визначив закон від 26 лютого 1876 р. Ця воєнізована організація складалася з імператорсько-королівської жандармерії (австрійської), королівської жандармерії (угорської), королівської угорсько-хорватсько-славонської жандармерії, імператорського і королівського корпусу жандармів у Боснії і Герцеговині (у 1878–1908 рр.).

Тоді ж вийшла чергова „Службова інструкція жандармерії”. Перший розділ закону регламентував призначення жандармерії, її місце і права при виконанні служби. У першому параграфі зазначалося, що „жандармерія є військово організованим однорідним вахтовим організмом, призначеним для збереження громадського порядку, спокою і безпеки” [162, 67]. Поза цим призначенням жандарми не могли бути використані ніякими військовими чи цивільними службами (як наприклад, для доставки розпоряджень і т. ін.).

Стосовно громадської служби безпеки жандармерія підпорядковувалась політичним крайовим відомствам, а відносно військових, адміністративних та економічних справ – своїм начальникам. Послугами жандармерії були уповноважені користуватися також суди і прокуратури. Регулювання співпраці жандармерії з місцевою поліцією покладалось на службове відомство. У „Службовій інструкції жандармерії” це питання регламентувалося більш детально. Зокрема, підкреслювалось, що в „локально-поліційних справах, вона, як правило, повинна мати тільки наглядовий і підтримуючий вплив на громадян”.

Особи, що знаходились на жандармській службі, у штрафних справах підлягали військовим законам і дисциплінарним приписам. Судове покарання їх покладалось на військові суди, а позбавлення волі проходило у військових штрафних закладах.

Органи політичного управління не мали дисциплінарних прав щодо жандармів, не могли їх нагороджувати чи карати. Якщо вони вважали жандарма гідним нагороди, то могли звернутися з відповідною ініціативою до керівництва жандармерії. В разі бажання покарати жандарма політичні органи повинні були проінформувати про це його військового начальника і просити повідомлення про наслідки розслідування. В свою чергу жандарм мав право подавати скарги на цивільних осіб лише своєму військовому начальнику, який з огляду на предмет скарги та на службові інтереси, мав звернутися до безпосереднього начальства цивільних осіб або подати донесення вищій жандармській установі чи визнати скаргу підлеглого безпідставною. В законі регламентувалось право жандармів „з обережністю застосовувати зброю”: для самооборони, для подолання опору при намаганні зірвати виконання службових обов’язків, для зриву втечі небезпечних злочинців, якщо відсутні інші засоби для затримання [107, 191-195].

Другий розділ закону визначив органічний склад і розміщення жандармерії. Ось як виглядала з цього часу структура австрійської жандармерії. Штаби команд і їх сфера дії визначалися так: I – Відень (Нижня Австрія), II – Прага (Чехія), III – Інсбрук (Тіроль і Форарльберг), IV – Брно (Моравія), V – Львів (Галичина), VI – Грац (Штирія), VII – Трієст (Істрія), VIII – Лінц (Верхня Австрія), IX – Задар (Далмація), X – Опава (Сілезія), XI – Зальцбург (Зальцбург), XII – Любляна (Крайна), XIII – Чернівці (Буковина), XIV – Клагенфурт (Каринтія).

У команді жандармерії для Львова і Буковини проходили службу українці на рядових посадах та посадах нижчого командного складу.

Угорська жандармерія ділилася на округи (8), крила і загони. Угорсько-хорватсько-славонська жандармерія мала таку ж структуру що й угорська, а її штаб знаходився у Загребі. Боснійсько-герцеговинську жандармерію зі штабом у Сараєво очолював генерал-майор або полковник. Вона ділилася на крила, загони і пости. Був також один корпус жандармів прикордонної варти.

Під час виконання службових обов'язків всі жандармські чини носили на лівій руці, вище ліктя, широку пов'язку (54 мм) жовто-чорних кольорів. Незважаючи на різний дизайн, на всіх пов'язках був напис „Польова жандармерія”. Жандарми розрізнялися також головним убором: австрійські носили звужений доверху шолом, а угорські – чорний капелюх.

В австрійській жандармерії кожен крайову команду очолював штаб-офіцер. Крайові команди поділялися на окружні під командуванням ротмістра або лейтенанта. Така команда передбачалася у кожній з земель, депутати якої були представлені у парламенті. Число окружних команд було неоднаковим. Так, у віденській крайовій команді було десять окружних, а у львівській – лише п'ять. Окружні команди ділилися на повітові під командуванням старших унтер-офіцерів. Найнижчою структурою був жандармський пост.

Офіцери і унтер-офіцери (штаб-вахмістри) мали на озброєнні піхотну офіцерську шаблю і револьвер або пістолет. Інші нижні чини користувалися особливими карабіном зі штиком і шаблею [87, 32].

Для прийому на службу в жандармерію встановлювався ряд вимог. До числа обов'язкових належало австрійське підданство, вік від 20 до 40 років, фізичне здоров'я, знання мови краю проходження служби, достатнє вміння читати, писати і рахувати. Поступаючий на службу до жандармерії зобов'язувався прослужити не менше 4-х років. Це стимулювалось і економічно. Після трьох років служби для рядових жандармів установлювалась надбавка у 50 крон, після 6 – 100 крон, після 12 – 150 крон і після 18 – 200 крон. Прийом до штату рядового складу міг відбутися тільки при наявності нижчого військового чину. Підвищення ж до керівника поста залежало від здачі іспиту, якому мусило передувати навчання в командах крайової жандармерії та пробної служби на одному з жандармських постів. Тривалість теоретичного навчання і пробної служби

не перевищувала одного року. Спеціальний іспит передбачався для зайняття офіцерської посади в жандармерії. Жандармських офіцерів усіх звань призначав безпосередньо імператор. Офіцери і рядові обов'язково складали присягу жандармської служби. Ця присяга складалася усно перед крайовим комендантом, її текст підписувався і зберігався в крайовій канцелярії.

На посаду коменданта крайової жандармерії призначалися старші офіцери з необхідним досвідом служби. Переміщення коменданта та інших штабних офіцерів відбувалося лише із важливих службово-тактичних міркувань і оформлялося імператорським розпорядженням за поданням міністра внутрішніх справ і крайового президента. Переміщення рядового складу крайової команди належало до компетенції жандармського. Вихід офіцерів жандармерії у відставку відбувався за приписами для армії. Звільнення рядових жандармського корпусу відбувалося через невідповідність посаді під час пробної служби, після завершення терміну служби, при скороченні рядового складу, через вчинення злочину, у зв'язку із погіршенням стану здоров'я.

Законодавство намагалось забезпечити якомога вищий статус особи жандарма, обов'язковість його розпоряджень. У одинадцятому параграфі закону від 26 лютого 1876 р., зокрема, говорилося: „У випадках свого службового втручання проти осіб жандарм повинен користуватися формулою „Іменем закону” на мові краю, і кожний (без різниці, чи це цивільний, чи військовий) зобов'язаний підкоритись його вимозі”. В службовій інструкції жандармерії визначалось, що кожен повинен звертатися до жандарма на „Ви” і ніколи публічно його не ображати.

За законом 1876 року вся жандармерія підпорядковувалася австрійському і угорському військовим міністерствам. У 1879 р. був виділений окремий жандармський корпус для Боснії і Герцеговини. Жандарми брали участь переважно у придушенні антимонархічних виступів, слідкували за суспільними настроями. Їх число постійно збільшувалося. Якщо у 1876 р. в монархії було 5 600 жандармів, до на початку війни 1914 р. їх кількість досягнула майже 14 тис. (278 офіцерів, 208 фінансових і канцелярських службовців, 1 351 вахмістр, 11 591 жандарм (вони розподілялись між 145 відділеннями і 3 970 постами) [42, 56]. Ось як виглядав штатний жандармський розпис наприкінці 1913 р. на Буковині: 1 штабний офіцер, 8 старших офіцерів, 13 повітових вахмістрів, 2 вахмістри-обліковці, 2 вахмістри-ад'юнкти, 2 вахмістри-інструктори, 147 начальників постів, 544 жандарми.

Складовою частиною війська був також *поліційний* корпус, який підпорядковувався Військовому міністерству. Центрами поліційних корпусів були Відень (з 1868 р.), Трієст (з 1868 р.), Львів (з 1869 р.), Краків (з 1872 р.), Перемишль (з 1893 р.). Угорський поліційний корпус з 1872 р. підпорядковувався Угорському військовому міністерству і доповнював гонвед. Поліційні корпуси ділилися на загони. Так, львівський і

краківський загони, під командуванням капітанів, нараховували відповідно 560 і 510 осіб. Перемишльський загін, очолюваний обер-офіцером, налічував 100 осіб.

Отже, на початку 1914 р. в Австро-Угорщині було 14 імператорсько-королівських територіальних жандармських комендатур, 8 королівських угорсько-хорватославонських жандармських округів, боснійсько-герцеговинський корпус жандармів та імператорський і королівський військово-поліцейський корпус прикордонної варти.

Для *церковних питань* в армії у Військовому міністерстві була утворена спеціальна комісія. В її компетенції знаходилася вся душпастирська служба в австро-угорській армії. Були офіційно прийняті три релігії (християнська, іудейська та іслам) і чотири християнські конфесії (римо-католицька, греко-католицька, православна, протестантська). У армії кожному представляв священник, прирівняний в чині до капітана [22, ф. 11, спр. 1156, арк. 4].

Дотримання названих релігійних культів і пошана до такої кількості конфесій було викликане необхідністю зберегти у військовослужбовців їхні відчуття, що сприяють дотриманню дисципліни і відданості імператору, а також, щоб перешкоджати виникненню релігійних чи конфесійних конфліктів у військах [101, 34].

Отже, підрозділи спеціального призначення займали вагоме місце в структурі австро-угорських збройних сил. Медично-санітарна служба відповідала за здоров'я військовиків і санітарний стан у військових частинах, мала свої госпіталі і санаторії. До складу ветеринарної служби входили ветеринари і ковалі, які складали особливий корпус військовослужбовців. Серед підрозділів спеціального призначення були військова жандармерія і поліція. Вони мали завдання підтримувати громадський порядок і забезпечувати державну безпеку.

3.2. Українці в територіальних і національних формуваннях

Територіальна система комплектування австро-угорської армії дає можливість виявити її національний склад і ступінь участі в ній українців зокрема. За офіційною статистикою, на початку ХХ століття в Австро-Угорщині проживало майже 4 млн. українців, які складали близько 8 % населення країни [35, 1].

До 1914 р. вся імперія була розділена на 16 корпусних округів. В межах одного такого округу проводився набір рекрутів для поповнення розквартированих на цій території підрозділів. Таким чином, військова частина формувалася постійно з одної місцевості. Виходячи з цього українці були представлені у всіх родах зброї австро-угорських сухопутних військ.

Українські етнічні землі були розділені між такими корпусними округами, які позначались римськими цифрами: X – Австрія (Центральна Галичина, штаб корпусу в Перемишлі), XI – Австрія (Східна Галичина і

Буковина, штаб у Львові), VI – Угорщина (Південно-Східна Словаччина і Закарпаття, штаб у Кошице). Крім того, контингентом з українців, у зв'язку з постійною передислокацією полків, поповнювався особовий склад австрійських військових частин у таких корпусних округах: I – Австрія (Моравія, Сілезія і Західна Галичина, штаб знаходився у Кракові), II – Австрія (Нижня і Верхня Австрія, Зальцбург, штаб знаходився у Відні), XIV – Австрія (Тіроль, штаб знаходився в Інсбруку) [74, www.ah.milua.org].

Перед війною українці відбували службу в 19 піхотних полках спільної австро-угорської армії: 9-й графа Карла Йосифа Клерфо де Круа (73 % особового складу), 10-й короля Швеції Густава V (47 %), 15-й генерала від інфантерії барона Фрідріха фон Джордже (62 %), 20-й принца прусського Генріха (10 %), 24-й генерала кавалерії Генріха Кюммера фон Фалькенфельда (10 %), 30-й генерала від інфантерії Франца фон Шьодлера (59 %), 41-й генерала кавалерії ерцгерцога Євгенія (27 %), 45-й фельдмаршал-лейтенанта ерцгерцога Йосифа Фердинанда (47 %), 55-й короля Чорногорії Николи I Петровича Негоша (59 %), 58-й полковника ерцгерцога Людвіга Сальватора (72 %), 65-й генерала від інфантерії ерцгерцога Людвіга Віктора (25 %), 66-й генерал-майора ерцгерцога Петра Фердинанда (22 %), 67-й генерал-фельдцейхмейстера барона Пауля Край де Крайова і Тополя (точних статистичних відомостей не виявлено), 77-й герцога Вюртемберзького Філіпа (69 %), 80-й великого герцога Саксен-Веймар-Айзенах, герцога саксонського Вільгельма (68 %), 85-й генерала кавалерії Йосифа Гаудернака фон Кіс-Деметр (33 %), 89-й генерала від інфантерії Євгенія фон Альборі (60 %), 90-й генерала від інфантерії Адольфа Горзетскі фон Горнталь (60 %), 95-й генерала від інфантерії Германа Кьовес фон Кьовесгаза (70 %). В 1917 р. українці увійшли ще до семи новостворених полків: 109-й (63 %), 110-й (17 %), 115-й (67 %), 124-й (59 %), 125-й (18 %), 130-й (62 %) і 134-й (точніших статистичних відомостей не виявлено).

Перераховані піхотні полки входили до складу наступних стрілецьких дивізій: 2-ї (штаб в Ярославі), 4-ї (Брно), 10-ї (Йозефштадті), 11-ї (Львові), 15-ї (Мішкольці), 24-ї (Перемишлі), 27-ї (Кошице), 30-ї (Львові), а згодом брали участь в бойових діях трьох піхотних дивізій, а саме 50-ї, 53-ї і 59-ї.

Нумерація батальйонів співпадала з номерами дивізій. Українці проходили службу в 14 штурмових батальйонах при 2-й (25 % особового складу), 4-й (18 %), 9-й (32 %), 10-й (30 %), 11-й (53 %), 15-й (точні відомості по дивізії відсутні), 24-й (57 %), 27-й (точні відомості по дивізії відсутні), 30-й (14 %), 43-й (25 %), 45-й (33 %), 54-й (33 %), 56-й (18 %) і 59-й (27 %) піхотних дивізіях. Українці були також в семи егерських батальйонах, які входили до складу 3-ї, 8-ї і 30-ї піхотних дивізій: 13-му (36 % особового складу), 14-му (47 %), 18-му (59 %), 27-му (27 %), 30-му (70 %) і 32-му (точні відомості відсутні).

Українці були представлені в одинадцяти піхотних полках територіальної оборони, які входили до складу австрійських 43-ї (штаб у Львові) і 45-ї (Перемишлі) та угорських 20-ї (Наді-Вараді) і 39-ї (Колошварі) гонведних дивізій. Конкретніше це виглядало так: 18-й перемишльський полк ландвера (47 % особового складу), 19-й львівський полк ландвера (59 %), 20-й станіславівський полк ландвера (72 %), 22-й чернівецький полк ландвера (27 %), 32-й новосончський полк ландвера (9 %), 33-й стрийський полк ландвера (73 %), 34-й ярославський полк ландвера (20 %), 35-й золочівський полк ландвера (68 %), 36-й коломийський полк ландвера (70 %), 11-й мукачевський полк гонведу (10 %), 12-й сатмарський полк гонведу (точніші відомості відсутні) [74, www.ah.milua.org].

Австро-угорська кавалерія була представлена різними видами, які розрізнялися обмундируванням і комплектуванням. В гусари брали тільки мешканців Угорщини, в драгуни – Австрії і Угорщини, а в улани – Галичини, Чехії і Хорватії. Українці відбували службу, а згодом і воювали в одному драгунському (9-й фельдмаршала ерцгерцога Альбрехта (29 % особового складу) і шести уланських полках (3-й фельдмаршала ерцгерцога Карла (26 %), 4-й імператора Франца Йосифа (65 %), 6-й імператора Йосифа II (40 %), 7-й наступника австрійського престолу генерала кавалерії ерцгерцога Франца Фердинанда (72 %), 8-й генерала кавалерії графа Карла Ауерсперга (80 %), 13-й генерала кавалерії Едуарда фон Бьом-Ермоли (55 %). Ці кавалерійські полки входили до складу 3-ї (штаб у Відні), 4-ї (Львові), 6-ї (Ярославі), 7-ї (Кракові) і 8-ї (Станіславові) кавалерійських дивізій [74, www.ah.milua.org].

Кавалерія австрійської територіальної оборони була представлена трьома кавалерійськими бригадами з уланських полків ландвера. Українці відбували службу в двох уланських полках ландвера – 1-му (65 % особового складу) і 3-му (26 %). Обидва вони входили до складу 3-ї бригади, штаб якої розміщувався у Львові. У кавалерійські частини угорської територіальної оборони (гонведу) українців для проходження військової служби не закликали.

Щодо артилерії, то українці служили в шести полках польової артилерії, двох гаубичної і в трьох дивізіонах важких гаубиць, які входили до складу 2-ї, 11-ї, 12-ї, 24-ї і 30-ї піхотних дивізій. Дивізіон кінної артилерії прирівнювався до артилерійського полку і додавався для потреб кавалерійській дивізії. Українці були у двох дивізіонах, доданих четвертій і шостій кавалерійським дивізіям. Вояки з українців складали також більшість у двох артилерійських полках гірської артилерії, які входили до складу Першої стрілецької дивізії (штаб у Брессаноні) [74, www.ah.milua.org].

В армійських корпусах, які мали на своїй території великі фортифікаційні укріплення, була передбачена наявність полків фортечної артилерії. Вона складалася з шести полків і восьми батальонів, об'єднаних

у 5 бригад. Українці проходили службу в одному полку з 3-ї бригади, штаб якої знаходився в Перемишлі. Вони були представлені в двох дивізіонах польової і двох гаубичної артилерії.

Таким чином, українці входили до складу таких артилерійських частин: 23-й полк польової артилерії (60 % особового складу), 29-й полк польової артилерії (20 %), 30-й полк польової артилерії (66 %), 31-й полк польової артилерії (69 %), 32-й полк польової артилерії (55 %), 33-й полк польової артилерії (43 %), 10-й гаубичний полк (24 %), 11-й гаубичний генерал-майора барона Йосифа фон Смола (52 %), 10-й кінно-артилерійський дивізіон (36 %), 11-й кінно-артилерійський дивізіон (57 %), 1-й важкий гаубичний дивізіон (21 %), 10-й важкий гаубичний дивізіон (46 %), 11-й важкий гаубичний дивізіон (46 %), 10-й полк гірської артилерії (46 %), 11-й полк гірської артилерії (48 %), 3-й полк фортечної артилерії (50 %), 43-й дивізіон польової артилерії ландвера (55 %), 45-й дивізіон польової артилерії ландвера (60 %), 43-й гаубичний дивізіон ландвера (55 %), 45-й гаубичний дивізіон ландвера (60 %) [74, www.ah.milua.org].

Австро-угорська армія широко використовувала різні інженерні підрозділи. Вояки з українців були представлені в двох саперних – 10-му (30 % особового складу) і 11-му (48 %) та в одному піонерному – 10-му (30 %) батальонах, які входили до складу 11-ї та 24-ї піхотних дивізій [42, 37].

Тилове забезпечення австро-угорської армії в 1914 р. складалося з 16 обозних дивізіонів, які були зведені в три обозні полки. Українці входили до складу двох обозних дивізіонів – 10-го (30 % особового складу) і 11-го (48 %), та обслуговували потреби двох корпусів, які розташовувалися на території Галичини – X і XI. Війна внесла значні корекції щодо тилового забезпечення армії і на початку 1917 р. обоз був повністю реорганізований. Замість нього були сформовані 266 автоколон і 755 обозних транспортів [58, 47]. Принцип територіального, а отже й частково національного, формування був таким чином остаточно втрачений.

Цікавою сторінкою в історії австро-угорської армії були українські національні формування. Їх утворенню передувала діяльність ряду недержавних організацій спортивного і парамілітарного типу, які виникали в Галичині і Буковині наприкінці XIX – на початку XX ст. Першими з них стали сформовані в 1894 р. спортивно-гімнастичні „Соколи”. Вони діяли легально і мали затвержені центральною владою статuti. Напередодні Першої світової війни вже було близько 900 таких груп, об’єднаних єдиним центром – „Сокил-Батько”. Починаючи з 1909 р. при сокильських організаціях формуються напіввійськові групи – „Стрілецькі курені”, число яких у 1914 р. досягло 300 [98, 17].

З 1900 р. з’являється нове українське об’єднання – „Січ”, статут якого передбачав пожежно-спортивний профіль. Такий напрям діяльності дозволяв проводити тренувальні збори з холодною зброєю, передовсім вправи з гуцульським топірцями і списами.

У квітні 1908 р. у Станіславові (тепер Івано-Франківськ) відбувся з'їзд делегатів „Січей”, який обрав центральний орган – „Головний січовий комітет”. Він розмістився у Коломиї. У грудні 1912 р. цей комітет реорганізували в „Український Січовий Союз” на чолі „Генеральною старшиною”, яка вже мала свою резиденцію у Львові. Він об'єднав всі „Січі”, крім буковинських. Останні мали власний „Січовий союз”. Чергова реорганізація „Січей” відбулася в 1912 р. На цей раз вони були організовані по повітах, з відповідними радами на чолі. Повітову раду очолював кошовий отаман. Напередодні війни було вже майже тисяча таких січових організацій [98, 26].

Українським аналогом скаутського руху був „Пласт”, який спочатку виник нелегально серед шкільної молоді Львова в 1911 р. Групи пластунів формувалися при названих уже організаціях – „Соколах” і „Січах”.

Відкрито воєнізований характер мали „Січові стрільці”, учасники яких вправлялися з вогнепальною зброєю. Перші їх легальні організації виникли у березні 1912 р. у Львові. Вони формувалися за подібним статутом, якого дотримувалися аналогічні польські об'єднання. Формально „Січові стрільці” були самостійними об'єднаннями. Проте більшість їх формувалися при „Січах”, а центральним органом була „Стрілецька секція” при „Українському Січовому Союзі”. З 1913 р. „Січові стрільці” виникають також при сокільських організаціях. У зв'язку з виниклими протиріччями між рядом низових організацій і „Українським Січовим Союзом” на початку 1914 р. у Львові було організоване друге стрілецьке об'єднання – „Січові стрільці-2”, яке вже через два місяці об'єдналося з „Українським Січовим Союзом”. Всього напередодні війни в Галичині було близько 50 стрілецьких організацій [99, 293-294].

27–28 червня 1914 р. у Львові відбувся святковий огляд всіх, спортивного типу організацій – „Соколів” „Січей”, „Пласту” і „Січових стрільців”. Він присвячувався сторіччю від дня народження Тараса Шевченка і зібрав майже 12 тис. учасників. Як виявилось пізніше. Це був перший і останній такий масовий форум. Більшість їх членів вже через місяць склали основу Легіону Українських Січових Стрільців (УСС) у складі австро-угорської армії.

Його утворенню передували політичні події, пов'язані з першими місяцями війни. На початку серпня 1914 р. всі українські галицькі політичні партії об'єдналися в „Головну українську раду”, яка створила „Українську Бойову Управу” і яку очолив відомий організатор „Січей” Кирило Трильовський. 6 серпня обидві організації виступили з маніфестом, яким закликали об'єднатися під прапорами Українських Січових Стрільців для створення добровольчого військового підрозділу – легіону. Його формування відбувалося на підставі імператорського патенту, виданого ще у 1851 році. [104, 29]. При цьому доречно зауважити, що на початку Першої світової війни подібні легіони створили ще поляки і албанці. Всі вони призначалися для ведення воєнних дій в тилу ворога на

національних територіях. Однак національні діячі прагнули використати їх в боротьбі за національну державу. Першими виступили поляки, але населення Східної Польщі не підняло очікуваного повстання і легіонерам довелося повернутися. Після цього австрійський генеральний штаб переглянув плани використання національних добровольчих військових формувань, і перетворив їх на звичайні військові частини. Такою була й доля українського Легіону Січових Стрільців [11, ф. 352, оп. 1, спр. 296; 12, ф. 353, оп. 1, спр. 235, 279].

Українська громадськість на той час ще не була готовою створити власне військо. Ті невеличкі, слабо зорганізовані й мало навчені кадри, січового стрілецтва, що постали в краю до війни, не могли опанувати вимог назрілих потреб воєнного часу. Бракувало військово освічених людей і грошей. З другого боку. Були значні перешкоди організаційного характеру, передовсім від австрійської влади. Хоча віденський уряд дозволив організувати легіон, на місцях адміністрація, яку склали переважно польські службовці, свідомо гальмували процес його формування. Це проявлялося у відсиланні добровольців на провінції, відмові видавати зброю, слабкій матеріальній допомозі. Фактично протягом серпня 1914 р. тих кілька тисяч добровольців утримувалися виключно через пожертви українського суспільства. З цією метою українські національні організації підшукували відповідні приміщення у приватних школах та різних українських установах. Українські селяни постачали воякам продукти харчування, часто бувало, що й безкоштовно. На зібрані гроші купували кухонний посуд, одяг, взуття та інші необхідні для вояків речі [99, 298].

Була проблема з навчання військової справи та озброєнням січового стрілецтва. На вимогу Бойової управи військова віденська влада погодилася звільнити з діючої армії 100 офіцерів українського походження. До кінця серпня 1914 р. вдалося відшукати ще 20 офіцерів, які перебували у запасі. Серед них був Дмитро Вітовський, який досить швидко став одним з чільників Легіону.

У Легіоні Українських Січових Стрільців перебували на командних посадах підполковник Антін Варивода, сотники Григорій Коссак, Омелян Лисняк, Роман Дудинський, Сень Горук, Андрій Мельник, Омелян Левицький, Осип Будзиновський та ін. [138, 145-159].

Під керівництвом цих офіцерів почалося навчання новобранців–добровольців основам військової справи. Вже 10 серпня підрозділи стрільців, які дислокувалися у Львові отримали 1 000 карабінів старого зразка. На жаль, це була на той час застаріла зброя, яка не годилася навіть для навчальних потреб. Це були так звані карабіни Верндля, пристосовані до одноразового заряду і зняті з озброєння австро-угорської армії ще наприкінці 80-х років XIX ст. [99, 300].

Командування легіоном Бойова Управа доручила спочатку Теодору Рожанковському, якого згодом замінив Михайло Галушинський [115, 28].

Український добровольчий легіон з військового погляду підпорядковувався австрійському міністерству оборони і тому вважався невід'ємною частиною ландвера. Структура Легіону УСС складалася поступово, впродовж 1914-1916 років, відповідно до австрійських зразків. Український легіон почав формуватися в серпні-вересні 1914 р. спочатку у Львові. Після того австро-угорська армія зазнала поразки під Золочевом і фронт пройшов по лінії Золотої Липи, 30 серпня всі добровольці-легіонери від'їхали зі Львова до Стрия [99, 301].

Український легіон складався з 2 500 чоловік, розділених на два батальйони, які іменувалися куренями і один напівбатальйон (напівкуринь). Курені ділилися на сотні по 220 осіб. Кожна сотня складалася з чотирьох чот (взводів), а чота з чотирьох роїв (відділень) по 10-15 осіб. Звичайно, чисельність однієї сотні в бойових умовах складала 100-150 бійців, 2 ремісників, писара і його помічника. На чолі легіону був поставлений полковник австрійської армії українського походження. Куренем командував отаман (майор), сотнею – сотник або хорунжий (капітан) [138, 97].

Оскільки до 1915 р. легіон був на правах добровільної воєнізованої організації, в ньому були запроваджені не офіцерські звання, а командні посади, для яких підібрали терміни з козацької термінології. Всі офіцери були прирівняні до військових урядовців. Загальна чисельність легіону ніколи не перевищувала 2 500 осіб, хоча в цілому через нього пройшло близько 7 тис. осіб. З них було убито в боях 350, 1 200 поранено і 1 500 потрапило в російський полон [138, 113].

У вересні 1914 р. Легіон УСС увійшов як складова частина 55 дивізії XXV армійському корпусу. Там його розділили і включили до складу 129, 130 і 131 бригад. У вересні 1915 р. всі підрозділи Легіону були зведені в Перший полк Українських січових стрільців. До травня-червня 1916 р. в полку УСС вже були кулеметна сотня (80 чол.), чота мінометів і вогнететів, телефонний зв'язок сотні, рій хімічного захисту (з 1917 р.), технічна сотня, на базі якої пізніше були створені окремі технічна і будівельна сотні. Ще у жовтні 1914 р. передбачалося створити кінну сотню УСС, але за браком коней декілька десятків кавалеристів виконували функції розвідки і зв'язку. Окрім власне бойових підрозділів, в полку УСС була організована медична служба (з січня 1915 р. – по 40 чоловік на куринь), обоз (по чотири транспорти і одній польовій кухні на сотню) і господарська. У 1916 р. командири Легіону Українських січових стрільців отримали військові звання, які відповідали тим, які до цього часу мали на аналогічних посадах командири різного рівня австро-угорської армії [138, 117].

В тилу Легіону, який мав назву Кіш Українських січових стрільців, була служба підготовки кадрів і перепідготовки (вишкіл УСС) та маршова сотня. З березня 1915 р. кадровая сотня була організована за австрійським зразком (Ersatzkompanie der Ukrainischen Legion). Влітку 1916 р. вона

отримала назву вишкільної групи. До Коша входили такі відділи – канцелярія, новобранців, виздоровлюючих, господарський. Крім того, як в полку, так і в Коші Українських січових стрільців, була створена спеціальна служба культурно-освітньої, пропагандистської і журналістської роботи, яка отримала назву „Пресової квартири”. Зокрема, у „Пресовій квартирі” розроблялися відзнаки та однострій Українських січових стрільців [138, 131].

Як видно, українські вояки відбували службу в австро-угорській армії відповідно до державних законів про військо монархії Габсбургів. На початках дотримувався принцип територіальності, що дозволяло окремі австрійські військові частини формувати як національні або як такі, де українські вояки складали більшість. Цей принцип був втрачений лише в ході війни 1914-1918 рр.

Суспільно-політичні зміни на зламі ХІХ-ХХ ст. спричинили похвалення українського національного життя. На початку ХХ ст. масово виникали українські громадсько-культурні організації, окремі з них мали парамілітарний характер. Останні стали основою для формування в австрійській армії національної військової частини – Легіону українських січових стрільців. Згодом на її основі виникла регулярна армія ЗУНР – Українська Галицька Армія.

3.3. Обмундирування і екіпіровка

Обмундирування австро-угорської армії було запроваджене спеціальними регламентами 1869 і 1873 років. Щоб відрізнити полки, які традиційно називалися німецькими (чеські, моравські, силезько-моравські, галицькі, штирійські, нижньо- і верхньоавстрійські), від так званих угорських полків (тобто скоплектованих угорцями, хорватами, словаками, румунами), були введені особливі типи штанів [181, 52]. Перший (німецький), був по всій довжині однакової ширини і використовувався з парадним обмундируванням нижніми чинами піхоти і стрільцями, із службовим і парадним – більшістю офіцерів і урядовців, а називався панталонами. Другий (угорський), призначався тільки для гонведних полків, звужувався нижче коліна до черевиків і був прикрашений червоною вишивкою на стегнах. Обидва типи мали на зовнішніх швах кант кольору зброї або полку (насправді червоні вузли і облямівка в бічних швах були тільки в гонведі – *А.Л.*). У імператорських і королівських угорських полках вузли і канти виготовлялися з чорно-жовтого шнура. Іншої колірної відмінності не було. Третій тип був призначений для верхової їзди і призначався для кавалерії і тих осіб, яким для виконання службових обов'язків потрібно було пересуватися верхи.

У австро-угорській армії було п'ять основних кольорів сукна: темно-синій, блакитний, червоно-цегляний, темно-коричневий, темно-зелений. Значно більше було ужиткових кольорів – 28, з яких 11 мали червоний відтінок [242, 422].

Генеральське обмундирування було трьох видів. Німецький парадний мундир складався з двобортної куртки білого сукна з червоними коміром і обшлагом. Гудзики зразка часів Марії Терезії. Червоні штани з лампасами і спеціальний головний убір, прикрашений темно-зеленим пір'ям. Парадний угорський мундир був багатший і наслідував гусарський. Червона аттіла із золотими прикрасами, білий ментік на коштовнім хутрі, червоні штани із золотими вишивкою і лампасами, високі гусарські чоботи. Головний убором слугувала висока хутряна шапка з білим султаном.

Повсякденний мундир складався з двобортної куртки сірого кольору і сіро-синіх чи чорних штанів з червоними лампасами. За регламентом 1911 року генерали додатково отримували польовий мундир.

Обмундирування піхоти складалося з парадного і повсякденного мундирів. Кольори уніформи були такі: куртка темно-синя, штани блакитні. З 1911 р. все польове обмундирування стає одного захисного кольору – світло-брудно-блакитного. Елементами відмінності полків в обмундируванні були металеві гудзики білого або жовтого кольору (у ландвері і гонведі гудзики були пронумеровані відповідно до полку), петлиці на шинелі і польовій куртці (на парадній формі кольоровими були весь комір, обшлаг, погони і плечові вали).

Стрілецькі підрозділи і чотири елітні полки тірольських стрільців використовували традиційні для них захисний сірий колір у парадному і польовому обмундируванні. Головним убором у них служив чорний фетровий капелюх з зеленим пір'ям і латунним значком у вигляді єгерського ріжка. На латунних гудзиках був виштампуваний арабськими цифрами номер батальйону. Дещо відрізнявся мундир боснійсько-герцеговинських військ. Парадним і польовим головним убором була червона феска з чорною або синьою окантовкою. Блакитного кольору були штани-шаровари до колін, трикотажні гетри.

Обмундирування кавалеристів залежало від належності їх полку до роду зброї [184, 391]. Загальними елементами були кавалерійські штани (модель 1869 р.), темно-коричнева шинель (модель 1881 р.) і кавалерійська пілотка (модель 1869 р.). Крім того, гусари носили особливі чоботи (модель 1881 р.), що відрізнялися від драгунських і уланських.

Драгуни носили однобортний мундир синього кольору. Верхнім одягом служила двобортна, підбита овечим хутром. Головний убір – каска з чорної шкіри та латунними прикрасами. У гусарських полках використовувалася куртка, розшита шнурами (модель 1869 і 1906 років). Поверх неї одягали ще одну куртку, комір якої був з чорного овечого хутра. Головним убором було шако (модель 1869 і 1909 років), прикрашене султаном з кінського волоса. Улани носили голубі куртки – однобортні мундири із застібкою на 9 гудзиків і зі складками позаду. Вони єдині із всієї кавалерії мали нагрудні і бічні прорізнi кишени, прикриті клапанами. Верхнім одягом служила двобортна куртка на овечому хутрі. Головний убір – стилізована під конфедератку шапка.

Обмундирування артилеристів складалося з темно-коричневої однобортної куртки. Спочатку на гудзиках був номер полку, а потім так звана артилерійська емблема – перехрещені гарматне дуло і приціл над пірамідою з ядер. Парадним головним убором служило чорне артилерійське шако, прикрашене султаном з чорного кінського волоса. Початково при парадному і повсякденному мундирі носили високі чоботи, які у 1908 р. замінили черевиками на шнурівках.

Воїни Інженерного полку у 1912 р. отримали мундири сірого кольору з вишневими петлицями і латунними гудзиками з номером батальйону. Сапери з 1893 р., носили мундири сірого кольору з металевими білими гудзиками. У залізничному полку на петлиці нашивався значок у вигляді колеса з крилом, а в полку зв'язку – значок телеграфістів. У обох полках гудзики були гладенькі і білого металу. Їздові обозів при парадній формі носили однобортні темно-коричневі куртки блакитного кольору, тютюнового кольору штани, кавалерійські чоботи і шапку з султаном з кінського волоса. Після реформи 1908 р. в обозних військах з'явився мундир сірого кольору [184, 392].

У спеціальних службах, робота в яких не відносилася до дійсної військової служби, фасон і колір мундирів відрізнявся. Так, військове духівництво в мирний час носило, як правило, звичайне церковне вбрання. Їх належність до війська підкреслювала тільки офіцерська шапка і шинель сірого кольору. Вже під час війни були введені польові мундири чорного кольору. Урядовці військово-судової, військово-медичної і військово-фінансової служб, які числилися у відповідних офіцерських корпусах, при парадній формі носили двобортні мундири і чорний фетровий капелюх з чорним пір'ям. Особливу категорію військовослужбовців складали військові урядовці. При парадному обмундируванні носили двобортні куртки і капелюхи зі срібним галуном. Замість зірочок, для позначення рангу урядовця, носили розетки. Відрізнялися урядовці також шаблею. Обмундирування ветеринарів складалося з чорного двобортного мундира з облямівками цеглового кольору. Сіро-сині штани мали червоні канти. Як головний убір використовувалася чорна двокутівка [184, 393].

Власне обмундирування мали ландвер і гонвед. Воно ґрунтувалося на загальноприйнятому армійському обмундируванні, але враховувало військові і національні традиції.

Водночас, досвід ведення бойових дій початку ХХ ст. показав необхідність запровадження обмундирування єдиного захисного кольору. Першими це зробили Великобританія, Росія і Німеччина. Проте австрійські реформатори зустріли у своїх діях опір консервативно налаштованих генералітету і імператора. Тому одним з перших завдань, яке поставив начальник Генерального штабу Ф.Конрад фон Гетцендорф, було проведення змін в обмундируванні армії. Генерала частково підтримав престолонаступник ерцгерцог Франц Фердинанд. Вже в лютому 1907 р. імператору запропонували розглянути новий проект. У ньому лише

пропонувалося всю форму замінити на сірий колір – традиційний для стрілецьких, а пізніше і ландверних формувань. Зразком польової куртки мала стати модель 1906 р. з широкими накладними нагрудними і прорізними бічними кишенями. Всі кишені були прикриті клапанами. У талії куртка зсередини стягувалася. (модель 1908 р.). Цей регламент остаточно запроваджений в армії тільки в 1911 р. Він охопив всі роди військ, за винятком кавалерії [184, 392-393]. Уніфікована польова форма, яка виготовлялася з сукна сірого кольору, мала такі складові:

1. Шапка з дашком з чорної лакованої шкіри. Під час війни його виготовляли з пресованого картону або сукна з прокладкою. З метою економії до кінця війни шапку шили з тонкого фетру. Гудзики були латунними або білого металу з номером полку. Кокарди спершу були латунними, але вже на початку війни їх стали виготовляти з інших матеріалів. У зоні бойових дій гудзики і кокарди фарбували в захисний колір.

2. Куртка – однобортна на 6 прикритих гудзиків. Довгі, складені погони пристібалися на форменні гудзики. На правому плечі кріпився вал для попередження сповзання рушничного ремня з плеча.

3. Штани були двох видів (панталони і угорські штани). Обидва види мали прикриту ширіньку на 4 гудзики і дві прорізні кишені спереду. Вони підтримувалися за допомогою вузького шкіряного ремінця. До штанів додавалися невисокі гамаші на гудзиках або високі гетри з шнурівками на гачках.

4. Шинель призначалася тільки для зимового обмундирування. Вона була завдовжки до колін, двобортна (2 x 5 формених гудзиків), з петлицями на комірі. Крім цього солдати одержували комплект натільної білизни (влітку льняну, взимку бавовняну): сорочку і кальсони на зав'язках

На шиї носили традиційний вид комірця типу колорадки католицького і греко-католицького духівництва. Він був чорним з білим краєм і обов'язковим для всіх військовослужбовців. На ноги намотували фланелеві онучі. Основним видом взуття були підковані черевики. У гірсько-стрілецьких полках носили їх різновид, який відрізнявся тим, що по краю підошви були набиті залізні „зуби”, що попереджували ковзання. Змінним взуттям служили комбіновані з шкіри і брезенту легкі черевики. Часто зустрічався старий тип взуття – чоботи з короткою халявою. Для солдатів, які по роду служби використовували коней, були введені шкіряні краги. Їх надягали поверх черевиків або коротких чобіт і застібали ремінцями з пржками.

Новим елементом в повсякденній і службовій формі офіцерів всіх родів зброї стала шинель сірого кольору. Вона відрізнялася від солдатської чорним оксамитовим коміром (у мирний час), наявністю на петлицях маленького гудзика і облямівками навколо коміра, обшлага, клапанів кишень, хлястика, клапанів обманних задніх кишень і вздовж борту і

заднього розрізу.

Чергові зміни в обмундирування принесла війна 1914 р. [184, 394]. Зникли з вжитку парадні головні убори. Сукно сірого захисного кольору поступово замінило тканини інших кольорів. Кашкети стали виготовляти з темно-коричневого шинельного сукна, а потім з сірого. З грудня 1914 р. у кавалерійські полки відправлялися вже тільки в обмундируванні захисного кольору. Проте в діючих частинах ще майже весь 1915 р. обмундирування було сумішшю предметів захисного кольору і виготовлених в мирний час „кольорових” речей.

При виготовленні захисної форми, дотримуючись полкових традицій, прагнули зберегти свій, кавалерійського крою предметів обмундирування, розшивання (яку тепер доводилося виконувати зеленим або коричневим шнуром) і інших традиційних деталей. На підкладку вживали будь-яке придатне хутро, незважаючи на його колір. Часто, з метою економії, від хутряної підкладки зовсім доводилося відмовлятися. З кращого боку показала себе коричнева кавалерійська шинель. Вона практично не зазнала змін, лише гудзики на ній замінювали на кістяні або обтягували тканиною. В кавалерії для кращого розрізнення полків на шапку стали нашивати літери „D” (драгунський), „U” (уланський) або „H” (гусарський) з номером полку.

Новиною в спорядженні став похідний шанцевий інструмент (лопатки, ломи) піхотного зразка, а також багнети. Шаблі в спішених підрозділах продовжували носити тільки офіцери. У другій половині війни з’явилися в кавалерії сталеві шоломи.

У „Мемуарах військового кореспондента” Ф.Мольнара наведені цікаві спогади, що характеризують австрійських спішених кавалеристів: „Гусарські траншеї педантично чисті. Зважаючи на те, що гусар колись здатний був витратити весь день на чищення свого коня, тепер, коли коня від нього забрали, він витрачає весь день, прибираючи траншею. Гусари традиційно дуже акуратні. Усюди порядок: гвинтівка блищить як нова шпилька. Вирізане в глині заглиблення відповідає її розмірам, боєприпаси готові до заряджання... Історичний героїзм гусар ... утримує їх від капітуляції перед суворими обставинами... Навіть тут вони зверхньо розмовляють з піхотинцями” [146, 127].

Як видно, обмундирування в австро-угорській армії на початках дуже розрізнялося за видами і родами військ. Починаючи з кінця XIX століття військово відомство ізяло курс на його уніфікацію, передовсім у піхотних частинах. Нові умови ведення воєнних дій, які наступили на початку XX століття обумовили чергові зміни в напрямку використання матеріалу захисного кольору, а також можливостями економіки.

РОЗДІЛ 4. ВІЙСЬКОВО-МОРСЬКИЙ ФЛОТ ТА АВІАЦІЯ

4.1. Флот Австро-Угорщини

4.1.1. Організаційні основи побудови та особовий склад. Морські сили монархії Габсбургів мали давні і тривкі традиції, що сягали своїми коренями XVIII ст. Їхні основи заклав ще Йосиф II, який закликав у 1786 р. на службу 160 офіцерів і матросів. У 1805 р. особовий склад флоту склав вже 600 моряків.

Після 1815 р., з включенням до габсбурзьких володінь Венеції, в австрійському флоті було вже понад 3 тис. офіцерів і моряків. На цьому рівні така чисельність зберігалася до середини 50-х років XIX ст. [159, 17]. Однак, це був винятково австрійський флот і він підпорядковувався безпосередньо імператору.

До 1868 р. для Угорщини, як суто сухопутної держави, морські справи були чужими. Вона не виділяла на його потреби жодних коштів і не направляла для несення відповідної морської служби людей. Виняток склали добровольці-офіцери, чимало з яких згодом зайняли вищі командні посади.

Ротація особового складу у військово-морському флоті відбувалася на добровільних засадах і рекрутським набором у морських провінціях монархії. Австрійська конституція 1868 р. визначала термін служби на флоті дев'ятьма роками, у тому числі на дійсній службі – три роки і у резерві – шість років. У 1882 р. активний термін служби збільшили до чотирьох років [169, 742]. Закон про збройні сили Австро-Угорщини від 1889 р. вніс деякі зміни щодо цих термінів. Так, тривалість дійсної служби продовжувалася до чотирьох років, а у резерві залишався шестирічний термін. Замість служби у запасі була запроваджена трирічна служба охорони морського узбережжя. Таким чином, загальний термін військової морської служби збільшився і склав тринадцять років. Останній закон про збройні сили, який прийняв офіційний Відень у 1912 р., практично не вніс істотних змін щодо тривалості військово-морської служби в монархії.

Кількість морських військовослужбовців впродовж другої половини XIX – початку XX ст. радикально не змінювалася, незважаючи на зміни в геополітичній ситуації у Європі та зростання чисельності кораблів. Якщо у 1859 р. морські сили Габсбургів разом з береговими службами склали близько 11 тис. офіцерів і матросів, то станом на 1909 р. (168 кораблів) їх чисельність складала лише 15,8 тис. військовослужбовців. На Дунайській флотилії у 1909 р. (вона складала 10 невеликих кораблів) додатково було ще майже 500 осіб [157, 7, 27-28].

Мобілізація, проведена влітку 1914 р., різко збільшила чисельність військово-морських сил. Під австро-угорські знамена було закликано 33,7 тис. офіцерів, підофіцерів і матросів. З них безпосередньо на кораблях, які рейдували у відкритому морі, було 19,4 тис. осіб, а на суднах, які

охороняли узбережжя – 8,5 тис. військовослужбовців. Решта – близько 4,3 тис. осіб, були задіяні на навчальних кораблях, різних службах і штабах на суходолі. Крім цього, у резерві знаходилося майже 1,5 тис. військовослужбовців. У листопаді 1914 р. додатково було закликано до війська ще 240 офіцерів.

Службовими мовами в австро-угорському флоті визнавалися німецька як державна та італійська, оскільки більшість рядового складу поповнювалася з далматинського узбережжя [169, 741].

Великим ентузіастом морської справи виявився ерцгерцог Максиміліан, брат імператора Франца Йосифа I, який був головнокомандувачем військово-морських сил. У 1862 р. австрійський уряд вилучив флот з відомства Військового міністерства і підпорядкував новоутвореному Морському міністерству. Останнє відало як цивільними (торговими), так і військовими справами на морі. Проте вже після від'їзду ерцгерцога до Мексики у 1864 р. (він став там королем під іменем Максиміліан I), Морське міністерство було ліквідоване і військово-морський флот Габсбургів знову повернувся у відомство Військового міністерства на правах Морського департаменту. Його керівник мав одночасно посаду заступника військового міністра і був головнокомандувачем військово-морськими силами.

Начальник Морського департаменту мав широкі повноваження і фактичну автономію у своїх діях. Він підпорядковувався безпосередньо імператору. Мав право ведення прямих переговорів з главами урядів Австрії і Угорщини, не ставлячи до відання військового міністра. Одночасно він самостійно пропонував австрійському і угорському парламентам щорічний бюджет на потреби військово-морських сил монархії.

Під контролем Морського департаменту були різні військово-морські структури. До них відносилися Академія військово-морського флоту, Морсько-технічний комітет. Останній включав окремі комісії (кораблебудівельна, гідрографічна, навігаційна, технологічна, електротехнічна та деякі інші) [169, 738].

Підготовку кваліфікованих кадрів для військово-морських потреб здійснювали спеціально навчальні заклади. Це були Морська колегія у Трієсті (до 1852 р.), Академія військово-морського флоту, Морський кадетський корпус піхоти, Морський кадетський корпус артилерії, Науково-дослідний гідрографічний інститут та ін. Гардемарини Першого класу відносилися вже до офіцерського корпусу. За спеціальною постановою від 1893 р. після певної підготовки офіцерами могли ставати також випускники гімназій, які за своїм станом здоров'я відповідали основним вимогам військової служби.

Чисельність офіцерського складу значно зросла впродовж другої половини XIX ст. Якщо у 1853 р. їх було 320 осіб, а у 1866 р. – 423, то на початку Першої світової війни підготовлених професійно офіцерів

нараховували вже майже одну тисячу [169, 744]. Правда, лише практично кожний десятий відбував активну військово-морську службу, а решта знаходилися в резерві чи перебували у запасі.

Навчання і викладання у військових школах велося німецькою, сербсько-хорватською, італійською, англійською і французькою мовами. Причому, останні дві використовували при заняттях з курсантами на старших курсах. За даними дослідників, серед тих які здобули професійну освіту військового морського офіцера приблизно половина були німцями, по 10 % складали угорці, чехи і хорвати, 4 % – словенці і 3 % – поляки [169, 747].

Тріумф габсбурзького флоту у битві поблизу о. Віс 20 липня 1866 р. започаткував військову кар'єру контр-адмірала Вільгельма Тегетгоффа. Того ж дня імператор надав йому звання віце-адмірала, нагородив Орденом Марії Терезії і призначив пожиттєвим членом вищої палати (панів) австрійського парламенту. У березні 1868 р. В.Тегетгофф очолив Морський департамент Військового міністерства і став головнокомандувачем флоту. На цих посадах він аж до своєї смерті в квітні 1871 р. всі свої зусилля і впливи спрямовував на розвиток флоту.

Проте, парадоксальним фактом стало те, що морська перемога 1866 р. заспокоїла верхівку імперії, яка не дуже підтримувала плани головнокомандувача флоту. Керівники держави вважали військово-морські сили достатньо міцними і не поспішали з посиленням їх потенціалу.

У 1868 р. В.Тегетгофф представив австрійському і угорському парламентам проект розбудови флоту. Зокрема, у ньому він зазначив, що без військового флоту неможливо обороняти прибережні території монархії, яка зразу ж відмовиться від своїх морських провінцій. За цим проектом австро-угорський флот мав мати у своєму складі 50 суден різного типу, у т.ч. 15 броненосців і переважати флот потенційного противника, передусім італійський. Реорганізація військово-морських сил була розрахована на десятирічний термін. Для її потреб планувалося виділити 25 млн. форинтів (50 млн. крон). Парламенти погодилися з аргументами В.Тегетгоффа і проголосували за виділення 1,9 млн. форинтів як перший транш.

В наступні роки кошти на реорганізацію флоту постійно зменшувалися. Внаслідок цього розроблена В.Тегетгоффом програма так і не була реалізована. Наступником В.Тегетгоффа (він помер 7 квітня 1871 року) став віце-адмірал барон Фрідріх фон Пьок, який очолював Морський департамент і одночасно здійснював головнокомандування флотом. Він був кадровим військовим моряком, мало цікавився політичною діяльністю і не мав практично жодних задатків державного діяча.

На цій посаді весною 1883 р. його змінив віце-адмірал барон Макс фон Штернек. У знаменитій битві 1866 р. він командував броненосцем „Ерцгерцог Фердинанд Максиміліан”, яким протаранив італійський лінкор. Часи М.Штернека закінчили застій у корабельній і морській справі Австро-

Угорщини назагал. Він з самого початку звернув увагу на значення технічних винаходів для потреб флоту. У зв'язку з цим розробив нову програму реорганізації військово-морських сил. На цей раз в центрі уваги він поставив будівництво невеликих кораблів. Вони мали охороняти передусім броненосці у відкритому морі. Ці функції покладалися на кораблі, які отримали назву контрторпедоносці. Ці два види кораблів значною мірою змінили структуру військово-морського флоту [16, ф. 383, оп. 1, спр.14, арк. 31 зв.; 157, 27].

Наступником М.Штернека став віце-адмірал Герман фон Шпаун, який перебував на цій посаді з 5 грудня 1897 р. до жовтня 1904 р. Не маючи підтримки в парламентах на отримання бюджетних коштів для розбудови військово-морського флоту, він подав у відставку. Замість нього імператор призначив його заступника, віце-адмірала графа Рудольфа Монтецукколі, який займав цю посаду аж до 1913 р.

У лютому 1913 р. Морський департамент очолив Антон Гаус, німець з Гориції. В 1885 р. він став капітаном торпедоносця. Згодом працював викладачем Морської академії у Фіуме. У 1907 р. віце-адмірал А.Гаус був членом австро-угорської делегації на міжнародній конференції у справах роззброєння в Гаазі. На посаді головнокомандувача проявив себе як грамотний стратег. За визначні заслуги імператор у 1916 р. присвоїв йому найвище військове звання – Великого адмірала (це звання було запроваджено у 1915 р.) і надав титул барона. Помер він на заpalення легенів у 1917 році [16, ф. 383, оп. 1, спр.14, арк. 72].

Командування порту в Пулі складало одночасно адміністративний і контрольний орган військово-морських сил. Його юрисдикції підлягали порти у Трієсті (Італія) і Шібеніку (Хорватія). Це командування безпосередньо підпорядковувалося Морському міністерству. У серпні 1913 року штаб-квартира головнокомандувача австро-угорського військово-морського флоту була перенесена з Відня до Пули (Хорватія). Таким чином, були розділені резиденції Морського департаменту і головнокомандувача військово-морськими силами. Фактично обов'язки головнокомандувача здійснював старший офіцер на посаді інспектора. На початку Першої світової війни, 4 серпня 1914 р., було утворене оперативне Командування флоту, якому підпорядковувалися всі порти [157, 28].

Австро-угорський військово-морський флот базувався переважно в районі далматинського узбережжя. Його головною базою була Пула. Важливе стратегічне значення зберігали порти Котор (Чорногорія) і Лошній (Хорватія). У Шібеніку знаходилася резервна морська база. Всі названі порти були одночасно потужними морськими фортецями. Практично всі кораблі монархії базувалися в межах держави. Лише окремі знаходилися в інших портах. Так, в Албанії (Влера) перебував крейсер „Шігетвар”, у Туреччині (Стамбул) – канонерка „Таурус”. Крейсер „Імператриця Єлизавета” з кінця 1913 р. курсував у водах Тихого океану в районі Далекого Сходу. З початком війни він отримав наказ переміститися

в один з китайських портів і очікувати там на дальші розпорядження. Тим часом, у жовтні 1914 р. японські кораблі оточили австро-угорський крейсер, який у нерівному бою 10 листопада затонув на глибині 57 м. [157, 47-49].

У стратегічних військових операціях Австро-Угорщини флот був невід'ємною ланкою. Особлива увага в цьому напрямку приділялася з початку ХХ ст., коли загострилося протистояння двох військово-політичних блоків – Троїстого союзу і Антанти. У 1912 р. Англія і Франція домовилися про пріоритетну сферу дій на випадок майбутньої війни з Німеччиною. Так, французький флот підтримував спільні інтереси у Середземному морі, а англійський – охороняв вхід до Ла-Маншу і рейдував у Північному морі. Натомість, у рамках Троїстого союзу (Німеччина, Австро-Угорщина та Італія) було досягнуто згоди про оперативні дії німецького флоту на півночі Європи, а італійського і австро-угорського – на півдні, в районі Середземномор'я. Їх головне завдання полягало у контролі над комунікаціями майбутнього противника, а стратегічно у військовому плані вони дотримувалися суто визначеної задалегідь оборонної тактики. Атака на морі військовими спеціалістами не розроблялася.

Напередодні Першої світової війни розстановка політичних та військових сил в середземноморському басейні була сприятливіша для Троїстого союзу. Тим більше, що у 1912 р. англійці вивели з його акваторії 4 броненосці і станом на 1913 р. 15 австро-угорських і 12 італійських броненосців протистояли 20 французьким кораблям. Правда, за військово-технічними характеристиками ці кораблі були неоднаковими. Зокрема, трьом сучасним лінкорам Антанти протистояв лише один німецький, аналогічного типу – „Гебен”. Натомість семи французьким і чотирьом англійським броненосцям Австро-Угорщина змогла виставити лише два, а Італія – дев'ять кораблів подібного типу. У класі крейсерів Італія мала в розпорядженні вісім кораблів, Австро-Угорщина – чотири, Німеччина – один, Франція – один, а Англія – чотири (див. табл. 4.1).

За часом будівництва всі вони були приблизно однакового віку.

Таблиця 4.1.

Військово-морські сили на Адріатичному морі у серпні 1914 р. [підготовлено на основі матеріалів 157]

<i>Броненосці</i>	<i>Бронекрейсери</i>	<i>Крейсери</i>	<i>Контрторпеденосці</i>	<i>Торпеденосці</i>	<i>Підводні човни</i>
-------------------	----------------------	-----------------	--------------------------	---------------------	-----------------------

	<i>к і л ь к і с т ь т ь</i>	<i>т о н а ж н і с т ь</i>	<i>кі ль кі с т ь</i>	<i>т о н н а ж ні с т ь</i>	<i>кі ль кі с т ь</i>	<i>Т о н н а ж ні с т ь</i>	<i>к і л ь к і с т ь</i>	<i>то нна жн іст ь</i>	<i>кі ль кі с т ь</i>	<i>т о н н а ж ні с т ь</i>	<i>к і л ь к і с т ь</i>	<i>т о н н а ж ні с т ь</i>
Австр о- Угор щина	1 5	1 7 7	3	1 9 4 0 0	6	1 7 5 0 0	1 9	10 286	2 8	6 0 4 0	7	1 6 5 0
Фра нція	2 1	3 4 9	7	9 2 1 0 0	1	5 7 0 0	8 4	35 600	- -	- -	6 2	2 7 0 0 0

Порівняння по кількості та потужності корабельної артилерії свідчить про перевагу держав Троїстого союзу над країнами Антанти. Так, держави Троїстого союзу мали 213 гармат (з них 99 корабельних гармат були найновішого зразка), а Антанта – 208 гармат, у тому числі 84 корабельні гармати – найновішого зразка (див. табл. 4.2).

Таблиця 4.2.

Порівняння кількості і потужності корабельної артилерії [підготовлено на основі матеріалів 157]

<i>Калібр (в мм.)</i>	305	274	240	194	164	150	138	120	100
<i>Австро- Угорщина (кількість гармат)</i>	48	-	61	43	-	110	-	24	94

<i>Франція (кількість гармат)</i>	112	4	72	78	126	-	126	-	28
-----------------------------------	-----	---	----	----	-----	---	-----	---	----

У 1913 р. відбулася друга конференція держав Троїстого союзу з військово-морських питань. На ній була вироблена нова стратегія на випадок майбутньої війни. За досягнутими домовленостями об'єднаний австро-угорський та італійський флоти, сконцентровані у портах південної частини Італії, зміцнювалися німецькими військовими крейсерами „Гебен” і „Бреслау”. Дотримуючись назагал оборонної тактики, ці сили мали передовсім атакувати конвої, які транспортували французьку колоніальну армію (45 тис. вояків) на європейський фронт [91, 379].

Проте цей план не був реалізований на початку Першої світової війни, оскільки Італія оголосила про свій нейтралітет, а потім вступила у війну на боці Антанти. Таким чином, західна частина Середземного моря повністю потрапила під англо-французький контроль. Нейтралітет Італії не виявився несподіванкою для Австро-Угорщини. До цього часу італійська політична еліта не поділяла думки втягнення у війну Італії проти Англії. Зважаючи на ймовірну італійську відмову, вище австро-угорське командування розробило альтернативний план на випадок війни, який мав повністю оборонне значення. Його головною метою була охорона і оборона власного узбережжя. Правда, зробити це було нелегко, зважаючи на протяжність морського кордону на 2 113 км. До цього треба також ще додати 4 023 км берегової лінії всіх островів на Адріатичному морі, що належали Австро-Угорщині. Альтернативний план також передбачав раптові і короткі напади на кораблі противника.

Таким чином, військово-морський флот Габсбургів будувався на засадах, визначених Законами про загальну військову повинність 1868, 1890 і 1912 років. Ротація особового складу відбувалася на добровільних засадах і рекрутським набором у морських управліннях монархії. Складовою частиною військово-морського флоту була Дунайська річкова флотилія. Чисельність військовослужбовців до початку Першої світової війни складала близько 16 тис. чол.

4.1.2. Корабельний склад. На час австро-угорського дуалізму австрійський флот мав один гвинтовий лінійний корабель, 7 броненосців та інших суден загальною чисельністю 59 одиниць, оснащених паровими двигунами. Крім них були ще 34 судна, які приводилися в дію при допомозі парусів і весел (2 фрегати, 2 корвети, 7 бригів та ін.). Останні використовували переважно з навчальною метою, для організації різних наукових експедицій та для інших невійськових цілей.

Дальшою своєю розбудовою австро-угорський флот зобов'язаний трьом визначним постатям: ерцгерцогу Фердинанду Максиміліану, В. Тегетгоффу, герою переможної для австрійців морської битви 1866 р. і Йозефу фон Ромако, головному конструктору кораблів у 1859–1882 рр. Останній спроектував більше десятка броненосців, запровадив безліч новацій, згодом запозичених флотами різних країн. Щоб гідно оцінити діяльність цих людей, достатньо привести красномовний факт: Австро-Угорщина разом з Англією стали єдиними в Європі країнами, чий броненосний флот був повністю побудований на власних суднобудівних верфях. Навіть Франція мала один великий броненосець берегової оборони „Рошамбо”, який купила в 1867 р. у США. Звичайно, кораблебудування двоєдиної монархії за розмахом важко порівняти з аналогічною галуззю в Англії, але все таки воно мало власну школу. Деякі конструкторські новинки, вперше застосовані в Австро-Угорщині, навіть вплинули на еволюцію лінійних кораблів інших, більш розвиненіших у морському плані країн. На початку ХХ ст., у 1902–1907 рр., головним кораблебудівником був Зігфрід Поппер [157, 24].

Військові кораблі будували, виходячи з досвіду морської битви біля о. Віс. Головне місце у їх конструкції відводилося розміщенню артилерії в носовій і кормовій частинах. Цими принципами керувався головний корабельний конструктор Йозеф фон Ромако. У 1867 р. на судноверфі поблизу Трієста австрійський уряд розпочав будівництво першого військового казематного корабля. Під назвою „Лісса” у 1869 р. його спустили на воду. Проте він мав змішану, дерев'яно-залізну конструкцію. У 1869-1871 рр. на корабель казематного типу перебудували лінійний корабель „Імператор”. Повністю залізними були „Кустоцца” і „Ерцгерцог Альбрехт”, спущені на воду у 1871 р. Того ж року на французькій судноверфі був збудований великий корабель-майстерня „Циклоп”.

Основу австрійського флоту склали броненосці. Першими з них були невеликі дерев'яні фрегати „Драх” і „Саламандра”. Вони офіційно іменувалися “броненосними плавбатарейми”. Задумані як відповідь на італійські „Формідабіле”, вони були виготовлені повністю на вітчизняній судноверфі в Трієсті. Прикметно, що рішення про їх будівництво Фердинанд Максиміліан прийняв самостійно ще до затвердження рейхстагом плану створення нового флоту. Головний конструктор Й. Ромако оперативно підготував проект, а судноверф так же швидко виконала замовлення. В результаті головний броненосець Австро-Угорщини, названий „Саламандрою”, вступив до ладу в рекордно короткий термін – вже через 15 місяців після початку будівництва. Згодом цей рекорд не вдалося побити ні самим австрійцям, ні італійцям [85, 117].

Зрозуміло, така поспішність в проектуванні і виготовленні в поєднанні з відсутністю досвіду кораблебудування броненосця не могла не позначитися на бойових якостях первістків нового флоту. Броненосці виявилися слабкими, мало морехідними і мали в своїй конструкції безліч

анахронізмів, що дісталися від парусної епохи. Зокрема, залишилися гігантські носові фігури дракона і саламандри, виконані майстром Апостолі Сеньяном. Невдоволення команди викликали механізми. Спочатку кораблі мали по одному трилопатному гвинту і розвивали швидкість трохи більше 9 вузлів. Лише в 1872 р., після заміни казанів і гвинта на дволопатний системи Грифіта, вони досягли 11 вузлової швидкості.

Наступну серію австрійських броненосців типу „Імператор Максиміліан” і „Ерцгерцог Фердинанд Максиміліан” представляли кораблі, у яких саламандра була збільшених розмірів. Вона вмщала механізми підвищеної потужності і більше число гармат. Правда, якість артилерії залишалася колишньою: в основному це були гладкоствольні 48-фунтові снаряди.

Саме кораблі перерахованих типів склали кістяк ескадри В. Тегетгоффа в битві біля Лісси. Вони мали ряд посередніх характеристик, застарілою була артилерія, мала маневреність. Так, „Фердинанд Максиміліан” зміг протаранити „Ре д'Італія” лише з третьої спроби – коли у противника вийшов з ладу рульовий пристрій. Так інакше і бути не могло: адже флагман австрійців на повній швидкості мав величезний діаметр повороту – 1 260 м або 16 довжин корпусу.

Разом з тим ці броненосці під командуванням В. Тегетгоффа мали певні переваги. Вони були захищені високоякісною бронею і, крім того, мали немало вдосконалень, запроваджених головним конструктором Й. Ромако. Наприклад, один з його винаходів стосувався захисту дерев'яної обшивки від заліза. Так, дубовий корпус австрійських кораблів покривався спочатку товстим шаром білил, потім листами свинцю, а зверху гумою. І лише на останню ставилася броня, причому на оцинкованих болтах. Така ретельна обробка зумовила довгий термін служби дерев'яних корпусів. Більшість кораблів навіть після виключення з складу флоту ще по 10–15 років служила як учбові бази та допоміжні судна. Наприклад, флагманський „Фердинанд Максиміліан” розібрали лише в 1916 р.

Мабуть, головним висновком, який зробили морські стратеги Австро-Угорщини, виходячи з аналізу битви біля Лісси, стало значення ролі таранного удару. Це означало, що основна потужність корабля повинна спрямовуватися не на борт, як це вважалося до цього часу, а вперед. Таким чином, одержала загальне визнання концепція броненосця-тарану з сильним подовжнім вогнем, яка вже виношувана на основі досвіду громадянської війни в США [126, 139].

Першим подібним кораблем австрійського флоту стала „Лісса”. Його конструкція мала збільшені розміри, надводні частини частково були зроблені з заліза. Артилерія корабля – нові 240-мм гармати Круппа – розміщувалася в двох'ярусній батареї, проте нижні порти розташовувалися на відстані менше 2 м від ватерлінії, що фактично виключало її використання в свіжу погоду.

Найважливішим уроком битви біля Лісси стали перші повністю залізні броненосці „Кустоцца” і „Ерцгерцог Альбрехт”. Цей тип їх конструктор Й.Ромако назвав суднами „казематів з носовою батареєю”. Подібні по конструкції, хоча і різні за розмірами, вони мали двох’ярусний центральний каземат, що дозволяв вести носовий вогонь відразу з чотирьох гармат. Артилерія, поставлена Круппом, вважалася найкращою. 260-мм гармати, поставлені на „Кустоцці”, з дистанції 10 кабельтових пробивали броню завтовшки 24 см, а 240-мм гармати „Альбрехта” – завтовшки 21 см. Кораблі були чудово броньовані, мали подвійне дно і водонепроникні перегородки, проте швидкість їх ходу вже вважалася недостатньою. Правда, Й.Ромако вдалося істотно поліпшити маневреність нових броненосців. Так, діаметр циркуляції „Кустоцци” на повному ході склав лише 3 довжини корпусу.

„Кустоцца” і „Альбрехт” стали класичним зразком австрійського кораблебудування, суть якого полягала в постійних компромісах між адміралами і верховною владою. Адже парламент суто сухопутної Угорщини прагнув всіляко урізувати асигнування на будівництво флоту, регулярно накладаючи вето на проекти військово-морського бюджету, що йшли з Відня [182, 192].

За таких умов В.Тегетгофф вирішив схитрувати. Оскільки статті військового бюджету на будівництво нових броненосців постійно викреслювалися, то треба було віднайти нові засоби на модернізацію вже існуючих кораблів, що не викликало сильної протидії. У результаті Й.Ромако довелося розробляти такі своєрідні проекти, які могли з’явитися, мабуть, тільки в Австро-Угорщині.

Рахунок цим переобладнанням відкрив „Імператор” – старий дерев’яний 91-гарматний лінкор, що хоробро бився під командуванням капітана Пьоца біля Лісси. У лютому 1869 р. корабель ввели в док і протягом декількох років перебудовували в броненосець по типу „Лісси”. Від старого „Імператора” залишилася лише середня частина дубового корпусу нижче за ватерлінію (вищий борт став залізним) та парова машина. Остання, не зважаючи на часткову заміну казанів, і зумовила головний недолік нового броненосця – його тихохідність.

Але найбільшій модернізації піддався все ж таки не „Імператор”, а три інших – броненосці типу „Імператор Максиміліан”. Їх дерев’яні корпуси були розібрані, механізми демонтовані і частково поміщені в нові залізні корпуси більшої довжини. Фактично новозбудованим кораблям від їх попередників дісталися тільки парові машини (без казанів), частина броньових плит і окремі назви. Зважаючи на це, в більшості військово-морських довідників ці переобладнані броненосці класифікуються як нові кораблі [182, 211].

Розвиток австро-угорського флоту в таких своєрідних умовах проходив головним чином завдяки активній діяльності В.Тегетгоффа. На жаль, його життя було недовге. У 1871 р. під час свого візиту до Мексики,

він заразився дизентерією і помер. З його смертю флот імперії почав швидко занепадати, припинилося будівництво броненосців на експорт.

Прикметно, що за півтора десятиліття після того, як став до ладу „Кустоцца”, австрійський флот одержав лише один новий броненосець – „Тегеттгофф”. Останній рангоутний лінкор, „Лебедина пісня” Й.Ромако, він по праву вважається одним з найцікавіших кораблів свого часу. Не зважаючи на жорсткі фінансові обмеження, новий броненосець продемонстрував прекрасний баланс між малою водотоннажністю і відмінно захищеним важким озброєнням. Сталевий корпус, подвійні дно і борти, поперечні броньові траверзи — все це забезпечувало хорошу плавучість. Вага його броні складала 2 555 т, або 34 % від водотоннажності, що ставить броненосець у один ряд з найпотужнішими тогочасними кораблями світу.

У 1893 р. „Тегеттгофф” капітально модернізували. Він став двогвинтовим, позбувся рангоуту, старі 11-дюйми замінили сучасними 240-мм гарматами Круппа, швидкість ходу підвищилася на 1,5 вузли. Переіменований на „Марс” (в 1912 р. ім'я „Тегеттгофф” присвоїли новому дредноуту), корабель після закінчення Першої світової війни був розібраний в Італії на металолом.

У першій половині 1870-х років на озброєнні австро-угорського військово-морського флоту появився новий тип військового судна – торпедоносець. Його конструкція і будівництво припадає ще на 1860 р. У 1864 р. морський офіцер поручник Люппіс разом з англійським інженером Робертом Вітегедом на Рікській судноверфі збудували пробний екземпляр. Через два роки цей корабель продемонстрували перед державною комісією, яка назвала його торпедою (від torpedo marmorata – мармурова похила площина). У 1867 р. нову зброю закупив австро-угорський військово-морський флот. Пристрої для запуску торпед були встановлені на броненосці „Імператор Максиміліан” і канонерці „Морський вовк”. Починаючи з 1874 р. торпедоносці для потреб австро-угорських збройних сил будували на англійських судноверфях. До 1881 р. там збудували 10 таких суден. Крім торпедоносців у судноверфях Пули і Трієста будували великі крейсери: „Задар”, „Спалато”, „Шібенік” і „Люссін” [182, 217].

У 1884 р. М.Штернек запропонував нову програму перебудови військово-морського флоту. Його ядро мали створити 15 броненосців, які перебували у стані постійної бойової готовності. Другою за значенням військовою силою мали стати швидкохідні крейсери. Третє по-важливості місце відводилося утворенню численних ескадр торпедоносців і кораблів, які супроводжували броненосці. Ці останні отримали назву контрторпедоносців. У своїй програмі М.Штернек звернув також увагу на важливість будівництва транспортних, допоміжних і ремонтних суден.

Тим не менше, його програма викликала критику, передусім угорських парламентаріїв. Для підкреслення важливості перебудови флоту на нових засадах, М.Штернек усі кораблі розділив на два класи. Перший

отримав назву „Кораблі оборони узбережжя”, а другий – „Експедиційні одиниці”. Аргумент про охорону узбережжя виявився вирішальним і врешті-решт угорці погодилися затвердити військові видатки, призначені на будівництво нових кораблів при умові їх цільового призначення. У 1880-х роках військові кораблі для Австро-Угорщини будували на австрійських, англійських і німецьких судноверфях. У 1890 р. розпочато будівництво першого міноносця („Саламандра”).

Кількісні та якісні зміни на габсбурзькому флоті пов'язані з урядуванням Р.Монтецукколі. 30 вересня 1908 р. на воду було спущено броненосець „Радецький” – військовий корабель нового типу, оснащений потужною артилерією. Ця дата до кінця існування монархії вважалася днем відродження австро-угорського флоту [102, 204].

Натомість перестали будувати броньовані крейсери. За 1893-1914 рр. були збудовані лише три такі кораблі. Це пояснювалося втіленням у життя доктрини „оборони узбережжя”. У 1914 р. завершилось будівництво флотилії швидких крейсерів, яка складалася з чотирьох кораблів. Це були судна нового типу, які могли вести бій на рівних з аналогічними суднами противника. Проте їхнім недоліком виявився малий калібр (100 мм) артилерійських гармат.

Узбережжя охороняли менші судна. До Першої світової війни було закінчено будівництво серії перших 850-тонних контрторпедоносців типу „Татра” У 1911 р. на озброєння було передано 6 таких кораблів. Кораблі типу „Гусар” на початку війни виявилися дуже застарілими. Протягом 1909–1911 рр. Австро-Угорщина збудувала серію малих торпедоносців, двигуни яких працювали на нафті. Їх в основному застосовували з розвідницькою і патрульною метою. Всі торпедоносці, незалежно від часу їх будівництва, характеризувалися невеликою дистанцією плавання, що унеможливило їх використання поза Адріатичним морем.

Найостаннішим здобутком військово-морського флоту Австро-Угорщини стала флотилія підводних човнів. Проте назагал вона виявилася найслабшою ланкою австро-угорських військово-морських сил. Напередодні Першої світової війни виявилось на озброєнні шість таких човнів, а сьомий з них вступив до ладу вже наприкінці 1914 р. Керівництво австро-угорського флоту трактувало у цей час підводні човни лише як експериментальну зброю. Це саме стосувалося морської авіації. Натомість австро-угорський флот був добре підготовлений до війни мінами, що стало наслідком послідовного здійснення військової доктрини. Дуже добре функціонував радіозв'язок між кораблями, а розроблена австрійськими фахівцями система кодів, яка використовувалася на флоті, належала до найкращих у світі.

Досить добре діяла на фронті медично-санітарна служба, одним з керівників якої був українець лікар-адмірал Ярослав Окуневський, родом з Буковини [16, ф. 383, оп. 1, спр. 14].

Так у загальних рисах виглядала морська політика Австро-Угорщини. Її особливістю було те, що модернізація флоту проводилася в умовах недостатнього фінансування з боку держави. Для того, щоб знайти необхідні кошти, треба було збільшити податки або урізати кредити, призначені для сухопутного війська. Сильний австро-угорський флот зміг би загрожувати англійським колоніям і берегам Франції, а також викликав занепокоєння з російської сторони.

4.1.3. Флот на завершальному етапі Першої світової війни.

Впродовж усієї війни габсбурзький флот проявляв себе з найкращого боку. Підтвердженням цього факту може бути оцінка британського військово-морського аташе у Римі В.Бойля. Ще у 1915 р. він зазначав, що „австрійський флот отримав моральну перевагу на Адріатиці і, незважаючи на слабші сили, отримав певні успіхи. Йому не тільки вдалося ослабити італійський флот, але й навіть, незважаючи на значну перевагу противника, унерухомити його” [193, 64].

Міцним осердям австро-угорського військового флоту став кадровий склад. Однак, політичні реалії у Європі, фактичний розпад монархії Габсбургів у другій половині жовтня 1918 р., розклад сухопутних австро-угорських збройних сил, вплинули і на загальний стан військово-морського флоту. На кораблях запанувала анархія [141, 156].

Всю повноту владу перебравли на себе революційні комітети, які практично ігнорували всі команди офіцерів. На знак протесту проти такого розвитку подій застрелився заступник капітана флагманського броненосця „Вірібус Унітіс” А.Мілошевич [59, 631]. Майбутнє флоту вбачалося у чорних тонах. Передбачали, що кораблі перебере під свою владу італійський уряд. Для уникнення такого розвитку подій начальник Морського департаменту віце-адмірал Франц Голуб і радник імператора з військово-морських справ віце-адмірал Франц Ріттер Кайль переконали Карла I передати весь флот і його базові структури Національній раді словенців, хорватів і сербів. Остання представляла інтереси тих південних слов'ян, які територіально знаходилися у межах монархії. При цьому доцільно зазначити, що південні слов'яни складали більшість (34 %) серед особового складу флоту. Решта складу припадала на угорців (20 %), австрійців (16 %), італійців (14 %), чехів і словаків (11 %) та інших (5 %).

За таких умов епілог австро-угорського флоту виявився дуже коротким, але чітким і, по-військовому, організованим. 30 жовтня 1918 року Карл I наказав головнокомандувачу флотом віце-адміралу Міклошу Горті зробити офіційні акти про передачу австро-угорських військово-морських сил під юрисдикцію уряду Держави словенців, хорватів і сербів (створений 29 жовтня). Церемонії з цього приводу відбулися 31 жовтня на броненосці „Вірібус Унітіс” – флагмані флоту. Офіційний протокол про передачу всього флотського складу разом з підпорядкованими інституціями новоствореній об'єднаній державі південних слов'ян був

підписаний того ж дня після обіду. О 16.45 год. під залпи з двадцяти одної гармати червоно-біло-червоні прапори, які до того розвівалися на всіх кораблях порту Пула, були опущені. Під ці залпи М.Горті в супроводі начальника військово-морського штабу Конека, командирів Другої ескадри Ф.Лауфера і Третьої ескадри Шмідта залишив палубу свого флагмана і забрав його парадний прапор. Слідом за тим, також під акомпонемент двадцятиодногарматного салюту, були підняті голубо-жовті прапори Держави словенців, хорватів і сербів.

Вранці наступного дня, 1 листопада, такі ж офіційні заходи провели на кораблях порту Котор. Це було зв'язано з тим, що офіційне розпорядження його командування отримало лише пізно ввечері 31 жовтня. Всі формальності відбувалися на палубі броненосця „Монарх”. На відміну від порту Пула, зміну державного прапора проводили з більшою урочистістю. Всі команди давалися по-німецьки. Спочатку мав місце карабінний салют. Потім оркестр виконав гімн Австро-Угорщини. Австро-угорські прапори опускалися під вистріли з двадцять одної гармати. Завершила церемонія спуску прапорів мелодія „Молитви перед битвою”.

Всі формальності тривали з 8 до 9 години. Слідом за цим наступили команди словенською мовою і під артилерійський залп (21 гармата) були підняті голубо-жовті прапори нової держави [157; 246-247]. На момент підняття прапора Держави словенців, хорватів і сербів у которський порт повільно зайшов підводний човен „У-14”, над яким ще розвівався червоно-білий-червоний прапор. Він повернувся з останнього у цій війні бойового патрулювання.

З цього часу австро-угорський військово-морський флот офіційно перестав існувати. Командування всіма військово-морськими силами Держави словенців, хорватів і сербів перейняв контрадмірал Другутін Пріца. Головнокомандувачем флоту він призначив контрадмірала Вуковича, а командувачем на базі в Пулі – Коха, який до цього часу був експертом Національної ради словенців, хорватів і сербів. Комендантом порту в Пулі став Ф.Вутшер.

Водночас треба зазначити, що формально війна продовжувалася. З повністю неусталеної ситуації на флоті вирішили скористатися італійці. 31 жовтня з Венеції в напрямку Пули вирушила диверсійна група під командуванням контрадмірала Чіано. 5 листопада 2-тисячний італійський десант захопив Пулу. Через два дні італійці оволоділи Шібеніком. Таким чином, на колишніх військових кораблях Австро-Угорщини голубо-жовті прапори замінили італійські.

Наприкінці 1918 р. потужна Дунайська флотилія маневрувала в дельті Дунаю та на узбережжі Чорного моря. На відміну від адриатичного флоту, в Дунайській флотилії зберігалася дисципліна і панував повний військовий порядок. У той час, коли кораблі в Пулі і Которі переходили в підпорядкування Держави словенців, хорватів і сербів, командувач Дунайської флотилії Вульфф привів усі підпорядковані йому кораблі до

Будапешта [126, 384].

Остаточну долю всього австро-угорського флоту вирішила Версальська система післявоєнних договорів. Зокрема, за умовами Сен-Жерменської і Тріанонської угод Австрії і Угорщині дозволялося мати лише декілька малих канонерок і патрульних річкових катерів. Обом державам заборонялося будувати підводні човни.

Весь колишній австро-угорський військовий флот був розділений між Італією (99 одиниць, в т.ч. 4 броненосці), Великобританією (41 одиниця, в т.ч. 6 броненосців) і Францією (20 одиниць, в т.ч. 3 броненосці). Більшу частину отриманих кораблів держави-переможниці пустили на металолом.

Певну частку отримали й інші держави. Так, Об'єднане королівство сербів, хорватів і словенців (таку назву отримала держава внаслідок об'єднання Сербського королівства з державою словенців, хорватів і сербів 1 листопада 1918 р.; 17 листопада до його складу увійшла Чорногорія), здобуло 35 кораблів (в т.ч. 16 торпедоносців), Румунія – 10 (в т.ч. 7 торпедоносців), Греція – 7, а Португалія – 6 кораблів. Окремі з кораблів, які отримало Об'єднане королівство сербів, хорватів і словенців, перебували на плаву навіть на початку 60-х років [157, 254].

Таким чином, викладений матеріал свідчить, що у військовому плані Австро-Угорщина посідала міцні позиції. Її флот розбудовувався при допомозі власних ресурсів. Для цього були наявні всі умови: відповідні порти, судноверфі, будівельний матеріал, кваліфіковані інженери і конструктори-будівельники. Впродовж останньої чверті XIX – початку XX століття військово-морський флот Габсбургів докорінно змінився за технічними характеристиками. Він поповнився сучасними на той час кораблями, мав нове озброєння тощо.

У воєнному плані флот орієнтувався на оборонну тактику, оскільки він базувався і діяв на обмежених просторах. Його головні функції полягали в обороні водних кордонів багатонаціональної монархії.

Набір особового рядового складу проходив головним чином за рахунок мешканців прикордонного морського узбережжя (Середземномор'я і Адріатики), які мали певний досвід морської справи. Підготовка кваліфікованих кадрів здійснювалася у спеціальних навчальних закладах різного рівня і типу. Це дозволяло повністю забезпечити існуючі потреби в кадрах.

Військова служба відбувалася відповідно до ухвалюваних урядом законів про військо Австро-Угорщини і поділялася на дійсну (активну) і резервну та в запасі (пасивну).

Окреме місце у військово-морському флоті Австро-Угорщини займала Дунайська військова флотилія, яка контролювала ситуацію практично у центральній частині монархії, оскільки ця велика річка пронизувала її значну територію через австрійські, угорські та словацькі землі.

Поразка Габсбургів у Першій світовій війні призвела до розподілу колись могутнього флоту між новими державами, які утворилися на її

руїнах. Чимало з цих кораблів знаходилися в діючому стані аж до часів Другої світової війни.

4.2. Авіація

Для військових потреб була також задіяна *авіація*. Австрійський уряд вперше з воєнною метою використав аеростати ще в 1849 р. при облозі Венеції. Під час австро-пруської війни 1866 р. дирижаблі планували використати при обороні Відня. Надалі військове керівництво приділяло значну увагу повітряним засобам у майбутніх війнах. У 1888 році у Відні виникло спеціальне відомство повітряного сполучення, яке очолив Віктор Зільберер [39, 34]. За його ініціативою офіцери із спеціальною освітою ознайомилися з цією справою у Берліні, Парижі та Лондоні. У 1890 р. під егідою В.Зільберера в австрійській столиці був організований аероклуб, викладачами якого стали вісім офіцерів. Були підготовлені відповідні приміщення, з Ганновера доставлена повітряна куля. Початково слухачами курсів стали офіцери Генштабу. У 1895 р. віденський аероклуб був реорганізований у Військовий аеронавтичний заклад [39, 14]. Цього ж року повітряну кулю вперше застосували на воєнних маневрах, а також встановили із захисною метою в гарнізонах Перемишля і Кракова. На початку ХХ ст. кулю модернізували, її почали наповнювати воднем. З цією метою був сконструйований спеціальний апарат, а також переносні газові контейнери. Це дало можливість ширше застосовувати повітряну кулю для ведення військової розвідки.

У 1909 р. на озброєння австрійських військ вперше поступив німецький дирижабль. Спочатку навички управління ним австрійські офіцери здобували у Німеччині, зокрема під час маневрів німецької армії. Після того, як австрійці закупили ще два дирижаблі, а четвертий отримали як подарунок, Військовий аеронавтичний заклад перейменували у Відділення дирижаблів при австрійській армії. Воно складалося з двох частин: практичної і технічної. Станом на 1913 р. в австрійському війську було 12 таких повітряних куль, з яких вісім призначалися для майбутньої війни з Росією, а чотири зосереджувалися на балканському напрямку. Проте ці засоби ведення воєнних дій дуже залежали від природних умов: вітру, погоди. Напередодні війни один дирижабль розбився внаслідок зіткнення з літаком [185, 107].

Новим явищем у транспортному сполученні на початку ХХ ст. став літак. Досить швидко ним зацікавилися військові спеціалісти. Вже у 1907 році офіцери і військові техніки утворили комітет сприяння моторних польотів. Окремі офіцери купували за власні гроші аероплани, освоювали їх техніку, модернізували конструкцію. В 1909 р. вперше були проведені військові показові польоти. На початку 1910 р. начальник Генерального штабу Ф.Конрад фон Гетцендорф. висловив сміливу ідею створення військово-повітряного флоту. З цією метою передбачалося закупити 200 літаків і підготувати 400 пілотів. Однак, уряд зволікав і не спішив виділяти

необхідні гроші. Військове міністерство закупило лише три апарати австрійської конструкції, найкращим з яких виявився апарат фірми Лонера. Він міг кілька годин перебувати в повітрі, його можна було за вісім хвилин розібрати і за півгодини зібрати до бойової готовності.

Проте начальник Генерального штабу Ф.Конрад фон Гетцендорф наполегливо домагався реалізації своєї ідеї і у 1912 році просив виділити 8 млн. зол. крон для закупівлі 240 літаків. Цю чисельність він вважав мінімальною. Врешті-решт у 1912 р. держава виділила два мільйони крон на потреби військової авіації. Виникли нові авіашколи, де навчали вже унтер-офіцерів. На початку війни 1914 р. в Австрії було 40 учбових і 39 військових літаків, 49 цивільних літаків, 85 аеродромів [202, 477]. У Першу світову війну Австро-Угорщина вступила як авіаційна держава. Її армія мала на озброєнні різні види літаків: винищувальні, бомбокидальні і розвідувальні. Вся авіація ділилася на загін пілотів і льотні роти (по 106 чоловік), одну роту і 12 повітроплавних загонів. Водночас варто зауважити, що сусідні держави мали значно потужніші повітряні сили. Так, у 1913 р. на озброєнні у Франції було 454 літаки і 23 дирижаблі, а в Росії – 190 літаків і 9 дирижаблів [146, 119].

Першим винищувачем, який поступив на озброєння австро-угорської армії, став „Ганза Бранденбург”. Його спроектував на замовлення австрійського військового командування німецький авіаконструктор Ернст Хейнкель. Цей біплан із змішаною обшивкою (фюзеляж – фанерні листи, інше – полотно) побудували австрійські фірми. Серійний випуск тривав з вересня 1916 р. по лютий 1917 р. на віденських авіазаводах „Фенікс і Оеффаг”. Всього вони побудували 95 машин у двох модифікаціях. З осені 1916 р. до осені 1917 р. „Ганза Бранденбург” був основним винищувачем австро-угорських військово-повітряних сил. Застосовувався він на італійському і російсько-румунському фронтах.

Першим винищувачем австро-угорської конструкції став „Авіатік”. Його прототип вперше піднявся в повітря у січні 1917 р. Автор проекту – інженер Юліус фон Берг. Цей літак відрізняла від інших простота і технологічність конструкції, яка дозволяла організувати виробництво на невеликих підприємствах. Його серійне виробництво тривало з лютого 1917 р. по жовтень 1918 р. За цей час було виготовлено 740 літаків. Їх широко застосовували з осені 1917 р. на італійському, російсько-румунському і македонському фронтах.

Суцільно дерев’яним біпланом з так званою змінною геометрією був „Кноллер” – винищувач-розвідник, розроблений австрійською фірмою „Кноллер”. Як винищувач, він літав з одним пілотом, а при виконанні розвідувальних задач – з двома. Серійне виробництво літака розпочали в 1917 р. Всього побудовано близько 200 літаків цієї конструкції.

Подібністю відзначався літальний біплан „Оеффаг”, який розробив конструкторський колектив на віденській фірмі „Остеррейхіш Флюгцойгфабрик” („Оеффаг”). За основу вони взяли основні параметри

німецького „Альбатроса”. Основні відмінності полягали в типі силової установки, формі носової частини фюзеляжу і озброєнні. В кінці травня 1917 р. літак почав поступати на фронт. Завдяки могутнішим моторам „Оеффаги” (особливо – починаючи з серії 153) перевершували по льотних характеристиках свого німецького попередника. А літаки серії 253 взагалі вважалися кращими винищувачами в Австро-Угорщині. „Оеффаг” широко застосовувався з літа 1917 р. і до кінця війни на італійському фронті [73, www.airwar.ru/aww1.html].

Одномісний винищувач „Фенікс”, дослідний екземпляр якого був побудований у середині 1917 р., був досконалішою модифікацією біплана „Бранденбург”, що відрізнявся в першу чергу ефективнішими крилами, поліпшеною конструкцією і потужнішим двигуном. Офіційні випробування показали, що він був швидкісним, але надмірно стійким, хоча і досить важким в управлінні. Проте, оскільки існувала надтермінова необхідність у винищувачах, літак „Фенікс” був замовлений у виробництво. Пізніше робилися спроби поліпшення маневреності і льотних характеристик, внаслідок чого з’явилася інші його моделі. Декілька літаків цього типу було переобладнано для фоторозвідки.

Єдиний серійний двомоторний бомбардувальник, що випускався в Австро-Угорщині, мав німецьке походження. В кінці 1915 р. Е.Хейнкель спроектував двомоторний бомбардувальний аероплан „Ганза-Бранденбург”. На початку 1916 р. літак пройшов випробування, і ним зразу ж зацікавилася австрійське військово командування. У австрійців вже були налагоджені зв’язки з цією фірмою, де вони незадовго до цього придбали ліцензію на одномоторний розвідник „Ганза-Бранденбург” [194, 11], а також два прототипи двомоторних бомбардувальників, що не пішли в серію.

Незабаром на угорському авіазаводі „Унгаріш Флюгцойгфабрік” („Уфаг”) почалася ліцензійна споруда бомбардувальника „Гот-І”. Його конструкція багато в чому повторювала розробки Е.Хейнкеля: дерев’яний фюзеляж з фанерною обшивкою, біпланова коробка з елеронами на верхньому крилі і характерними „заваленими” усередину стійками. Пілот і стрілець розміщувалися в загальній кабіні з великим овальним вирізом. У носовій кабіні сидів третій член екіпажа – стрілець-бомбардир. У січні–лютому 1917 р. літаки поступили на озброєння однієї з бомбардувальних ескадр італо-австрійського фронту. Всього військово замовлення склало 39 штук, з яких 12 змонтували в Угорщині. Освоєння машини супроводжувалося численними проблемами, в результаті чого за три місяці фронтової служби „Ганза-Бранденбурги” зробили всього один успішний бойовий виліт. У квітні цього ж року всі літаки здали на бази зберігання [73, www.airwar.ru/aww1.html].

Тоді ж австрійці дістали можливість ознайомитися з льотно-технічними даними нового німецького бомбардувальника „Гот-ІV”. Оскільки його показники були помітно вищими, ніж у „Ганза-

Бранденбурга”, випуск машини Е.Хейнкеля швидко згорнули, а натомість придбали три десятки „Готів”. Весною 1918 р. „Гот-І” розконсервували і спробували використовувати як нічні бомбардувальники, але і в цій якості вони не досягли успіху. До кінця війни „Ганза-Бранденбурги” прослужили в учбових підрозділах.

Австрійська авіабудівна фірма на початковому етапі Першої світової війни випускала двомісні розвідники Б-II і Б-III, аналогічні „Авіатикам” німецького виробництва. На початку 1917 р. головний конструктор цього підприємства Юліус фон Берг спроектував оригінальний багатоцільовий аероплан „Авіатік-Берг” [73, www.airwar.ru/aww1.html].

Випробування пройшли в цілому успішно. Льотчики позитивно оцінювали швидкісні дані машини. Цю конструкцію визнали за вдалий проект і запустили у виробництво відразу на декількох заводах: всього побудовано більше 500 екземплярів машини. „Авіатік”, який також називався за прізвиськом автора „Берг двомісний”, активно застосовувався в 1917–1918 роках на італо-австрійському фронті. Першокласні пілоти високо цінували цю мініатюрну машину. У березні 1918 р. з’явилася одномісна фоторозвідувальна модифікація „Авіатика” без озброєння. Крім фотокамер, ці літаки комплектувалися радіостанціями [194, 17].

На початку 1915 р. угорська фірма „Ллойд Флюгцойг унд Моторенфабрік” розгорнула серійний випуск двомісного багатоцільового біплана „Ллойд”. Оснащений потужним 145-сильним мотором (на інших тодішніх аеропланах в основному стояли двигуни в 100-120 к.с.), „Ллойд” вдало поєднував всі дані з простотою управління. Завдяки цьому він знайшов широке застосування як розвідник на сербському і східному фронтах. Єдиним серйозним недоліком вважалася відсутність озброєння. Цей недолік усунули в наступній модифікації (1916 р.), установивши кулемет. Новий „Ллойд” найкращим чином підходив для бойових дій в горах Північної Італії. Він швидко злітав з короткої дистанції, стійко тримався в повітрі під час вітру. Основна маса „Ллойдів” застосовувалася на італійському фронті, але в 1917 р. невелика кількість цих машин потрапила на румунський фронт. Даних про кількість побудованих машин не збереглося [73, www.airwar.ru/aww1.html].

У 1913 р. на віденській фірмі Якоба Ленера був розроблений двомісний біплан „Б” з 120-сильним мотором „Австро-Даймлер” і оригінальними стрілоподібними крилами, що підвищували стійкість машини. Наступного року його прийняли на озброєння за назвою Б-І. При цьому спочатку кожна побудована машина мала власне ім’я, що починалося з букви „Б” („Брігант”, „Барбара”, „Будда”, „Бригіта” і т.д.). На початковому етапі Першої світової війни характеристики Б-І цілком задовольняли військових, і літак з успіхом застосовувався на сербсько-австрійському і російсько-австрійському фронтах. Апарати даного типу, зокрема, здійснювали зв’язок з гарнізоном обложеної російськими військами фортеці Перемишль.

У 1915–1916 роках сімейство „Ленерів” поповнилося рядом подальших модифікацій, що також випускалися серійно і перебували на озброєнні. З початку 1916 р. дві останні і найдосконаліші модифікації „Ленера” активно застосовувалися на всіх фронтах, де воювали австро-угорські повітряні сили [73, www.airwar.ru/aww1.html].

Крім розвідувальних польотів, на рахунку цих машин немало бомбардувань міст і військових об’єктів в Румунії, північній Італії і південно-західній частині України. Погана підйомність і низька стеля, що не перевищувала в жаркі дні 2 000 метрів, зумовили швидку його передачу в учебові підрозділи [73, www.airwar.ru/aww1.html].

Весною 1916 р. Е.Хейнкель спроектував оригінальний двомісний розвідник-біплан „Ганза-Бранденбург КІС” Він викликав зацікавлення в австро-угорської авіапромисловості. Відразу дві фірми – австрійська „Фенікс” і угорська „Уфаг” – купили ліцензії на випуск машини. Обидві фірми дещо змінили проект. В результаті вийшло два дуже схожих аероплана з одним і тим же мотором, що відрізнялися лише в деталях. За оцінками пілотів, обидва апарати були загалом майже рівноцінні і схожі по льотних характеристиках. „Фенікс” вважався стійкішим, простішим в пілотуванні і краще набирив висоту. Зате „Уфаг” володів вищою швидкістю, кращою маневреністю і більшим корисним навантаженням. Так і не вирішивши, який літак кращий, військово командування в кінці 1917 р. розпорядилося почати одночасний випуск обох машин. Надалі намітили продовжити збирання тієї моделі, яка краще зарекомендує себе на фронті.

„Фенікс” і „Уфаг” почали поступати на італо-австрійський фронт весною 1918 р. „Фенікси”, що володіли вищою стелею, застосовувалися в основному для фоторозвідки. „Уфаги” ж виступали як універсальні бойові машини, вилітали на розвідку, повітряні бої і бомбардування ворожих позицій. На цей факт зважили і влітку 1918 р., після того як було зібрано 110 штук, випуск „Феніксів” припинився. Тоді ж віденський завод фірми „Фенікс” приступив до виготовлення „Уфагів”. До кінця війни він встиг закінчити 50 штук. Ще 150 літаків здав завод фірми „Уфаг” в Будапешті [73, www.airwar.ru/aww1.html].

Отже, літак на початку ХХ ст. став новим явищем у збройних силах Австро-Угорщини. Якщо на початках військові лише освоювали його з технічного погляду, проводили показові польоти, то вже з другого десятиріччя почала втілюватись у життя ідея створення військово-повітряного флоту. На озброєнні були літаки німецького, австрійського і угорського виробництва. В роки війни їх використовували як з розвідувальною метою, так і для ведення воєнних дій.

Таким чином, досить добре в Австро-Угорській імперії був розвинутий військово-морський флот. Від початку ХХ століття успішно розвивалася авіація, склад якої постійно поповнювався новітніми на той час літаками. Все це робило Австро-Угорщину могутньою військовою

державою.

ВИСНОВКИ

Аналізуючи історію збройних сил Австро-Угорщини в умовах дуалістичної монархії можна зробити наступні висновки.

1. Витоки історії війська монархії Габсбургів як армії нового типу сягають другої чверті XVII ст. Саме тоді була закладена система збройних сил. Економічні і політичні зміни в Європі, численні війни, у яких брали участь і Габсбурги, вимагали проведення військових реформ. Поступова їх реалізація вела до покращення боєздатності армії, її технічного переоснащення. Цьому сприяло піднесення власної економіки, потужна сировинна база, наявність розвинутої військово-промислової сфери та транспортної інфраструктури. Все це дозволяло забезпечувати необхідні військові потреби з власних ресурсів.

2. Австро-угорська угода 1867 р. спричинила не лише зміну державно-політичних відносин в імперії, але й значно вплинула на формування її збройних сил. Визначалася їх нова структура: загальноімперська армія (регулярна армія), територіальна оборона (австрійський ландвер і угорський гонвед), австрійське і угорське ополчення (ландштурм) та єдиний військово-морський флот. Вперше було зафіксовано існування гонведу як територіально-національної угорської армії.

3. Найвищу військову владу уособлював імператор. При ньому діяла Військова канцелярія. За навчання і військову підготовку збройних сил відповідали генерал-інспектори, відповідальні перед імператором. У їх юрисдикцію також входила перевірка відповідності генералів посадам і висунення кандидатур на посади командувачів арміями і корпусами.

Центральним органом імперії, що займався військовими питаннями, було Військове міністерство. Воно складалося з п'яти управлінь, з яких чотири відали сухопутною армією, а п'яте – флотом (Адміралтейство). Виконавчою структурою Військового відомства був Генеральний штаб. На початку XX ст. він складався з командування, управління, Військово-географічного інституту, Військового архіву, Військової академії, Залізничного і Телеграфного полку. Власне командування творили сам начальник штабу, його заступник, офіцер для доручень і особистий ад'ютант. Статус допоміжних органів Військового міністерства мали інспекторати (кавалерії, артилерії, фортечної артилерії, інженерних військ, саперних військ, обозів, корпусних офіцерських шкіл, військово-учбових закладів, кавалерійського ремонту, санітарної служби, а також польовий вікаріат і головний військовий суд).

4. Усі збройні сили комплектувалися за територіальним принципом, з врахуванням державно-правових відносин і адміністративного устрою імперії Габсбургів. Для цього вся територія величезної монархії розділялася на округи. Військова служба поділялася на активну (дійсну) і пасивну (у резерві та в запасі). Вона регламентувалася Законами про загальний військовий обов'язок 1868, 1890 і 1912 років. Щорічно на дійсну

військову службу (сухопутні війська і флот) уряд призивав близько 122,5 тис. осіб. За Законом 1868 року військовозобов'язаний стан тривав 24 роки (з 21 до 45 років). Поступ військової думки, технічні нововведення обумовили прийняття деяких змін у проходженні служби.

Втілення цих змін мало збільшити в резерві кількість навчених військовій справі. Останні зміни продиктувала Перша світова війна. На початку 1915 р. нижня межа призову була опущена до вісімнадцяти років, а верхня – піднята до п'ятдесяти років (січень 1916 р.) і п'ятдесяти п'яти років (кінець 1916 р.).

Особливу категорію складали призовники з правом добровільної однорічної служби. До неї зараховували хлопців віком до двадцять одного року, які мали закінчену середню освіту. Студенти вищих навчальних закладів мали право вибору року призову, але не пізніше досягнення ними двадцяти чотирьох років. Однорічники могли обирати собі місце служби і рід військ. Їх військова служба закінчувалася екзаменом на здобуття офіцерського чину. Якщо іспит здавався успішно, доброволець одержував звання кадета – заступника офіцера, а в особливих випадках – лейтенанта. У випадку не успішної здачі, він залишався на службі в своєму званні (але не вище за фельдфебеля), а пізніше знову складав іспит. Подібним чином готувалися урядовці військово-судової служби (аудитори), військові лікарі, військові інтенданти, ветеринарі та ін.

5. Всі збройні сили поділялися на сухопутні і морські. Основною одиницею сухопутної армії був полк: піхотинський і кавалерійський. На початку ХХ ст. це були такі полки: 102 загальноімперські, 4 боснійсько-герцеговинські, 4 тірольські, 37 австрійських (ландверних), 32 угорські (гонведні), 41 австрійського ополчення, 47 угорського ополчення. Полки зводилися у дивізії, назви яких позначалися арабськими цифрами.

Після піхоти за чисельністю і по значенню родом військ в австро-угорській армії вважалася кавалерія. З 1868 р. відмінності в організації різних видів кавалерії були скасовані, і по складу всі полки стали однакові. Проте продовжували зберігатися традиційні найменування гусар, улан і драгун. Вони розрізнялися за обмундируванням, а також комплектуванням з огляду на національний склад.

Невід'ємну складову частину збройних сил Австро-Угорської імперії складало ополчення. Законом 1886 року склад ополчення формувався з числа військовослужбовців, які відбули дійсну службу, а також з числа звільнених від неї особами віком від 19 до 42 років. Для офіцерів вік обмежувався шістьдесятьма роками. З 1894 р. запроваджений обов'язковий запис в ополчення, час служби в якому збільшувався з дванадцяти до сімнадцяти років.

6. За національним складом ополченські полки були однонаціональні і змішані. До мононаціональних відносилися три німецькі (перший, другий, дев'ятий), два словенські (двадцять шостий і двадцять сьомий), один чеський (тридцять дев'ятий), один польський (шістнадцятий) і один

український (тридцять третій). Чесько-німецькими були одинадцятий і чотириста дев'ятий. Два полки сформували серби і хорвати – двадцять третій і тридцять сьомий. Польсько-українськими були тридцять перший і тридцять другий, а румунсько-український – двадцять другий. Чехи з поляками склали також один полк – двадцять п'ятий. Три полки сформували представники трьох етносів – шостий (німці, чехи, поляки), тринадцятий (чехи, поляки, німці) і п'ятдесят перший (поляки, німці, чехи).

Жандармерія була воєнізованою організацією, яка мала завдання підтримувати громадський порядок і забезпечувати державну безпеку, а під час війни – функції воєнної поліції при штабах різного рівня. Жандармський склад вербувався з середовища офіцерів та нижніх чинів, які відбули дійсну службу в спільній армії, ландвері або гонведі.

7. Українці проходили військову службу у ряді територіальних формувань, які входили у VI, X, XI корпусних округів. Крім того, контингентом з українців наповнювався особовий склад ряду інших військових частин у I, II, XIV корпусних округах. Напередодні Першої світової війни українці проходили військову службу у 19 піхотних полках спільної Австро-Угорської армії.

Особливе місце в збройних силах Австро-Угорської армії займав Легіон Українських Січових Стрільців, формування якого відбувалося добровільно на основі імператорського патенту, виданого ще в 1851 році. Легіон із добровільного формування був перетворений на звичайний полк. Його структура була відповідною до австрійських полків. Діяв він за законами Австро-Угорської монархії.

8. Обмундирування сухопутної австро-угорської армії було запроваджене спеціальними регламентами 1869 і 1873 років. Щоб відрізнити полки, які традиційно називалися німецькими (чеські, моравські, силезько-моравські, галицькі, штирійські, нижньо- і верхньоавстрійські), від так званих угорських полків (тобто скоплектованих угорцями, хорватами, словаками, румунами), були введені особливі типи штанів. У австро-угорській армії було п'ять основних кольорів сукна: темно-синій, блакитний, червоно-цегляний, темно-коричневий, темно-зелений. Досвід ведення бойових дій початку ХХ ст. показав необхідність запровадження обмундирування єдиного захисного кольору.

9. На час створення дуалістичної монархії Австрія була достатньо потужною морською державою, Угорщина флоту зовсім не мала. В подальшому військово-морський флот імперії успішно розбудовувався. Станом на 1909 р. чисельність офіцерів та матросів складала лише 15,8 тис. (168 кораблів), а вже влітку 1914 р. чисельність особового складу флоту налічувала 33,7 тис. офіцерів і моряків. Значно зросла чисельність кораблів (на кінець Першої світової війни їх було більше 220, в т.ч. крейсери, торпедоносці, підводні човни).

Головною базою, де дислокувався австро-угорський військово-морський флот, була Пула. Важливе стратегічне значення зберігали порти Котор (Чорногорія) і Лошній (Хорватія). У Шібеніку знаходилася резервна морська база. Командування порту в Пулі складало одночасно адміністративний і контрольний орган військово-морських сил яке безпосередньо підпорядковувалося Морському міністерству. Австро-угорський флот був добре підготовлений до війни мінами, що стало наслідком послідовного здійснення військової доктрини. Дуже добре функціонував радіозв'язок між кораблями, а розроблена австрійськими фахівцями система кодів, яка використовувалася на флоті, належала до найкращих у світі. Після розпаду імперії флот розділили між собою Австрія, Угорщина, Об'єднане королівство сербів, хорватів і словенців, Румунія, Греція і Португалія.

10. Для військових потреб у збройних силах Австро-Угорщини була задіяна авіація. Військове керівництво приділяло значну увагу повітряним засобам у майбутніх війнах. Використовувалися повітряні кулі та дирижаблі. На початку ХХ століття появилася військова авіація. У Першу світову війну Австро-Угорщина вступила як авіаційна держава. В армії було на озброєнні більше 120 літаків, 80 аеродромів. Їх чисельність постійно зростала. Авіація стала новим явищем у збройних силах монархії.

11. Бойова практика Першої світової війни піддала загальній перевірці існуючі теоретичні положення у всіх сферах військової справи. Воєнні дії стали поштовхом до дальшого розвитку військової науки і теорії військового мистецтва.

Досвід військового будівництва Австро-Угорщини частково можна використати при розбудові збройних сил України. Перш за все це стосується принципу територіального проходження військової служби. Вартим уваги є, також, принцип підготовки офіцерського складу і присвоєння відповідних звань випускникам військових навчальних закладів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Архівні матеріали

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України:

1. Ф.1216 (Міністерство внутрішніх справ Української держави. 1918 р.), оп. 1, спр. 2, 7, 8.
2. Ф.1792 (Подільський губернський комісар Тимчасового уряду), оп. 2, спр. 12.
3. Ф.1793 (Подільський губернський староста), оп. 1, спр. 71, 72.
4. Ф.1794 (Інспектор Державної варти при Подільському губернському старостві), оп. 2, спр. 21, 24.

Центральний державний історичний архів України у місті Києві:

5. Ф.301 (Подільське губернське жандармське управління), оп. 2, спр. 72.
6. Ф.365 (Жандармський заклад тимчасового воєнного генерал-губернаторства Галичини), оп. 1, спр. 11, 14.
7. Ф.1153 (Бессарабське губернське жандармське управління), оп. 1, спр. 3.

Центральний державний історичний архів України у місті Львові:

8. Ф.88 (Рошковський Адольф-Юліан, комендант фортеці в Перемишлі), оп. 1, спр. 12.
9. Ф.146 (Галицьке намісництво), оп. 1, спр. 17.
10. Ф.309 (Наукове Товариство імені Шевченка), оп. 1, спр. 49.
11. Ф.352 (Документи Легіону Українських Січових Стрільців), оп. 1, спр. 296.
12. Ф.353 (Легіон Українських Січових Стрільців), оп. 1, спр. 235, 279.
13. Ф.358 (Шептицький Андрій), оп. 1, спр. 114.
14. Ф.359 (Назарук Осип, адвокат, письменник, громадсько-політичний діяч), оп. 1, спр. 329.
15. Ф.365 (Дорошенко Володимир Вікторович), оп. 1, спр. 43.
16. Ф.383 (Окуневський Ярослав, адмірал австрійського військово-морського флоту), оп. 1, спр. 14.
17. Ф.581 (Колекція документів про діяльність урядів та армій УНР та ЗУНР), оп. 1, спр. 179.
18. Ф.698 (Колекція документів про польські легіони. 1914-1918 рр.), оп. 1, спр. 7.
19. Ф.747 (Управління начальника гарнізону російських військ), оп. 1, спр. 1–13.
20. Ф.748 (Завідувач пересуванням російських військ Галицького округу), оп. 1, спр. 1–16.
21. Ф.791 (Командування Другої австрійської армії), оп. 1, спр. 1–5, 10.

*Львівська наукова бібліотека імені Василя Стефаника НАН України,
відділ рукописів:*

22. Ф.11 (О.Барвінський), спр.1156, 3125, 5764.

Австрійський державний архів, місто Відень:

23. Österreichisches Staatsarchiv. Politisches Archiv. – Ukraine 1914-1916

Збірники документів і матеріалів

24. Вестник законов державних для королевств и краев в державной думе заступленных. – Відень, 1871. – 204 с.

25. Крах германской оккупации на Украине (по документам оккупантов). – М.: Гос.изд-во “История гражданской войны”, 1936. – 207 с.

26. Местное управление и местные повинности в Австрии. – Петербург, 1901. – 280 с.

27. Четырнадцать пунктов Вильсона // Международные отношения и внешняя политика СССР. Сборник документов. – Москва: Изд-во ВПШ и АОН, 1957. – С.53–55.

28. Austria. Monarchia federalna. – Kraków, 1867. – 22 s.

29. Die Protokolle des Österreichischen Ministerrates. 1848–1867. – Wien, 1973. – Bd.2. – 456 s.

30. Dokumentation zur österreichischen Zeitgeschichte. Wien, 1971. 475 s

31. Dokumentation zur österreichischen Zeitgeschichte. Wien, 1975. 532 s

32. Dokumentation zur österreichischen Zeitgeschichte. Wien, 1980. 595 s

33. Ereignisse in der Ukraine. 1914-1922 / Von T.Hornykiewicz. Philadelphia, 1966. Bd.1. 450 p.

34. *Kasperek J. R.* Zbiór ustaw, przepisów, instrukcji administracyjnych w Królestwie Galicji i Lodomerii z Wielkim Księstwem Krakowskim obowiązujących. – Lwów, 1884–1889. – Т.1–6.

Статистичні збірники

35. Военні кредити для українського населення Галичини. – Львів, 1916. – 11 с.

36. Mittheilungen aus dem Gebiete der Statistik. Hrsg. von der Direction der administrativen Statistik im K.K.Handels-Ministerium. – Wien, 1867–1874.

37. Mittheilungen aus dem Gebiete der Geschichte. – Wien, 1868–1910.

38. Mittheilungen aus dem Gebiete des Seewesens. Hrsg. von K.K. Marine-technischen Komitee. Pola, 1873-1914.

39. Mittheilungen über die verhandlungen der Section für Land- und Forstwirtschaft und Montanwesen des Industrie und Land-wirtschaftsrathes. Wien, 1900/1910.
40. Mittheilungen über die verhandlungen der Section für Land- und Forstwirtschaft und Montanwesen des Industrie und Land-wirtschaftsrathes. Wien, 1910. 126 s.
41. *Mosser A.* Die industrieaktiengesellschaft in Österreich. 1880/1913. Versuch einer historischen Bilanz - und Betriebsanalyse. Wien, 1980. 338 s.
42. Österreichisches statistischen Handbuch für die in Reichsrath vertreteten Königreiche und Länder. Wien, 1913. 73 s.
43. Schematismus der Bedien der in Militar-Verwaltung stehenden Eisenbahnen des Occupations-Gebietes. Sarajewo, 1891. 74 s.
44. Schematismus für das kaiserliche und königliche Heer und für die des kaiserliche und königliche Kriegsmarine für 1911. Wien, 1910. 112 s.
45. Schematismus für den Territorialbereich Lemberg. Lemberg, 1914. – 99 s.
46. Schematyzm Królestwa Galicyi i Lodomeryi z Wielkim Księstwem Krakowskim na rok ... – Lwów, 1870–1914.
47. Tafeln zur Statistik der oesterreichischen Monarchie. – Wien, 1860–1868.
48. Wiadomości statystyczne o mieście Lwowie. – Lwów, 1874. – 98 s.

Спогади

49. *Дорошенко Д.* Мої спомини про недавнє минуле (1914-1920). – Львів, 1923. – Ч.3. Доба гетьманщини. – 137 с.
50. *Єфремов С.* До історії „Галицької руїни” 1914–1915 рр.: В жандармському освітленні // Україна (Київ). – 1929. – №.4. – С.124–144.
51. *Левицький К.* Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914–1918. На підставі споминів і документів. – Львів, 1928. – 776 с.
52. *Левицький К.* Розпад Австрії і українська справа // Українська Галицька Армія: матеріали до історії. – Вінніпег, 1966. – Т.3. – С.23–39.
53. *Ллойд-Джордж Д.* Правда о мирных переговорах. В 2-х т. – Москва: Изд-во иностр. лит, 1957. – Т.1. – 655 с.
54. *Ллойд-Джордж Д.* Правда о мирных переговорах. В 2-х т. – Москва: Изд-во иностр. лит, 1957. – Т.2. – 556 с.
55. *Ляйнберг Л.* Радіослужба в УГА // Календар Червоної Калини (Львів). – 1922. – С.130–132.
56. *Шапошников Б. М.* Воспоминания. Военно-научные труды. – Москва: Воениздат, 1982. – 558 с.
57. *Dzierzbicki S.* Pamiętnik z lat wojny 1915–1918. – Warszawa, 1983. – 584 s.
58. *Konrad F. von Hotzendorf.* Aus meiner Dienstzeit 1906 bis 1918. – Wien, 1921–1925. – Bd.1–5.

59. *Petelenz C.* Przed dziesięciu laty. Wspomnienia marynarza (1918–1919) // *Przegląd Morski*. – 1930. – Nr. 19. – S.631–647.

Періодика

60. Календар Червоної Калини (Львів). – 1922.
61. Україна (Київ). – 1929. – №4.
62. Военно-исторический журнал (Москва). – 2004. – № 8.
63. Вопросы истории (Москва). – 1999. – № 1.
64. Новая и новейшая история (Москва). – 1973. – № 2.
65. Новая и новейшая история (Москва). – 2001. – № 5.
66. Сержант (Москва). – 2000. – № 4.
67. Сержант (Москва). – 2001. – № 3.
68. Сержант (Москва). – 2002. – № 1.
69. Сержант (Москва). – 2003. – № 3.
70. *Przegląd Morski*. – 1930. – Nr. 19.
71. *Rocznik Przemyski. Historia*. – Przemyśl, 2004.

Монографії і статті

72. Австро-Венгрия: опыт многонационального государства. – Москва, 1995. – 230 с.
73. *Адаменко Д.* Боевые самолеты, производившиеся в Австро-Венгрии // HYPERLINK "<http://www.airwar.ru/aww1.html>" www.airwar.ru/aww1.html
74. *Адаменко Д.* Украинцы в австро-венгерской армии // www.ah.milua.org
75. *Адаменко Д.В., Прищеп С.В.* Кавалерия австро-венгерской армии // *Сержант*. – 2003. – № 3. – С.24–36.
76. *Адаменко Д.В., Прищеп С.В.* Командный состав вооруженных сил Австро-Венгрии // *Сержант*. – 2002. – № 1. – С.41–49.
77. *Айрайтетов А.Г.* Историческая судьба Австро-Венгрии // *Вопросы истории* (Москва). – 1999. – № 1. – С.137–144.
78. *Ванечек В.* История государства и права Чехословакии. – Москва: Юрид. лит., 1981. – 504 с.
79. Військово-науковий вісник. – Львів: ЛВІ, 2005. – Вип. 7. – 316 с.
80. *Виноградов К.Б.* Некоторые особенности экономического развития Австро-Венгрии накануне первой мировой войны // *Ученые записки Ленинградского государственного университета. Серия исторических наук*. – 1955. – Вып. 23. – С. 66–93.
81. *Гордієнко В.* Українські Січові Стрільці. – Львів: Каменяр, 1990. – 134 с.
82. *Гроций Г.* Три книги о праве войны и мира. – Москва: Гос. изд-во юрид. лит., 1957. – 868 с.
83. *Грушевський М.* Хто такі українці і чого вони хочуть. – К.: В-во т-ва “Знання” України, 1991. – 240 с.

84. *Демкович-Добрянський М.* Потоцький і Бобжинський – цісарські намісники Галичини 1903–1913 рр. – Рим, 1987. – 132 с.
85. *Дрогозов И.Г.* Крепости на колесах: история бронепоездов. – Минск, 2002. – 212 с.
86. *Жалоба І.* Інфраструктурна політика австрійського уряду на північному сході монархії (на прикладі шляхів сполучення). – Чернівці: Книги-21, 2004. – 520 с.
87. *Жук А.Б.* Революеры и пистолеты. – Москва: Воениздат, 1990. – 112 с.
88. *Зайончковский А.М.* Мировая война. 1914–1918. В 3-х т. – Москва: Воениздат, 1938. – Т.1. Кампании 1914–1915 гг. – 352 с.
89. *Зайончковский А.М.* Мировая война. 1914–1918. В 3-х т. – Москва: Воениздат, 1938. – Т.2. Кампании 1916–1918 гг. – 288 с.
90. *Зайончковский А.М.* Мировая война. 1914–1918. В 3-х т. – Москва: Воениздат, 1939. – Т.3. Схемы. – 64 л.
91. *Зайончковский А.М.* Первая мировая война. 1914–1918. – Санкт-Петербург, 2002. – 588 с.
92. „Золоті ворота”. Історія Січових Стрільців. – Львів, 1937. – 395 с.
93. *Исламов Т.М.* Российская империя и монархия Габсбургов: основные тенденции во взаимоотношениях (конец XVIII–XIX в.) // Австро-Венгрия: интеграционные процессы и национальная специфика. – Москва: Институт славяноведения, 1997. – С.250–264.
94. *Исламов Т.М.* Австро-Венгрия в Первой мировой войне: крах империи // Новая и новейшая история (Москва). – 2001. – № 5. – С.27–47.
95. История военной стратегии России. – Москва: Кучково поле, 2000 . – 320 с.
96. История Первой мировой войны. – Москва: Наука, 1975. – Т.1. – 312 с.
97. История Первой мировой войны. – Москва: Наука, 1975. – Т.2. – 342 с.
98. Історія Січових Стрільців. Воєнно-історичний нарис. – Київ, 1992 . – 347 с.
99. Історія українського війська (від княжих часів до 20-х років ХХ ст.). Видання 4-те, змінене і доповнене. – Львів: Світ, 1992. – 712 с.
100. *Корнилов В.А., Журавель В.П.* Радиоэлектронное противоборство влияло на ход операций Первой мировой войны // Военно-исторический журнал (Москва). – 2004. – № 8. – С.45–49.
101. *Котков В.М.* Военное духовенство. – Санкт-Петербург, 2004. – 192 с.
102. *Котляревский С.А.* Австро-Венгрия в годы первой мировой войны. – Москва, 1922. – 306 с.
103. *Котляревский С.А.* Война и демократия. – Москва, 1917. – 16 с.

104. *Кравчук М.В.* Правові основи будівництва Національних Збройних Сил України в 1914–1993 рр. Історико-правове дослідження. – Івано-Франківськ: Плай, 1997. – 292 с.
105. *Кріль М.* Слов'янські народи Австрійської монархії: освітньо-наукові взаємини з українцями. 1772–1867. – Львів: Сполом, 1999. – 296 с.
106. *Кріль М.* Хорватський військовий кордон // Історія Центрально-Східної Європи. – Львів, 2001. – С.188–192.
107. *Лозинський А.* Воєнізовані організації Австро-Угорщини // Актуальні проблеми реформування державного управління в Україні: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції Львівського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президенті України. – Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2006. – С.191-195.
108. *Лозинський М.* Автономія країв в австрійській конституції. – Львів, 1912. – 62 с.
109. *Литвин М.* Українсько-польська війна 1918-1919 рр. – Львів: Ін-т українознавства НАНУ, 1998. – 488 с.
110. *Литвин М., Науменко К.* Історія галицького стрілецтва. – Львів: Каменярь, 1991. – 200 с.
111. *Литвин М., Науменко К.* Українські Січові Стрільці: До 500-річчя козацької слави. – К.: В-во т-ва „Знання” України, 1992. – 48 с.
112. *Мазур О., Патер І.* Львів у роки Першої світової війни // Львів: Історичні нариси. – Львів, 1996. – С.304-324.
113. *Макарчук С.* Українська Республіка галичан. Нариси про ЗУНР. – Львів: Світ, 1997. – 192 с.
114. *Малик Я.* Українське селянство в період австро-німецької окупації 1918 р. – Львів: ЛДУ, 1996. – 50 с.
115. *Малик Я., Прокіп А.* Михайло Галущинський у боротьбі за національну ідею. – Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2005. – 128 с.
116. *Мандрик І.О.* Проблеми відновлення державності Угорщини на першому етапі дуалізму (1867–1870 роки). – Ужгород: Ужгород. держ. ун-т, 1997. – 200 с.
117. *Матов Т.* Австро-Венгрия как военная держава. – Петроград, 1914. – 62 с.
118. *Небельський В.* Проблема роззброєння на Гаазьких конференціях 1899 і 1907 рр. // Перша світова війна: історичні долі народів Центральної та Східної Європи. Чернівці: Рута, 2000. – С.133–137.
119. *Ненашева З.С., Романенко С.А.* Формирование концепций национальной государственности и проблема сближения славянских народов Австро-Венгрии на рубеже веков (Соотношение и взаимосвязи) // Балканы в конце XIX – начала XX века. – Москва: Ин-т славяноведения, 1991. – С.91–96.
120. *Никофорак М.В.* Буковина в державно-правовій системі Австрії (1774-1918). – Чернівці: Рута, 2004. – 384 с.

121. *Ортнер К.* Австро-венгерские штурмовые формирования периода первой мировой войны // www.austro-hungarian-army.co.uk
122. Освободительные движения народов Австрийской империи. Период утверждения капитализма. – Москва: Наука, 1981. – 464 с.
123. *Патер І.* Союз Визволення України: проблеми державності і соборності. – Львів: Ін-т українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України, 2000. – 346 с.
124. Первая мировая война: дискуссионные проблемы истории. – Москва: Наука, 1994. – 304 с.
125. *Писарев Ю.А.* Германо-австрийские планы на Балканах в годы первой мировой войны // Новая и новейшая история (Москва). – 1973. – № 2. – С.39–47.
126. *Писарев Ю.А.* Образование югославского государства. – Москва: Наука, 1975. – 416 с.
127. *Полтавский М.А.* История Австрии. Пути государственного и национального развития. – Москва: Б. изд., 1992. – Ч.2. – 369 с.
128. *Прищеп С.* Вооруженные силы Австро-Венгерской империи // Сержант. – 2000. – № 4. – С.17-24.
129. *Прищеп С.* Вооруженные силы Австро-Венгерской империи // Сержант. – 2001. – № 3. – С.22-27.
130. Роль религии в формировании южнославянских наций. – Москва: Эдиториал УРСС, 1999. – 262 с.
131. *Романенко С.А.* „Новый курс”: реформа государства Габсбургов или шаг к „национальной революции южного славянства” // Балканские исследования. – Москва, 1994. – Вып. 12. – С.19–26.
132. *Рубинштейн Е.И.* Крушение Австро-Венгерской монархии. – Москва: Изд-во Акад. наук СССР, 1963. – 428 с.
133. *Свечин А.* История военного искусства. – Москва: Воениздат, 1923. – Ч.3. – 148 с.
134. *Свечин А.* Стратегия. – Москва: Воениздат, 1926. – 190 с.
135. *Стефанів З.* Українські збройні сили в 1917–1921 рр. Военно-історичний нарис. – Львів, 1935. – 123 с.
136. *Тейлор А. Дж.* Габсбурзька монархія. 1809–1918. Історія Австрійської імперії та Австро-Угорщини. – Львів: ВНТЛ-Класика, 2002. – 260 с.
137. *Тищик Б.Й.* Історія держави і права Австрії та Австро-Угорщини. – Львів: ЛНУ ім. І.Франка, 2003. – 80 с.
138. Українські Січові Стрільці. 1914–1920. – Львів, 1935. – 159 с.
139. *Уська У.* Парламентська виборча реформа 1907 р. у Цислейтанії: проблема національного представництва // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Вип. 7. – Дрогобич, 2003. – С.361-370.
140. *Фісанов В.* Програє суперництво (США та Австро-Угорщина у Центральній Європі в роки Першої світової війни). – Чернівці: Золоті літаври, 1999. – 264 с.

141. *Фрей Б.* Матросы из Котора. – Москва: Прогресс, 1966. – 168 с.
142. *Фрейдзон В.И.* Далмация в хорватском национальном возрождении XIX в. К истории югославизма и его неудачи. – Москва: Ин-т славяноведения и балканистики, 1997. – 164 с.
143. *Фрейдзон В.И.* История Хорватии. – Санкт-Петербург: Алетейя, 2001. – 312 с.
144. *Хонігсман Я.С.* Проникнення іноземного капіталу в економіку Західної України в епоху імперіалізму (до 1918 р.). – Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1971. – 254 с.
145. *Цольнер Е.* Історія Австрії. – Львів: Літопис, 2001. – 707 с.
146. *Шапошников Б.* Мозг армии. – Москва: Воениздат, 1927. – 147 с.
147. *Шнеерсон Л.М.* Австро-прусская война 1866 г. и дипломатия великих европейских держав. – Минск: Изд-во минист. ВССО БССР, 1962. – 351 с.
148. *Шнеерсон Л.М.* В преддверии франко-прусской войны. – Минск: Изд-во БГУ, 1969. – 122 с.
149. *Abbott P., Eugene Pinak E., Rudenko O., Adamenko D.* Ukrainian Armies 1914-55. – Man-at-Arms, 2004. – 610 s.
150. *Allmayer-Beck J.Ch.* Militärische Symbole des alten Österreich // Österreich politische symbole. – Wien; Köln; Weimar, 1994. – S.81–97.
151. *Baczkowski M.* Galicjanie w armii austriackiej wobec wydarzeń lat 1848–1849 // Galicja w 1848 roku. Demografia, działalność polityczna i społeczna, gospodarka i kultura. – Rzeszów, 1999. – S.89–98.
152. *Balzer O.* Historia ustroju Austrii w zarysie. – Lwów, 1908. – 512 s.
153. *Barcy Z., Somogyi G.* Magyar Huszarok. – Budapest, 1987. – 190 s.
154. *Bardolff C.* Soldat im alten Osterreich. Erinnerungen aus meinem Leben. – Jena, 1938. – 200 s.
155. *Batowski H.* Rozpad Austro-Węgiei. 1914–1918 (Sprawy narodowościowe i działania dyplomatyczne). – Kraków, 1982. – 389 s.
156. *Broucek P., Peball K.* Geschichte der österreichen Militärhistoriographie. – Wien, 2000. – 362 s.
157. *Czonkaréti K.* Marynarka wojenna Austro-Węgiei w I Wojnie światowej. 1914–1918. – Kraków, 2004. – 368 s.
158. *Daszyński I.* Przeciw militaryzmowi. Kraków, 1901. 32 s.
159. *Dauber R.* Ercherzog Friedrich von Österreich. Admiral und Ordensritter. Grac; Wien; Koln, 1993. 450 s.
160. *Deutschmann W.* Die militärischen Maßnahmen in Österreich-Ungarn während der Balkankriege 1912/13. Wien, 1965. 219 s.
161. Die Doppelmonarchie Österreich-Ungarn. Wien, 2002. 351 s.
162. Die Gendarmerie in Osterreich. 1849-1924. Grac, 1974. 140 s.
163. *Groehler O.* Geschichte des Luftkrieges 1910 bis 1980. Berlin, 1981. 737 s.

164. *Hanak P.* Ungarn in der Donaumonarchie. Wien; München; Budapest, 1984. 468 s.
165. Handbuch des politischen Systems Österreichs. Wien, 1992. 870 s.
166. *Heindl W., Saurer E.* Grenze und Staat. PaßStaatsburgerschaft, Heimatrecht und Fremden gesetzgebung in der österreichischen Monarchie. 17501867. Wien, 2000. 972 s.
167. *Hoer M.* Der Werdegang der österreichischen Landwehr. Wien, 1934. 116 s.
168. *Hoffmann A.* Österreich-ungarn als agrarstaat. Wirtschaftliches Wachstum und Agrarverhältnisse in Österreich im 19. jahrhundert. Wien, 1978. 274 s.
169. *Höbelt L.* Die Marine // *Wandruszka A., Urbanitsch P.* Die bewaffnete Macht. Wien, 1987. S.676-792.
170. *Feigl E.* Kaiser Karl I. Ein Leben für den Frieden seiner Völker. Wien, 1990. 254 s.
171. *Giza A.* Bośnia i Hercegowina w dobie tureckiego i austriackiego panowania (1800–1914). – Szczecin, 2002. – 184 s.
172. Grenze und Staat. – Wien, 2000. – 872 s.
173. *Jung P., Pavlovic D.* The Austro-Hungarian Forces in World War I. 1916–1918. – Man-at-Arms, 2004. 462 s.
174. *Kann R.A.* A History of the Habsburg empire. 15261918. Berkeley; Los Angeles; London, 1977. 646 p.
175. *Kann R.A.* The peoples of the Eastern Habsburg Lands. 15261918. Washington, 1984. 544 p.
176. *Kann R.A.* Kaiser Franc Joseph und der ausbruch des Weltkrieges. Wien, 1971. 24 s.
177. *Kiszling R.* Feldmarschall Franz Graf Conrad von Hötzendorf // Gestalter der Geschicke Österreichs, hrg. von Hugo Hantsch. Innsbruck; Wien, 1962. S.551565.
178. *Kiszling R.* Feldzeugmeister Franz Freiherr Kuhn von Kuhnenfeld (18171896) // Große Österreicher. Neue Österreichische Biographie. Zürich; Wien, 1959. S.55-63.
179. *Kiszling R.* Feldmarschall Erzherzog Albrecht (18171895) // Große Österreicher. Neue Österreichische Biographie. Zürich; Wien, 1959. S.74-85.
180. *Kiszling R.* Erzherzog Franz Ferdinand von Österreich-Este. Graz; Köln, 1953. 236 s.
181. *Lucas J.S.* Austro-Hungarian Infantry 1914-1918. Budapest, 1973. 240 s.
182. *Mosser A.* Die industrieaktiengesellschaft in Österreich. 1880–1913. Versuch einer historischen Bilanz- und Betriebsanalyse. – Wien, 1980. – 338 s.
183. *Nowakowski T.* Armia Austro-Węgierska. 1908–1918. – Warszawa, 1992. – 216 s.

184. *Papp T.* Die königlich ungarische Landwehr (Honved) 1868/1914. Budapest, 1984. 404 s.
185. *Peter E.* Die k.k. Luftschiffer- und Fliegertruppe Österreich-Ungarn 1794/1919. Stuttgart, 1981. 260 s.
186. *Plaszka R.G.* The Army and internal conflict in the Austro-Hungarian Empire. 1918 // East Central European Society in World War I. New York, 1985. P.338-353.
187. *Polskie tradycje wojskowe.* Warszawa, 1995. T.3. 422 s.
188. *Ratzenhofer G.* Utworzenie i urządzenie c.k. austro-węgierskiej siły zbrojnej. Podręcznik dla podoficerów. – Cieszyn, 1876. – 29 s.
189. *Regele O.* Zur Geschichte des k. und k. Technischen Militärkomitees 1869–1918 // Blätter für Technikgeschichte. – 1952. – S.38–54.
190. *Regele O.* Feldmarschall Conrad: Auftrag und Erfüllung 1906/1918. Wien; München, 1955. 460 s.
191. *Rumpler H.* Eine Chance für Mitteleuropa. Bürgerliche Emanzipation und Staatverfall in der Habsburgermonarchie. Wien, 1997. 672 s.
192. *Rumpler H.* Die Rolle der Dynastie im Vielvölkerstaat des 19 Jahrhunderts // Probleme der Geschichte Österreichs und Ihrer Darstellung. Wien, 1991. S.35-68.
193. *Rydel J.* W służbie Cesarza i Króla. Generałowie i Admirałowie narodowości polskiej w siłach zbrojnych Austro-Węgier w latach 1868–1918. – Kraków, 2001. – 234 s.
194. *Schnuetzer I.* Teorya i konstrukcyja aeroplanów. – Lwów, 1910. – 98 s.
195. *Sokol H.* Des Kaisers Seemacht. 1848–1914. Die k.k. österreichische Kriegsmarine. – Wien; München, 2002. – 286 s.
196. 60 lat istnienia małopolskiego korpusu wysłużonych wojskowych. 1878–1938. – Lwów, 1938. – 36 s.
197. *Świętojańska B.* Miasto Przemyśl garnizonem armii austro-węgierskiej w okresie autonomii galicyjskiej // Rocznik Przemyski. Historia. – Przemyśl, 2004. – Z.4. – S.23–35.
198. *The Hungarian Hussar. An illustrated history.* – Budapest, 2000. – 402 s.
199. *Valentić M.* Hrvatsko-slavonska Vojna krajina. 1790–1881 // Vojna Krajina. Zagreb, 2001. S.23-67.
200. *Wagner W.* Geschichte des k.k. Kriegsministeriums II: 1866/1888: Studien zur Geschichte der österreichisch-ungarischen Monarchie. Wien; Köln; Graz, 1971. 124 s.
201. *Wagner W.* Die Habsburger Monarchie. Die Armee. 1848/1918. Wien, 1987. 612 s.
202. *Wandruszka A., Urbanitsch P.* Die bewaffnete Macht. Wien, 1987. 976 s.
203. *Zgórniak M.* Polacy w armii austro-węgierskiej w czasie I wojny światowej // Studia i Materiały do historii Wojskowości. – Wrocław, 1988. – T.30. – S.34–67.

204. *Zgórnjak M.* Studia i szkice z dziejów I wojny światowej. – Kraków, 1987. – 221 s.

205. *Zweythurm L.* Hygyena wojskowa. Podręcznik dla podoficerow. – Cieszyn, 1876. – 28 s.

Автореферати дисертацій

206. *Кривошина Б.М.* Україна в Першій світовій війні: вітчизняна історіографія. Автореф.дис....канд.іст.наук. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2004. – 20 с.

207. *Мазур О.Я.* Східна Галичина в роки Першої світової війни (1914-1918). Автореф.дис....канд.іст.наук. – Львів, 1997. – 18 с.;

208. *Уська У.Р.* Українське питання в Галичині у політиці Австрійського уряду в 1907-1914 рр. Автореф.дис....канд.іст.наук. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2005. – 19 с.

Інтернет-ресурси

209. HYPERLINK "<http://www.austro-hungary.iatp.org.ua>" WWW.austro-hungary.iatp.org.ua

210. www.austro-hungarian-army.co.uk

211. www.airwar.ru/aww1.html

212. www.ah.milua.org

Довідкова література

213. Вооруженные силы Австро-Венгрии. – Санкт-Петербург, 1907. – 74 с.

214. Вооруженные силы Австро-Венгрии. – Санкт-Петербург, 1912. – 92 с.

215. Военная энциклопедия. – Санкт-Петербург, 1911. – Т.1. – 456 с.

216. Военная энциклопедия. – Санкт-Петербург, 1912. – Т.6. – 420 с.

217. Военная энциклопедия. – Санкт-Петербург, 1913. – Т.7. – 560 с.

218. Военная энциклопедия. – Москва: Воениздат, 1994. – Т.2. – 602 с.

219. Военный энциклопедический словарь. – Москва: Воениздат, 1983 . – 863 с.

220. *Гелей С., Малик Я.* Короткий історичний термінологічний словник. – Львів: Коопосвіта, 1999. – 187 с.

221. Довідник з історії України / За загальною редакцією Підкови І.З., Шуста Р.М. Видання 2-ге, доопрацьоване і доповнене. – К.: Генеза, 2001. – 1135 с.

222. Енциклопедія історії України. – К.: Наукова думка, 2005. – Т.1. – 688 с.

223. Енциклопедія Українознавства. Перевидання в Україні. – Львів: НТШ, 1993. – Т.1. – 400 с.

224. Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона. – СПб., 1890. – Т.1. – 402 с.

225. Исторична наука: термінологічний і понятійний довідник / За редакцією Литвина В.М. та ін. – К.: Вища школа, 2002. – 430 с.
226. *Колянчук О., Литвин М., Науменко К.* Генералітет українських визвольних змагань. Біограми генералів та адміралів українських військових формацій першої половини ХХ століття. – Львів: Ін-т українознавства НАН України, 1995. – 288 с.
227. Краткий словарь оперативно-тактических и общевойенных слов (терминов). – Москва: Воениздат, 1958. – 323 с.
228. Кто есть кто в военной истории: с 1453 года по настоящее время. Словарь. – Москва; Лондон, 2000. – 432 с.
229. Мала фотоенциклопедія Українських Січових Стрільців. – Львів: Галицька видавнича спілка, 2004. – 128 с.
230. Первая мировая война. Указатель литературы. 1914–1993. – Москва: ИНИОН, 1994. – 112 с.
231. Советская военная энциклопедия: В 8-ми т. – Москва, 1976. – Т.1 . – 640 с;
232. Український музей у Празі. Опис фонду / Упор. Р.Махаткова. – Київ; Прага, 1996. – 296 с.
233. Центральний державний історичний архів України. м.Львів. Путівник. – Львів; Київ, 2001. – 411 с.
234. *Ajšman J.* Čeští králové. – Praha, 1994. – 162 s.
235. Encyclopedja wojskowa. – Warszawa, 1931. – Т.1. – 798 s.
236. *Czeike F.* Historisches Lexikon in 5 Bänden. – Wien, 1992. Bd.1 624 s.
237. *Czeike F.* Historisches Lexikon in 5 Bänden. Wien, 1993. Bd.2. 652 s.
238. *Czeike F.* Historisches Lexikon in 5 Bänden. Wien, 1994. Bd.3. 700 s.
239. *Czeike F.* Historisches Lexikon in 5 Bänden. Wien, 1995. Bd.4. 708 s.
240. *Czeike F.* Historisches Lexikon in 5 Bänden. Wien, 1997. Bd.5. 764 s.
241. Die Habsburger. Ein biographisches Lexikon. Wien, 1988. 446 s.
242. *Rosignoli G.* The illustrated Encyclopedia of military insignia of the 20th century. London, 1997. – 980 s.
243. *Stawecki P.* Słownik biograficzny generałów Wojska Polskiego. 1918–1939. – Warszawa, 1994. – 416 s.

Д О Д А Т К И

Додаток А

Втрати живої сили австро-угорської армії за даними рапортів з районів бойових дій

[підраховано на підставі відомостей, поміщених у книгах 96; 97; 202]

<i>Рік</i>		<i>Вбиті</i>		<i>Полонені і зниклі без вісті</i>		<i>*Поранені</i>		<i>*Хворі</i>		<i>Всього осіб</i>
		<i>осіб</i>	<i>%</i>	<i>осіб</i>	<i>%</i>	<i>осіб</i>	<i>%</i>	<i>осіб</i>	<i>%</i>	
1914	Офіцерів	4 827	14,7	4.706	14,4	11.950	36,5	11.287	34,4	32.770
	Інших	140 226	10,9	407.604	31,5	472.365	36,6	271.969	21	1.292.164
1915	Офіцерів	4.428	8,6	8.345	16,2	14.429	28,1	24.251	47,1	51.453
	інших	177.801	8,4	607.693	28,8	625.406	29,6	699.773	33,2	2.110.673
1916	офіцерів	2.449	6,6	7.023	18,9	8.401	22,7	19.217	51,8	37.090
	інших	90.116	5,3	430.933	25,1	407.442	23,7	787.643	45,9	1.716.134
Північно-східний фронт	офіцерів	537	4,4	1.019	8,3	1.667	13,6	9.057	73,7	12.280
	інших	20.289	3,6	53.327	9,5	70.873	12,6	416.878	74,3	561.367
Балканський фронт	офіцерів	64	3,4	11	0,6	17	0,9	1.779	95,1	1.871
	інших	3.526	2,8	2.075	1,7	636	0,5	119.484	95	125.721
1917 Південно-західний фронт	офіцерів	1.327	7,8	1.753	10,3	4.215	24,8	9.686	57,1	16.981
	інших	41.166	5,4	82.226	10,8	180.355	23,6	459.335	60,2	763.082
Всього	офіцерів	1.928	6,2	2.783	8,9	5.899	19	20.522	65,9	31.132
	інших	64.981	4,5	137.628	9,5	251.864	17,4	995.697	68,6	1.450.170
Північно-східний фронт	офіцерів	114	3,7	13	0,4	66	2,2	2.864	93,7	3.057
	інших	5.357	3,3	5.237	3,2	1.831	1,1	151.547	92,4	163.972
	офіцерів	125	5,6	113	5	203	9	1.805	80,4	2.246

	Балканський фронт	інших	4.362	3,9	15.193	13,5	6.216	5,5	86.662	77,1	112.433
	Південно-західний фронт	офіцерів	1.511	4,8	11.795	37,1	3.724	11,7	14.767	46,4	31.797
1918	західний фронт	інших	40.629	3,1	473.721	36,6	131.302	10,1	649.211	50,2	1.294.863
	Західний фронт	офіцерів	26	3,7	142	20,3	130	18,5	403	57,5	701
1918		інших	753	4,0	5.261	28,3	2.009	10,8	10.571	56,9	18.594
	всього	офіцерів	1.776	4,7	12.063	31,9	4.123	10,9	19.821	52,5	37.753
		інших	51.101	3,2	499.412	31,4	141.358	8,9	897.991	56,5	1.589.862
		офіцерів	15.408	8,1	34.920	18,3	44.802	23,6	95.098	50	190.228
всього		інших	524.225	6,4	2.083.270	25,5	1.898.435	23,3	3.653.073	44,8	8.159.003
		всього	539.633	6,4	2.118.190	25,4	1.943.237	23,3	3.748.171	44,9	8.349.231

*Під пораненими і хворими розуміється загальна кількість, а не конкретні люди. Адже одна і та ж людина могла кілька разів отримувати поранення або хворіти, а потім повертатися в свою частину.

**Склад кавалерії австро-угорських військ напередодні
Першої світової війни [підрховано за: 75]**

Драгунські полки

<i>Номер і назва полку</i>	<i>Колір коміра і вилоги мундира</i>	<i>Гудзики</i>
1-й імператора Франца	темно-червоний	білі
2-й барона Паара	чорний	білі
3-й короля Фрідріха Августа	темно-червоний	жовті
4-й імператора Фердинанда	зелений	білі
5-й царя Миколи I	жовтий	білі
6-й герцога Фрідріха Франца IV	чорний	жовті
7-й герцога Лотаринзького	жовтий	білі
8-й князя Монтекуколі	яскраво-червоний	жовті
9-й ерцгерцога Альбрехта	зелений	жовті
10-й князя Ліхтенштейна	жовтий	жовті
11-й Його Величності	яскраво-червоний	білі
12-й великого князя Миколи	жовтий	жовті
13-й князя Євгенія Савойського	цегляний	білі
14-й князя Віндішгреца	цегляний	жовті
15-й ерцгерцога Йосифа	білий	жовті

Тірольські і далматинські дивізіони

<i>Назва дивізіону</i>	<i>Колір коміра і вилоги мундира</i>	<i>Гудзики</i>
Тірольські кінні стрільці	зелений	білі
Далматинські кінні стрільці	зелений	білі

Уланські полки

<i>Номер і назва полку</i>	<i>Колір шапки</i>	<i>Гудзики</i>
1-й генерала Брудерманна	жовтий	жовті
2-й князя Шварценберга	темно-зелений	жовті
3-й ерцгерцога Карла	цегляний	жовті
4-й Його Величності	білий	жовті
5-й царя Миколи II	світло-синій	жовті
6-й імператора Йосифа II	жовтий	білі
7-й ерцгерцога Франца Фердинанда	темно-зелений	білі
8-й барона Ауерсперга	цегляний	білі
11-й царя Олександра II	вишневий	білі
12-й барона Хун	темно-синій	жовті
13-й генерала Бем-Ермолі	темно-синій	білі

1-6 ландверні полки

цегляний

білі з
номером

<i>Номер і назва</i>	<i>Гусарські полки</i>		
	<i>Колір ківера</i>	<i>Колір доламана і ментика</i>	<i>Гуд- зики</i>
1-й Його Величності	темно-синій	темно-синій	жовті
2-й прусського Короля Фрідріха Леопольда	білий	світло-синій	жовті
3-й барона фон Гадіка	білий	темно-синій	жовті
4-й короля Артура	цегляний	світло-синій	білі
5-й князя Радецького	цегляний	темно-синій	білі
6-й віртемберзького короля Вільгельма II	сірий	світло-синій	жовті
7-й імператора Вільгельма II	світло-синій	світло-синій	білі
8-й ген. Терщанського	цегляний	темно-синій	жовті
9-й барона Надашдуєва	білий	темно-синій	білі
10-й прусського короля Фрідріха Вільгельма III	світло-синій	світло-синій	жовті
11-й болгарського короля Фердинанда I	сірий	темно-синій	білі
12-й	білий	світло-синій	білі
13-й німецького Кронпринца Вільгельма	темно-синій	темно-синій	білі
14-й ген. Колоссварова	цегляний	світло-синій	жовті
15-й ерцгерцога Франца-Сальватора	сірий	темно-синій	жовті
16-й барона Ікськюль-Гюлленбанда	сірий	світло-синій	білі
1-й гонведний полк	сірий	темно-синій	жовті
2-й гонведний полк	світло-синій	темно-синій	жовті
3-й гонведний полк	білий	темно-синій	жовті
4-й гонведний полк	чорний	темно-синій	жовті
5-й гонведний полк	цегляний	темно-синій	жовті
6-й гонведний полк	темно-синій	темно-синій	жовті
7-й гонведний полк	темно- зелений	темно-синій	жовті
8-й гонведний полк	цегляний	темно-синій	жовті
9-й гонведний полк	цегляний	темно-синій	жовті
10-й гонведний полк	цегляний	темно-синій	жовті

Перелік кораблів, які були на озброєнні австро-угорського флоту напередодні Першої світової війни [складено за: 157]

<i>Назва корабля</i>	<i>Роки будів - ництва</i>	<i>Тонна- жність</i>	<i>Вартість (в кронах)</i>	<i>Загальна вартість (в кронах)</i>
Броненосці				
Ерцгерцог Карл	1902-1905	10 600	26 718 201	422 132 552
Ерцгерцог Фрідріх	1902-1907	10 600	26 622 261	
Ерцгерцог Фердинанд Макс	1904-1907	10 600	26 394 768	
Ерцгерцог Франц Фердинанд	1907-1910	14 500	42 219 583	
Раденький	1907-1910	14 500	42 200 000	
Зрінї	1907-1911	14 500	42 200 000	
Вірібус Унітіс	1911-1912	20 000	60 600 000	
Тегетгофф	1911-1913	20 000	60 600 000	
Принц Євгеній	1911-1914	20 000	60 600 000	
Святий Іштван	1911-1915	20 000	60 600 000	
Броньовані крейсери				
Святий Георгій	1900-1905	4 300	18 077 945	18 077 945
Швидкі крейсери				
Адмірал Шпаун	1907-1910	3 500	10 400 000	41 600 000
Шайда	1911-1913	3 500	10 400 000	
Гельголанд	1911-1913	3 500	10 400 000	
Новара	1911-1914	3 500	10 400 000	
Контрторпедоносці				
Гусар	1904-1905	400	1 558 136	
Улан	1905-1906	400	1 568 987	
Штрайтер	1905-1906	400	1 568 521	
Відфанд	1905-1906	400	1 568 879	
Шарфшутце	1905-1907	400	1 568 840	
Ускок	1905-1907	400	1 569 102	
Турул	1907-1908	400	1 555 594	
Пандур	1907-1908	400	1 555 594	
Шікос	1907-1909	400	1 515 994	
Ріска	1907-1909	400	1 515 994	
Велебіт	1907-1909	400	1 515 993	
Дінара	1907-1909	400	1 515 993	
Татра	1911-1913	850	3 000 000	
Балатон	1911-1913	850	3 000 000	
Шепель	1911-1913	850	3 000 000	

Ліка	1911-1914	850	3 000 000	37 957 627
Оріон	1911-1914	850	3 000 000	
Тріглав	1911-1914	850	3 000 000	
Варашдінер	1912-1914	380	1 500 000	
Торпедоносці				
50 Е	1904-1905	200	722 106	44 041 184
51 Т-63 Т	1905-1907	200	9 369 758	
64 Ф-73 Ф	1907-1909	200	7 049 320	
74 Т-81 Т	1912-1914	250	8 000 000	
82 Ф-97 Ф	1913-1914	250	15 900 000	
98 М-100 М	1913-1915	250	3 000 000	
Підводні човни				
У 1 – У 2	1907-1909	230-270	2 430 000	12 960 000
У 3 – У 4	1907-1909	240-300	2 830 000	
У 5 – У 6	1908-1910	238-273	2 700 000	
У 7	1909-1914	240-273	5 000 000	
Патрульні катери				
Б	1905	36	1 386 375	1 386 375
С, Д	1908-1909	39		
Е, Ф, Г, Х	1907-1910	15		
Річкові монітори				
Інн, Еннс	1913-1914	520	5 200 000	5 200 000
Інші				
10 ремонтних кораблів	1908-1910	47	1 000 000	1 000 000
Рятувальний корабель „Геркулес”	1909-1910	1 500	1 234 462	10 694 462
Міноносець „Хамелеон”	1912-1913	1 000	2 560 000	
Два вуглевози	1913-1914	12 000	7 000 000	

Додаток Д

**Начальники Морського департаменту
і головнокомандувачі австро-угорського флоту**

<i>Прізвище ім'я</i>	<i>Час перебування на посаді</i>
Тегетгофф Вільгельм	березень 1868 – квітень 1871 рр.
Пьок Фрідріх	1871 – 1883 рр.
Штернек Макс	1883 – 1897 рр.
Шпаун Герман	грудень 1897 – жовтень 1904 рр.
Монтецукконі Рудольф	жовтень 1904 – 1913 рр.
Гаус Антон	лютий 1913 – 1917 рр.